

YABANCI ÜLKELER TARAFINDAN OSMANLI COĞRAFYASINDA AÇILAN OKULLAR

Hazırlayan: Ebru ESENKAL

Danışman: Yrd. Doç. Dr. İbrahim SEZGİN

Lisansüstü Eğitim, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı için öngördüğü
YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak hazırlanmıştır.

Edirne
Trakya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
2007

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren çok renkli bir millet yapısına sahipti. Ancak farklı din ve milliyetlere mensup olanlara karşı gösterdiği toleransı yıkılışına kadar sürdürmüştür. Bu tolerans farklı milletlerin bir arada ve barış içinde yaşamalarını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nin gücünü kaybetmesiyle birlikte gayrimüslim tebaa, yaşamış oldukları devlete karşı tavır almaya başlamışlardır. Devleti çöküşe sürükleyen elbette birçok sebep vardır ama bunların en önemlilerinden biri de 1789 Fransız İhlilali'nin getirdiği milliyetçilik akımıdır. Biz, çalışmamızda bu derece önemli bir başka sebep olarak da misyoner okullarının faaliyetlerinin olduğunu daha iyi görmüş olduk.

Yabancı okullar ya da diğer bir ifadeyle Misyoner Okulları; taşıdıkları tehlikeler, gayrimüslim tebaayı isyana teşvik etmeleri, milliyetçilik akımının getirdiği fikirleri en etkili yolla, eğitim faaliyetleriyle gerçekleştirmeleriyle oldukça önem teşkil eder.

Karşılaştığımız arşiv belgelerinde bizleri hayrete düşürecek kadar çok sayıda okul ve ilginç bilgiler yer almaktadır. Çoğu ruhsatsız açılan bu okullara devlet ancak gelişme dönemlerinde bu okullarla ilgilenmeye, tehdikar görünce de tedbirler almaya çalışsa da çok geç kalmıştır.

Bu okulların faaliyetlerini ve ortaya çıkışlarını ortaçağa kadar indirebiliyoruz. Katolik Fransız misyonerlerinin ilk faaliyetlerinden sonra, 19.yy'da özellikle Amerika, Almanya, Avusturya, İngiltere'nin bu zincire katılmalarıyla zirveye ulaşmıştır.

Bu okullar önce masum görülmüş, Hristiyan Mahallelerinde kendi halklarının eğitim ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulduğu izlenimi verilmek istenmiştir. Oysaki karşılaştığımız arşiv belgelerinde sayıca çok az olan, Hristiyan Mahalleleri'nde de kurularak amaçların sadece din propagandası olmadığı görülmüştür.

Tezimizin hazırlanmasında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgelerin konuyla ilgili olanlarını tarayarak yola çıkmamızla beraber, belgelerin çok fazla olmasından dolayı konuyu daha ağırlıklı olarak 19.yy'da sınırlamış olduk.

Yazılı kaynaklardan oldukça eski bir eser olan Nurettin Polvan'ın "Türkiye'de Yabancı Öğretim" özellikle İstanbul'daki yabancı okullara çok geniş yer vermesi açısından bizim için önem teşkil etmiştir. Yine, eğitim tarihimiz açısından konuyla ilgili genel bilgi sahibi olmamız da Osman Ergin'in "Türkiye Maarif Tarihi" faydalandığımız

diğer bir eser olup, Dr. Şamil Mutlu'nun "Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları" adlı eseri Osmanlı Devleti'ndeki açılmış olan tüm okulları tamamen arşiv belgelerine dayanarak verdiği için temel bir eser olmuştur.

Bu araştırmanın meydana getirilmesinde bana emeği geçen başta tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. İbrahim Sezgin olmak üzere, Yrd. Doç. Dr. Hamdi Alaslan ve Yrd. Doç. Dr. Bülent Atalay'a ayrıca bölüm araştırma görevlilerine teşekkürü bir borç bilirim.

Ebru ESENKAL

Tez Başlığı: Yabancı Ülkeler Tarafından Osmanlı Coğrafyası'nda Açılan Okullar
Yazar Adı: Ebru ESENKAL

ÖZET

Misyon, misyoner, misyonerlik kavramları; yabancı ülkelerin Osmanlı topraklarında okul açmakta kullandıkları en önemli kavramlardır.

Misyon; “görev ve yetki” bundan türetilmiş olan misyoner ise; “görevli olan kişi” anlamına gelmektedir. Ancak Hristiyanlık dinine göre, misyoner: resmi kilise teşkilatı ya da herhangi bir Hristiyan cemaat tarafından, yetiştirilen ve özellikle Hristiyan olmayan toplumlarda bu görevi yürüten kişi anlamına gelmektedir.

Hz. İsa'nın havarileriyle başlayan misyonerlik ise, gidilen yabancı ülkelerde misyonerlerin, çalışmaları sonucu oluşturulan; kiliseler, hastaneler, yetimhaneler, dispanserler, yayınevleri ve tez konumuzu oluşturan okullardır. Misyonerlik, dünyaya belli aralıklarla yayılmıştır. En büyük ve en önemli yayılma 19.Yüzyıl'ın başı ile 20. Yüzyıl'ın ilk çeyreğine kadar olan dönemde görülmüştür. Bu dönemde misyonerlik, devrin getirdiği sömürgeciliğin bir parçasıdır da diyebiliriz. A.B.D, İngiltere, Almanya, Hollanda gibi ülkelerin Protestan misyonerleri, döneme damgasını vurmuştur. Misyoner teşkilatları maddi olarak, kilise desteği, bağışlar ve özellikle Amerika, American Board Kültür teşkilatlarının yardımıyla besleniyordu.

Misyonerlik faaliyetlerinin 19. ve 20. Yüzyıl'da Osmanlı Devleti'nde oldukça fazla görülmesinin nedeni yıkılmanın eşiğinde olması, jeopolitik ve jeostratejik öneminin olmasıdır. Hristiyanlığın Katolik mezhebinin birer tarikatı olan Fransiken ve Dominikenler Osmanlı topraklarında Kanuni Dönemi'nden itibaren bir kilise etrafında okul açarak teşkilatlanmışlardır.19. ve 20. Yüzyıl'da Protestan mezhebinin koruyuculuğunu üstlenen Amerika ve İngiltere devletin dağılma ve yıkılma döneminde açmış oldukları okullarla bunu sürdürmüştür.

Misyoner okulları Osmanlı topraklarında gayrimüslim tebaa için de açılmış isyana teşvik edilmiştir. Ermeni, Rum, Bulgarlar üzerinde misyoner okullarının rolü gayrimüslim tebaayı devletten koparmak olmuştur.

Osmanlı Devleti'ndeki yabancı okulların çoğalması ve faaliyetleri devlet yönetimini tedirgin etmiştir. Bu yüzden okul açma hakkı yasalara bağlanmaya çalışılmıştır. Özellikle II. Abdülhamid döneminde gönderilen Maarif Nazırı Zühdü Paşa

ve Şakir Paşa'nın raporları okulların sayısının ve faaliyetlerinin dehşetini gözler önüne sermiştir. Çoğu ruhsatsız açılan okullar; Gümrük Nizamnamesi (1865) ve Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869) ile kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Arşiv belgelerinden alınan bilgilere göre teftiş ve ruhsat konusunda bu gibi yasal düzenlemelere rağmen bunun önüne geçilememiştir.

Osmanlı Devleti'nde, çeşitli bölgelerde, özellikle 19. ve 20. Yüzyıl'da açılan; Avusturya – Macaristan Okulları, İtalyan Okulları, Fransız Okulları, Rus Okulları, Alman Okulları ve Amerikan Okulları varlıklarını I.Dünya Savaşı'nın başlamasına kadar sürdürmüş, binaların vatansever halk tarafından yıkılırken, sayıları en aza inen bazı okullar Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amerika, Hıristiyanlık, Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Misyonerlik, Osmanlı Devleti

Title Of Thesis: The Schools Built By Foreign Countries On The Land Of The Ottoman Empire

Author Name: Ebru ESENKAL

ABSTARCT

Concepts of mission, missionary, being a missionary are the most important concepts used by freign counties in opening schools in Ottoman territories.

Mission means “task and authority” and missionary, derived from this, means “authorized person”. However, according to Christianity, missionary means; a person specially raised by the offical church organization or any Christian community with the aim of propagating Christian message and religion and who fulfills this task especially in non-Christian societies.

Being a missionary, started with Jesus Christ’sapostles is the Churches, hospitals, orphan asylums, dispensaries, publishing hauses, created as a result of studies of missionaries in foreign countries, and schools, constitute our thesis subject. The greatest and most important propagation was seen in the period from start of 19th century and until the first quarter of 20th century. We can say that being a missionary in this period was a part of imperialism according to the period. Protestant missionaries of countries such as America, England, Germany and the Netherlands have left their marks upon their time. Missionary organizations were financially supported by church aids, donations and especially aids of American Board Culture Organization.

The reason why missionary activities were quite common in the 19th and 20th century in the Ottoman State was that; the Ottoman State was about to collapse and it was of geopolitical and geo-strategic importance.

Franciscan and Dominicans, which are orders of Catholic sect of Christianity, were organized by opening schools around a church as of the Period of Suleiman the Magnificent on the Ottoman territories. America and England, which had assumed Protection of the Protestant Sect in 19th and 20th century, continued this with the schools they opened in the dissolution and collapse of the state.

Missionary schools were also opened for non-Muslim citizens on the Ottoman territories and provoked riot. The role of missionary schools on Armenian, Greek and Bulgarians has been severing the non-Muslim citizens from the state.

Increase of the number of foreign schools on the Ottoman State and the activities there of had disturbed the state administration and therefore the right of opening school was tired to be bound by laws. Especially the reports of Education Ministers Zühdü Pasha and Şakir Pasha, charged in the period of 2nd Abdülhamid, had displayed the terror of number and activities of the schools. The schools, most of which were opened as unlicensed, were tired to be controlled with Custom Regulations (1865) and General Education Regulations (1865).

According to the information obtained from archive documents, this couldn't have been prevented despite such legal arrangements as regards audit and license.

Austrian – Hungarian Schools, Italian Schools, French Schools, Russian Schools, German Schools and American Schools, opened in various regions in the Ottoman State especially in 19th and 20th centuries, survived unt outbreak of the World War I and the schools, numbers of which had been minimized, were affiliated to the Ministry of National Education while some of the buildings were destroyed by patriotic people.

Key Words: Christianity, United States of America

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTARCT	v
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM - 19.ve 20.YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ'NDE	
MİSYONERLİK	10
A - OSMANLI COĞRAFYASINDA YABANCI OKULLARIN AÇILMASINDA	
ETKİLİ OLAN MİSYONER VE MİSYONERLİK	10
1 - Misyoner ve Misyonerlik Kavramı	10
a) Misyoner	10
b) Misyonerlik	12
2 - Misyonerlik Faaliyetleri	13
a) Misyonerliğin Yayılması	13
b) Katolik Misyonerlik Faaliyetleri	17
c) Protestan Misyonerlik Faaliyetleri	19
d) Misyonerlerin Osmanlı Devleti'ne İlgili Duyma Sebepleri	23
3 - Misyoner Faaliyetlerinin Osmanlı Devletindeki Gayrimüslim Tebaayı İsyana	
Teşvik Etmesi	30
a) Ermeni İsyanlarında Misyoner Okullarının Rolü	30
b) Rumlar üzerinde Misyoner Okullarının Rolü	38
c) Bulgarlar Üzerinde Misyoner Okullarının Rolü	42
II. BÖLÜM - OSMANLI DEVLETİ' NDEKİ YABANCI OKULLARIN	
HUKUKİ DURUMU	45
A - OSMANLI COĞRAFYASINDA AÇILAN YABANCI OKULLARIN DEVLET	
TARAFINDAN TAKİBE ALINMASI	45
1 - Yabancı Okulların Çoğalmaya Başlaması	45
2 - 1898 Yılında Osmanlı Devleti'nin Yabancı Okulların Varlığı Hakkında Yerel	
Yönetimden Bilgi Almasına Dair Yazışmalar	47
3 - Yabancı Okulların Açılmasında Ruhsat Sorunu	51
4- Gümrük Nizamnamesi	52
5- Maarif-i Umumiye Nizamnamesi	54
a) 129. Maddenin İçeriği	55
b) 129. Maddenin İlanından Sonraki Durum	56
B- II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ'NDE YABANCI OKULLAR SORUNU	57
1 - II. Abdülhamit'in Yabancı Okulları Denetim Altına Almaya Çalışması	57
a) II. Abdülhamit Dönemi'nde Zühtü Paşa'nın da Dâhil olduğu (25 Zilhicce	
1316/6 Mayıs 1899) Tarihli Rapor	59
b) Zühtü Paşa'nın Raporu	61
c) Şakir Paşa'nın Raporu	64
C-KAPİTÜLASYONLARIN KALDIRILMASI ÇABASINDA YABANCI	
OKULLAR	65

1-Kapitülasyonların Kaldırılması	65
2- Yabancı İmtiyazlarının Kaldırılmasından Dolayı Osmanlı Devleti Memurlarına Ulaştırılacak Talimatname	66
3- Özel Okullar Talimatnamesi.....	72
D – YABANCI OKULLARIN İŞLEYİŞİ.....	78
1- Maddi Destekçileri ve Tesisleri.....	78
a) Himaye eden devletlerin yaptığı yardımlar	79
b) Misyoner teşkilatlarının yardımı	80
c)Yabancı okullara yapılan bağışlar	80
d) Öğrencilerden alınan harçlar	81
e) Osmanlı Devleti’nden yabancı okulların aldığı ödenekler	81
2 - Okulların Yönetimi.....	81
3 - Okulların Öğretim Elemanları.....	82
III. BÖLÜM - OSMANLI DEVLETİ’NDE BULUNAN YABANCI OKULLAR.....	85
A- AVUSTURYA- MACARİSTAN OKULLARI.....	85
1) Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki Katolikleri himaye sorunu.....	87
2) Edirne ve İstanbul’da bulunan Avusturya Okulları.....	87
B - İTALYAN OKULLARI	88
1) Genel Olarak Okulların Ortaya Çıkışı.....	88
2) 1890 Tarihinde Osmanlı Devleti’nde Bulunan İtalyan Okulları	89
3) Fransız Himayesinden İtalyan Himayesine Geçen Okullar.....	91
4) Dominicain (Dominiken) rahip ve rahibelerinin İstanbul’daki okulları:	92
C - RUS OKULLARI	93
1) Rusların Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri ve Buna Yönelik Misyoner Faaliyetleri	93
2) Osmanlı Devletlerinin Çeşitli Vilayetlerindeki Rus Okulları	95
D - ALMAN OKULLARI	96
1) Almanya’nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Misyoner Faaliyetlerinin Başlaması.....	96
2) Maraş, Halep, Malatya, Urfa, Amasya ve Van’daki Alman Okulları	98
3) Selanik, İstanbul, Edirne, Eskişehir ve İzmir’deki Alman Okulları.....	99
E - FRANSIZ OKULLARI.....	101
1) Fransa’nın Katolik Himaye Politikası	101
2) Öğrenci Sayısı, Ücretleri, Öğretmenleri ve Ders Programları	103
3) 1901 ve 1913 tarihinde Varlığı Osmanlı Devleti Tarafından Resmen Tanınan Fransız Okulları	104
4) İstanbul’da Açılan Fransız Okulları	106
F - AMERİKAN OKULLARI.....	109
1) Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Devleti’ne Gelişleri ve Okul Açma Faaliyetleri	109
2) Amerikan Misyoner Cemiyetleri ve Kurmuş Oldukları Misyonlar	113
3) II. Abdülhamid Döneminde Protestan ve Amerikan Okullarıyla İlgili Zühdü Paşa’nın Raporu.....	114
4)1903 Yılındaki Fermanlı ve Ruhsatlı Amerikan Okulları	119

5)Amerikalı Misyonerler Tarafından Açılmış Önemli Misyoner Okulları	121
G - İNGİLİZ OKULLARI	137
1)İngilizlerin Okul Açma Politikaları	137
2)İngiliz Misyoner Teşkilatları	138
3)15 Ocak 1903 Tarihinde Resmen Tanınan İngiliz Okulları	139
4) İstanbul'daki İngiliz Misyoner Okullar	142
5)Kudüs'teki İngiliz Misyoner Okulları	142
6)Halep, Bağdat ve Trablusgarp'taki İngiliz Okulları	143
7) Edirne'deki İngiliz Misyoner Okulu	143
SONUÇ	144
KAYNAKÇA.....	146
DİZİN.....	152

GİRİŞ

Osmanlı coğrafyasında yabancı devletler tarafından açılan okulların tarihi oldukça eskidir. Avrupalıların Rönesans ve Reform hareketleriyle karanlık ortaçağı kapatıp, yeniçağı başlatmaları her bakımdan kalkınmaya başlamalarıyla, yeniden eski çağdaki eski Roma İmparatorluğu'nun aydınlık dönemine geri dönmüşlerdir. Avrupalılar'ın Doğu'daki toplumlardan siyasî, askerî, ideolojik, bilimsel ve estetik açıdan kendini üstün görerek yönetmeye çalışmasıyla oryantalizm ortaya çıkmıştır. Batıya göre Doğu cahil ve güçsüzdür. Fethedilmeye ihtiyacı vardır. Bu fetih askeri anlamda değil kültürel anlamdadır. Doğu'daki insanların kurtarılması gereklidir. Bu düşünceden hareketle misyoner faaliyetlere başlanmıştır. Bu durum ilk olarak bir din adamının çağırısıyla başlar. Aziz Pehr Venerab tarafından yapılan davetten sonra Papa III. Innocent ve arkasından Filozof Roger Bacon (1210 - 1294) tarafından davetler devam eder. Roger Bacon, yabancı dillerin özellikle Arapça'nın üniversitelerde ders olarak okutulmasını ister. Bunun sebebi misyonerliğin neşrini ve gelebilecek her türlü düşüncenin yayınlanmasının sağlanmasıdır.¹

Misyonerliğin Batılı Devletlerin görünmez ama etkin bir gücü haline gelmesiyle çalışmalar daha da hız kazanır. 1649'larda İngiltere, Hristiyanlığın yayılması için bir cemiyet kurar. Bu cemiyet 1698, 1792 ve 1805'lerde yeniden düzenlenir. Merkezi Londra'da bulunan Hristiyanlığı Dünyaya Yayma Cemiyeti, 19. yüzyılda Dünya'nın muhtelif bölgelerinde 7 bin civarında şube açar.² 1701 yılında İncil Yayma Cemiyeti, 1792 yılında Vaftizci Misyonlar Derneği de İngiltere'de kurulan diğer teşkilatlardır. 1787'de Fransız Şarkiyatçıları “Şarkiyatçılar Cemiyeti” ni kurar ve Journal Asiatique'i çıkarırlar. Amerikalılar Boston'da Amerikan Misyon Dostları Derneği'ni 1810, Vaftizci Misyonlar Birliği'ni 1814 yılında oluştururlar. Bütün Amerika ile Almanlar, İtalyanlar, Avusturyalılar bu oluşumda yer alır. Böylece misyonerlik “Şark Meselesi”nin önemli bir boyutu olur.

Osmanlı Devleti'nde yabancı okulların açılması doğrudan olmamıştır. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinden sonra Latin Katolıklara ve Rum Ortodokslara fermanla verdiği dini imtiyazlar sayesinde Latin ve Rumlar, ibadetlerine serbestçe devam etmişlerdir. O dönemin özelliğine göre din ve eğitim birlikte

¹ Necmettin Tozlu, (1991): *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar* Ankara: s. 10

² Kazım Karabekir, (1939): “Misyonerlerin Faaliyetleri”, *Yeni Sabah Gazetesi*: s.16

gerçekleştiği için, kiliselerin içinde okuma – yazma faaliyetlerinin yürütüldüğü, dini bilgilerin verildiği okullar da oluşmuştur. Bu okullarda, o dine veya mezhebe mensup toplumun çocukları eğitilmişlerdir. Fatih Sultan Mehmet bu duruma İstanbul'a iki mezhebin merkezini olaştırmak ve diğer dinlere duyduğu saygıdan dolayı müsaade etmiştir. Ancak Müslümanlara ait olmayan bu okulların ileride devletin bölünüp parçalanmasına yol açacağını bilememiştir. Aslında yabancıların okul açmalarındaki en önemli etken 1535 yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından Fransa'ya verilen kapitülasyonlardır. Fransa ile imzalanan dostluk anlaşmasıyla önce Fransızlara verilen ayrıcalıklar, daha sonra diğer yabancı devletlere de vermeye başlanmıştır. Kapitülasyonların sağladığı özgürlükten faydalanan İstanbul'daki Latin kökenli Katolikler, Papa'dan kendi çocuklarına eğitim vermesi için rahip istemişler ve bu rahiplerin 1583'te İstanbul'a gelmeleri ilk yabancı okulların başlangıcı oluşmuştur. İleride de değineceğimiz Saint Benoit Manastırı'nda açılan okul, misyoner faaliyetlerinin Osmanlı coğrafyasındaki ilk eseridir.³

İlk açılan yabancı okullardaki öğretmenler misyoner rahiplerdir. İyi iletişim kuran ve gittikleri ülkenin halkını çok iyi tanıyan bu misyonerler sayesinde çalışmalar başarıya ulaşmıştır.

1869 yılında çıkartılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kadar Osmanlı Devleti'nde yabancı okulları düzenleyen, herhangi bir kanunun bulunmayışı ve Osmanlı Devleti'nin buhranlı bir döneme girmesiyle yabancı devletlerin yaptıkları baskılar neticesinde gayrimüslim tebaaya ve yabancılara yeni özgürlükler veren ferman ve kanunların çıkartılmasıyla yabancı okulların sayısı gittikçe artmıştır.

Yabancı devletlerin, Osmanlı Devleti'ndeki çok uluslu yapıyı devlet aleyhinde iyi bir şekilde kullanmalarıyla, gayrimüslim tebaayı milliyetçilik akımının da etkisiyle, yavaş yavaş Osmanlı Devleti'nden kopararak bağımsızlıklarını ilan etmelerine sebep olmuşlardır. Tabi bu süreçte, çok aktif olarak çalışan misyonerlerin okul açma faaliyetlerinin büyük etkisi olmuştur. Özellikle Ermenilerin yabancı devletler tarafından açılan okullarda eğitilmeleri ve yine Bulgarların ihtilalci fikirlerle yetiştirilmeleri, aynı şekilde Makedonyalıların da isyan için kışkırtılmalarında bu okulların payı büyük olmuştur.⁴

³ Nahit Dinçer, (1978): *Yabancı Özel Okullar*, İstanbul: s.17–26, Nurettin Polvan, (1952): *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, MEB Basımevi, İstanbul: s. 64–66

⁴ BOA, Y. PRK. MK, 9/49, 1317. ş. 9 (13 Aralık 1899'da Bulgaristan komiserliğinden gelen resmi yazıda Ermeni Meselesi'nin Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır vilayetlerinde bulunan Amerikan Misyonerleri ile

28 Şubat 1856 tarihinde yabancı devletlerin baskısı sonucu ilan edilen Islahat Fermanı ile gayrimüslimlere daha fazla hak ve hürriyet sağlanmıştır. Böylece okul açma faaliyetleri de hız kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin en ücra köşelerine kadar yayılmış olan bu okullar Osmanlı Devleti tarafından şüphe uyandırmış, bununla ilgili devrin hükümdarlarının görevlendirdiği bakanlarla sayıları, yapıları, hangi bölgede açıldıkları, faaliyetleri incelenmeye çalışılmıştır. Bu okullardan çoğunun ruhsatsız açıldığı görülmüş, ruhsata tabii tutulmaya çalışılmıştır.

Yabancı devletler, Osmanlı Devleti'ndeki faaliyet sebeplerini "kendi toplumlarının eğitilmesi, kendi kültür ve inanışlarının yaşatılması, bilim ve teknolojik gelişmelerin Osmanlı Devleti'ne transferi, mensubu bulunanları devlet ile imparatorluk içinde bir yakınlaşmada bağ oluşturmak⁵" şeklinde açıklasalar da devlete ve topluma büyük zararlar vermişlerdir. Özellikle Amerikan, İngiliz ve Fransız misyonerleri, Osmanlı topraklarını sömürge haline getirecek fikri yapıyı bilhassa okullar yoluyla gerçekleştirmek için çalışmışlardır.⁶

Beyrut Amerikan Protestan Koleji, bulunduğu bölgedeki Arapların Milliyetçilik duygularını perçinleyerek, Arap milliyetçiliğinin liderliğini yapmıştır. Okulun dilinin Arapça olması bu çalışmalarını yürütebilmelerine oldukça yardımcı olmuştur. Yine aynı şekilde İngilizler de Arapların hamiliğini üstlenmişlerdir.⁷

Osmanlı Devleti bünyesindeki gayrimüslim tebaa da yabancı devletlerin hamiliğinde çeşitli okullar açmış, daha önceden var olanlar da faaliyetlerini devlet aleyhinde değiştirmişlerdir. Özellikle Amerikalıların Ermenileri Osmanlı Devleti aleyhinde kullanmaları ve bu yönde açılmış olan Anadolu Fırat Koleji'nin dilinin Ermenice olması bunun ufak bir göstergesidir. Yabancı okullarla gayrimüslim okulları Osmanlı Devleti aleyhindeki çalışmalarında birbirinden ayrılmaz bir halkanın zincirini oluşturmuşlardır. Tarihî seyri içinde Osmanlı Devleti bünyesindeki bütün Ermeni

kendi okullarında yetişmiş birkaç ihtilalcinin kışkırtmasıyla çıktığının herkesin bildiğine değinilirken yalnız Ermenileri değil Makedonyalıları da isyana teşvik eden misyonerlerin Makedonya'nın bağımsızlığı için para toplayarak Northadam şehrinde cemiyet kurdukları beyan edilmektedir.)

⁵ BOA, A. MKT. MHM, 549/36, Lef:2 Amerikalı misyoner Maria Garber'in Konya'nın Çift Merdiban Mahallesi'nde, Hristiyan Kız Mektebi açma isteği devlet tarafından bu mahallede 15–20 tane Protestan ahalisinin olması ve bunların da birer mektebi bulunmasından dolayı kabul edilmemiştir. Ancak adı geçen misyonerin bu konuda aşırı ısrarcı davranması kendi toplumlarının dışındaki toplumlar üzerinde de etkili olduklarını göstermektedir.

⁶ Samiha Ayverdi, (1976): *Milli Kültür Meseleleri ve Maarif Davamız*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul: s.41

⁷ İlknur Polat Haydaroğlu, (1990): *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul: s. 209

olaylarına bakıldığında mutlaka bir veya birkaç yabancı devlet ve bunların karargâhı durumundaki gayrimüslim ve yabancı okulları görülecektir.

Islahat Fermanı'nda, yeniden yapılacak kilise, hastahane, okul ve mezarlıklar için ruhsat alınması hükmü bulunmasına rağmen okulların açılmasında ruhsat alınma yoluna gidilmemiş, okullar açıldıktan sonra oldubittiye getirilerek ruhsat istenmiştir. Eli kolu bağlı olan Osmanlı Devleti de ruhsat vermek zorunda kalmıştır. Devlet yöneticilerinin açılmasına göz yumdukları bu okullar özellikle, o zaman devletin okul götüremediği en ücra köşelere kadar yayılmıştır.⁸ Yabancı okullar dini propaganda yanında temsil ettikleri kültürün, ticarî ve siyasî nüfuzunu yerleştirecek bir seçkinler grubu oluşturma gayesi de taşıyorlardı.⁹

İstanbul dışında açılan okulların sayısı oldukça fazladır. 1905 yılında Osmanlı Devleti topraklarında devlet tarafından tespit edilen yabancı okul sayısı 600 civarında olmakla beraber tespit edilemeyen ve evlerde yapılan ruhsatsız okullarla birlikte toplam sayıyı düşünecek olursak çok daha fazla olduğunu söyleyebiliriz.¹⁰

Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi ile Orta Doğu'da sürdürülen okullaşma faaliyetlerinin hemen hemen tamamı Amerika Birleşik Devletleri ve İngiltere tarafından bizzat veya desteklenerek gerçekleşmiştir. Bölgede uzun süre faaliyet gösteren bu devletlere mensup misyoner ve siyasi ajanlar emellerine ulaşmak için alt yapıyı oluşturacak kalıcı mahiyette her türlü tedbiri almaktan kaçınmamışlardır.

1824 yılından itibaren 1886 yılına kadar pek çok okul açan Amerika özellikle 1830'lu ve 1840'lı yıllarda açtığı okul sayısını arttırmıştır. Ancak Amerika'nın bölgede etkinliğini arttırması Rusya'da rahatsızlığa neden olmuştur. Rusya'nın baskısıyla bir Amerikan misyoneri tutuklanmıştır.¹¹ Bunun sebebi Rusya'nın Ortodoksları himaye politikası olup, Amerikalıların özellikle Ortadoğu'da Kudüs, Beyrut, Suriye ve Lübnan civarında yoğun bir şekilde okul açmalarının kendi menfaatleriyle ters düşmesidir.

Amerikan misyoner okulları 1880'li yıllara kadar daha çok Ermenilerin ve Musevilerin tercih ettiği okullardı. 1891 – 1892 öğretim yılında Maraş'taki okulda 58'i Ermeni, 1'i Rus, 1'i Amerikan ve 1'i Müslüman olmak üzere 61 öğrenci vardı. Aynı yıl

⁸ Yahya Akyüz, (1978): *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri* 1848–1940, Ankara: s.74

⁹ İlber Ortaylı, (1979): *Türkiye İdare Tarihi* Ankara: s. 273–274

¹⁰ Dr. Sezen Kılıç, (Mart 2005): “Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar (1923–1938)” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Sayı:61, Cilt:21

¹¹ Ortaylı, (1982): “Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler”, *TODAİE Dergisi*, Cilt:14, Sayı:3, Ankara: s.88

İstanbul'daki Kız Koleji'nde 51 Ermeni, 29 Bulgar, 22 Rum, 14 İngiliz, 10 Amerikalı, 6 Musevi, 4 Türk ve 1'de Fransız olmak üzere 137 öğrenci bulunmaktaydı.¹²

Misyoner teşkilatlarınca açılan okullar; Katolik okulları, Protestan okulları ve Ortodoks okulları şeklinde gruplanmıştır. Katoliklerin hamiliğini Fransa ve Avusturya, Ortodokslarını Rusya, Protestanlarınkini de İngiltere ve Amerika yapmıştır. Yabancıların Osmanlı Devleti topraklarında açmış oldukları okullarla ulaşmak istedikleri gaye dini nitelik yanında, bu bölgelerde söz sahibi olmak ve ileride bu bölgelerde hâkimiyet kurmak idealini taşıyordu.

Yabancı devletlerin Osmanlı Devleti üzerinde bu denli okullar açarak hakimiyet kurmasında Osmanlı Devleti'nin eğitim politikasındaki eksikliğin belirgin olması da etkindir. 19. yüzyılın ilk yarısından önce, Osmanlı Devleti, vatandaşlarının eğitim sorumluluğunu kabul etmemiştir.¹³

Devlet sınırları içinde çok az bir nüfusu olan asker ve sivil memurlardan yöneticilerin bazılarını yetiştirmeyi, sorumluluğu altına almıştı. Hayır ve şefkat hisleri ile insanlık ve medeniyete hizmet duygusu taşıyan insanların oluşturdukları kurumlar, devletin boş bıraktığı alanı doldurmaktaydı. Durum böyle olunca, Osmanlı'daki eğitim işini vakıflar üstlenmiştir diyebiliriz.

Selçuklu eğitim sisteminin getirdiği, medrese eğitim sistemi denilen bu uygulamada okul binaları vakfedenler tarafından imkânlar dâhilinde istenildiği gibi yapılmış, idareciliği üstlenilmiş, okutulan kitaplar ve dersler, öğretim mekânı ve yöntemi vakfî tesis edenlerce tespit edilmiştir. Bu kurumların devamlılığı, gelecekte de kurulduğu gibi sürmesi sağlanmıştır. Devlet ise bu kurumlara vakıf ve vakfiyelere verdiği önemden dolayı müdahale etme gereği duymamıştır. Vakıfların oluşmasında, yardım ve hizmet eden kişiler servetlerini vermişlerdir.¹⁴

İstanbul'un fethinden, Tanzimat'ın ilanına kadar eğitim hizmetleri Müslümanlarda olduğu gibi, diğer din mensuplarında da kendi dinlerine mensup, varlıklı ve cemaatine hizmet etme duygusuna sahip kişilere bırakılmıştır. Sonuçta her camiinin yanında bir mektep ve medrese doğarken kiliselerin yanında da o cemaate ait

¹² Uygur Kocabaşoğlu, (1989): *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, İstanbul: s.171

¹³ Rıza Kordaş, (1972): "Sosyal Değişme Yönüyle Tanzimat Öncesinde, Eğitim ve Yenileşme Hareketleri" *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı: Nisan 114, s.370

¹⁴ Osman Ergin, (1977): *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt:1-2, İstanbul: s.305

okulların bulunmasına engel olunmamıştır. Okul açma hakkı daha önce bahsettiğimiz üzere Rumlara daha sonra sırasıyla Ermenilere ve Yahudilere verilmiştir.¹⁵

Osmanlı Devleti'nin eğitimi bir kamu görevi olarak görüp değerlendirmesi Tanzimat'tan sonra görülür.¹⁶ Bunun sebebi olarak 18.yüzyılda fark etmeye başladığı geri kalmışlığı gösterebiliriz. Osmanlı Devlet yönetimine hâkim olan düşünce, kabuk değiştirmeye ve modern devlet anlayışının gereği olan kamu hizmetlerinde yaygınlık ilkesi uygulanmaya böylece başlamıştır.¹⁷

Tanzimat ile birlikte her alanda olduğu gibi eğitim alanında da yenileştirme politikası takip edilmiştir. Ancak eski eğitim kurumlarına muhalefet olarak başlayan yeni okul açma uygulaması, bu okullardan gelen tepki sebebiyle yaygınlaştırılmamış eski ile yeni eğitim kurumları yan yana yaşatılmaya çalışılmıştır. Yine bu dönemde eğitim faaliyetlerinin hukuki esaslarının belirginleşmeye başlamıştır. Ancak bu doğrultuda yeni birtakım düzenlemeler içeren kanun ve nizamnamelerin yaygınlaşmış olması önemli değişiklikler meydana getirmemiştir.

Osmanlı Devleti'ndeki eğitim değişik idarelerin teşkilatlarınca paylaşılmıştı. Maarif Nezareti, Meşihat Makamı ve diğer nezaretler Osmanlı Devleti içindeki, Müslüman nüfusun eğitim işlerini yürütmekteydiler. Gayrimüslimler için cemaat teşkilatı (Patrikhane ve Hahamhane), yabancı Papaz heyetleri ve yabancı hükümetlerin de teşkilatları bulunmaktaydı. Vakıfların (çeşitli makam ve otoritelerin oluşturduğu) gözetim ve denetimlerini 1826 yılında kurulan "Efkaf-ı Hümayun Nezareti" sağlarken, 1838 yılında "Meclis-i Umuri Nafia", Meşihat Makamı'na bağlı olarak 1839 yılında "Mekatib-i Rüşiye Nezareti" oluşturulmuştur. Daha sonraları okulları çoğaltmak ve geliştirmek üzere 1845 yılında "Meclis-i Mukavat Maarif" adlı komisyon oluşturulmuştur. 1857 yılında "Maarif-i Umumiye Nezareti" kurulmuş, 1 Eylül 1869 tarihinde yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile teşkilatlanma daha yaygın bir hale gelmiş, taşra teşkilatı kurulmuştur. İllerin merkezlerinde de "İl Maarif Meclisleri" oluşturulmuştur.¹⁸

Osmanlı Devleti'ndeki okulların farklı ve bağımsız teşkilatlanmaları, yönetici ve asker yetiştirmedeki sorumluluğunun devlet tarafından sınırlandırılması, halkın eğitim

¹⁵ Sevim Tunç, (1969): *Türkiye'de Eğitim Eşitliği*, Ankara: s.99

¹⁶ MEB, (1973): *Cumhuriyet'in 50.yılında Milli Eğitimimiz*, İstanbul: s.3 Hidayet Vahapoğlu'ndan Naklen.

¹⁷ Hidayet Vahapoğlu, (2005): *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, İstanbul: s.81

¹⁸ Faik Reşit Unat, (1964): *Türkiye Eğitim Sistemi'nin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, (Vahapoğlu'dan Naklen) s.86

ihtiyacını kendi okullarında karşılama yoluna gitmesine neden olmuştur. Gayrimüslim tebaa ve yabancılara verilen imtiazlarla teşkilatlanma hız kazanmıştır.

Osmanlı Devleti bünyesindeki eğitim kurumlarına kısaca göz atacak olursak geleneksel okul sistemi içinde olan okullardan biri halkın vakıflar yoluyla kurup, idare ettikleri okullar, diğeri ise devletin denetiminde asker ve yöneticilerin eğitimini veren okullardır. Bunu kendi içinde ikiye ayırırsak örgün ve yaygın eğitim kurumları olarak adlandırabiliriz. Örgün eğitim kurumları içinde ilköğretim alanında, “Mektebi-i Sıbyan” ve “Dârü’l Huffazlar” (dini öğretim kurumları olup, hafız yetiştirir.) orta ve yüksek öğretim alanında ise “Medreseleri” gösterebiliriz. Medreseler kendi içinde de ilk-orta-yüksek olmak üzere kısımlara ayrılıyorlardı. Askeri eğitim kurumları da Yeniçeri ocakları ve Acemioğlanlar ocağı olarak ikiye ayrılıyordu. Bunlar 1826 yılında kapatılmışlardı. Yönetici yetiştirmek için de “Enderun Mektebi” bulunuyordu.¹⁹

Mesleki eğitim veren eğitim kurumlarına 19. yüzyıla kadar rastlanmaz. Bu görevi “Ahilik Teşkilatı” üstlenmiştir.²⁰

Yaygın eğitim kurumlarının halk eğitimi konusunda önemi büyüktür. Halkın eğitimi bu kurumlardan geçmiştir. Yaygın eğitim kurumları vakıflar yoluyla kurulmuşlardır. Bunlar; camiler, Tekke - Zaviyeler ve Kütüphanelerdir.

19. yüzyılın ortalarına kadar, Askeri okullar ile yönetici yetiştiren okullar dışında Osmanlı Devleti’ne bağlı okullar yoktur. Tanzimat ile birlikte modern bir anlayış içerisinde yeni okullar açılmaya başlamıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile birlikte başlayan hareket Cumhuriyet Dönemi’ne kadar sürmüştür. Bu nizamnameyle Osmanlı eğitim sistemi yeni bir görünüm kazanmıştır. Öğretim; ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim olarak 3’e ayrılmıştır.

İlköğretim, “Mekteb-i Rüştîye” olarak iki kademededen oluşuyordu. İlköğretiminin birinci kademesine Mekteb-i İptidai oluşturuyordu. Bu okullar 3 yıl süreliydi ve gidilmesi mecburiydi. Mekteb-i Rüştîyeler Mekteb-i İptidai’nin devam olup onlar da 3 yıl süreliydi. Bu okullarda Okuma – Yazma, Din Bilgisi, Tarih, Coğrafya, Hesap, Türk İslam Tarihi, Tarım, Güzel Sanatlar gibi dersler okutulmaktaydı.

Ortaöğretimi ise Mekteb-i İdadi ile Mekteb-i Sultaniler oluşturuyordu. Mekteb-i İdadi Mekteb-i Rüştîye’den sonra başlanan kademe olup 5 yıl süreliydi. Buradan mezun

¹⁹ Ülker Akkutay, (1984): *Enderun Mektebi*, Ankara: s.25-86

²⁰ Vahapoğlu, 2005: 86

olanlar Mekteb-i Sultani'ye gitmeye hak kazanırken Mekteb-i İptidailerde öğretmenlik de yapabilme hakkına sahip oluyorlardı.

İlk Mekteb-i Sultani ilerde değineceğimiz Fransa destekli Kurulmuş Galatasaray Sultanisi'dir. Buradan mezun olanlar Darü'l Fünun'a devam edebiliyorlardı. Darü'l Fünun ise 1846 yılında ilk yükseköğretim kurumu olarak açılmıştır.

Gayrimüslim tebaaya ait okullar, Cemaat Ruhani Meclisleri ile kiliselerin denetiminde olan okullardır. Okulların eğitiminde ilk önce dini nitelik ağır basarken daha sonraları milli nitelik öne çıkmıştır. Bu okullar zengin bir şahıs veya grubun öncülüğünü yaptığı vakıflar yoluyla kurulup, finanse edilir ve yönetilirlerdi. Öğretim kısımları, mensup oldukları din veya mezhep okulları arasında ilk – orta, meslek veya yüksekokul olarak adlandırılırdı. Okul öncesi kuruluşlarla, yaygın eğitim fonksiyonunu da yürüten kurumlar da mevcuttur.

Devletin uzun süre Müslüman olmayan unsurların iç işlerine müdahale etmekten uzak duruşu eğitim konusuna da el atamaması sonucunu doğurmuştur.²¹ Gayrimüslim teba kendi okulları dışındaki okullara uzun süre ilgi duymamışlardır. Kendi okulları dışındaki okullara kayan ilgi, Osmanlı toplumunun ve idari yapısının uygun ortamı sağlamasından kaynaklanmıştır. Gayrimüslim teba Müslüman – Türk nüfusun yabancı dil öğrenmek konusunda isteksiz olmasından kaynaklanan eksikliği, dil öğrenerek devlet yönetimine girme ve söz sahibi olma gibi bir menfaate dönüştürmüşlerdir. Kendi okullarının olmadığı durumlarda Hristiyan dininden olan toplumlara yakınlıkları nedeniyle İtalya ve Fransa gibi ülkelerin okullarına gitmişlerdir. Bu durum dış ilişkilerde, önce Rumların daha sonra Ermeni ve Yahudilerin kullanılmasını gerektirmiştir. Hristiyan çocukları kendi emellerine ve ihtiyaçlarına uygun eğitim gördükleri kendi okullarını tercih etmişlerdir. Bu durum daha sonraları Türk olmayan, Müslüman ve gayrimüslim tebanın fikrî ve kültürel açıdan gelişmesini sağlamıştır.

Gayrimüslim tebaa okul açma ve geliştirmeye yetkili sayılıyordu. Fakat bu okulların öğretim biçimi ve öğretmenlerin seçimi padişahın tespit edeceği kişilerinde üye olduğu bir Maarif Meclisi'nin gözetim ve teftişine bırakılıyordu. Osmanlı Devleti gayrimüslim tebaanın açacağı okullara izin vermiş, ancak öğretmenlerin denetimini devlete bağlı bir komisyonla yaptırmakla denetleyebileceği düşüncesindeydi.

Devlet, ister yerleşim bölgesindeki nüfusun tamamını isterse belirli bir bölümünü oluşturan tüm din ve mezheplere mensup fertlerin başta can, mal ve namus

²¹ Vahapoğlu, 2005: 90

olmak üzere fert için kutsal bütün değerlerini garanti altına alıyordu. Bunların sahip oldukları ibadethane, okul, hastahane, mezarlık gibi yerlerin tamir ve bakımının yapılmasına müsaade edileceği, yenisinin yapılmasının izne tabi olduğu ve mülki açıdan engel olup, olmadığına bakılarak izin verilebileceğini okulların Maarif Nezareti'nin gözetim ve teftişinde olacağını hükme bağlamaktaydı.

Osmanlı Devleti'nin merkezi otoritesinin zayıflaması ve milliyetçilik akımının çıkardığı isyanlardan başka Mısır'da Mehmet Ali Paşa, Suriye'de Ahmet Cezzar keyfi idareye başlamışlar, devletin koyduğu kuralları bir tarafa itmişlerdi. Bu durumdan en fazla yararlananlar da bilhassa bu dönemde bölgeye yığılan misyonerler olmuştur.

Misyonerler Türklerin dini inançlarına düşkün oluşlarını bir bakıma milli duygularına bağlarlar. Yani Türkler dinlerini kaybedince milli yapılarını, Türklüklerini de kaybedecekleri inancındadırlar.

Kazım Karabekir, “misyoner teşkilatının iç yüzünü bilmeyen memleket halkının esaretten kurtulması şöyle dursun, bu teşkilata karşı kayıtsız kalan müstakil milletlerin bile atisi tehdit altındadır”der.

Osmanlı Devleti'nin çöküşünü hazırlayan ile başlayan bizi darboğaza getiren hadiseler en az 100 yıl önceden düşünülmüş, planlanmış, organize edilerek pratiğe intikal ettirilmiş hadiselerdir.

Bu dönemin aydınlatılması tarihi bir perspektifi zorunlu kılmaktadır. Bu bakımdan misyoner faaliyetlerine geniş bir açıdan bakmak, onları tahlil etmek, okullar yoluyla uygulamaya nasıl intikal ettirildiğini görmek zorundayız. Bu açıdan tez çalışmamızda arşiv bilgilerine dayanarak misyoner okullarının hangi boyutta ve nasıl açıldığını ve ne gibi faaliyetler yürüttüklerini anlatmaya çalışacağız.

I. BÖLÜM - 19.ve 20.YÜZYILLARDA OSMANLI DEVLETİ'NDE MİSYONERLİK

A - OSMANLI COĞRAFYASINDA YABANCI OKULLARIN AÇILMASINDA ETKİLİ OLAN MİSYONER VE MİSYONERLİK

1 - Misyoner ve Misyonerlik Kavramı

a) Misyoner

Latince “missio” teriminden gelmekte olan “*misyon*” kelimesinin sözlük anlamı olarak “görev, yetki” bundan türetilmiş olan misyoner terimi ise “görevli olan kişi” anlamına gelmektedir. Ancak Hristiyan geleneğinde misyoner ifadesi, bir kavram olarak, resmi kilise teşkilatı ya da herhangi bir Hristiyan Cemaat tarafından Hristiyan mesajını ve dinini yaymak amacıyla özel olarak yetiştirilen ve bu çerçevede özellikle Hristiyan dışı toplumlarda görevlendirilen kişi anlamına gelmektedir.

Bilindiği gibi Hristiyanlık dininin yayılışında ana rol ve görevi Hz. İsa'nın havarileri gerçekleştirmiştir. Hristiyanlık, havarilerin bu gayretleri sonucunda yayılmıştır. XVI. yüzyıla kadar da hiçbir karışıklık görmeden buna devam etmiş, ancak bu yüzyılın başında ortaya çıkan Rönesans ve reform hareketleri ile kargaşa başlamıştır. Bu yüzyılda Katolik inancına ve papanın sonsuz yetkilerine karşı başlatılan siyasi protesto hareketi yeni bir mezhep olan Protestanlığın ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Papanın nüfuzunun sarsılması ve yeni mezhebin çok sayıda taraftar kitlesi oluşmasıyla Katolikler ikinci bir misyoner hareketini başlatmışlardır. Havarilerle başlayan misyonerlik faaliyetleri günümüze kadar gelmiştir. İlk misyonerler havari aziz Paulus ve 12 havarisidir. Aziz Paulus'un yalnız kişisel çabalarıyla Anadolu, Makedonya ve Yunanistan'da çok sayıda kilise kurulmuş ve kiliseleri teşkilatlandırmıştır.²²

Misyonerler gittikleri yerlerde birçok faaliyete el atmışlardır. Bunlar içinde en fazla faaliyet gösterdikleri alanlar hiç şüphesiz ki bizim de konumuzu teşkil eden okullardır. Diğerleri ise yabancı dil kursları, hastaneler, dispanserler, yetimhaneler, yayınevleri ve geniş maksatlı yardım teşkilatlarıdır.

²² Osman Cilacı, (1982): *Hristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara: s.7

Misyonerlerin gittikleri ülkelerin toplumlarının özelliklerine büründükleri, o ülkenin insanların özelliklerinin en ince detayına kadar inip onlar gibi yaşadıkları bir gerçektir. Nitekim İslam dinindeki gibi İslami öğretilerin insanlara duyurulması amaçlanmamış Matta İncili 28: 19;20 de vurgulandığı gibi muhatap alınan kimselerin İsa Mesih öğrencileri yapılmaları ve vaftiz edilmeleri ya da ilk Hristiyan misyoner Paulus'un bir mektubunda vurguladığı gibi “*ne yapıp edip insanların kazanılması*” amaçlanmıştır.²³

Hristiyan âlemi, din propagandasını (misyonerliği) Hz. İsa'nın; “*gidin ve yeryüzünde her yaratığa incili va'z edin! Siz bana Kudüs'te de bütün Yahudiye'de ve Samariya'da yeryüzünün en son parçasına kadar, şahitler olacaksınız*”²⁴ sözlerine istinat ettirmektedirler. Hristiyan misyonerler de, kendilerinin bu emrin gereği olarak görev yaptıklarını ve Hz. İsa'ya karşı kişisel sorumluluklarını yerine getirmek için yola çıktıklarını söylemektedirler. Bu sebeple misyoner kuruluşları da, misyonerleri “*İncil-i şerifin hizmetkârlığına adanmış kişi*” olarak kabul ederler. Hristiyan misyonerlerin ilkleri olarak kabul edilen havarilerden günümüze gelinceye kadar Hristiyan misyonerliğinin geçirmiş olduğu gelişmelerle temel amaç incili öğretmek Hristiyan olmayanları bu dine kazandırmak veya belirli bir mezhepten (Hristiyan mezheplerinden) olmayanları kendi mezhebine kazandırmak şeklinde algılanmıştır. Bu sebeple Hristiyan misyonerler sadece Hristiyan olmayanların çevresinde değil, kendi mezhebenden olmayan Hristiyanların da etrafında teşkilatlanmışlardır. Mesela Ermeni'lerde olduğu gibi.

Misyonerler için gittikleri yörelerin dilini öğrenmek oldukça önemliydi. Fransiskan misyonerlerinin diğer Hristiyan misyonerlere yaptıkları şu öneriler bu işin önemini vurgulamak açısından oldukça ilginçtir:

... *Bütün Hristiyan misyonerler, bir yere, bir kültüre veya belirli bir toplum arasına girmeli; orada onların yaşam tarzlarını öğrenmeli, onları dinlemeli, gözlemeli, bir Hristiyan olarak onların arasında yaşamalı, insanların ihtiyaçlarını öğrenmeli ve buna yardımda bulunmalı İncil vaazı (daveti) için uygun bir zamanı beklemeli.*²⁵

Misyonerler gittikleri yerlerde yabancılıklarını gidermek için ve yerli halkla kaynaşmak için bu yörenin dillerini öğrenmişler ve öğrenmek zorunda hissetmişlerdir.

²³ Şinasi Gündüz, Mahmut Aydın, (2002): *Misyonerlik, Hristiyan misyonerler, yöntemleri ve Türkiye'ye yönelik faaliyetleri*, İstanbul: s.13

²⁴ Erol Kırşehirlioğlu, (1963): *Türkiye'de misyoner faaliyetleri*, İstanbul: s.18

²⁵ Gündüz v.d. 2002: 44

Batıda Şark dilleri okullarının açılış sebebi de bu konuyu doğrudan ilgilendirmektedir. Ünlü misyoner Romon de Lulle Müslümanları Hristiyanlaştırmak için bir Müslüman esir alarak ondan Arapça öğrenmiştir. En çok uğraştığı ve üzerinde durduğu konu ise Arapça ders veren bir papaz okulu açmak olmuştur. Özellikle faaliyet bölgelerinde yerli yardımcıları yetiştirmek için konuşulan dillerde eğitim veren papaz ve öğretmen okulları açmışlardır.²⁶

Hukuki bakımdan misyonerlerin gittikleri ülkelerde kanunlara uydukları pek söylenemez. Kendi devletlerinin kanun ve hükümlerine bağlı olmalarına rağmen gittikleri devletlerin kanunlarını işlerine geldiği gibi yorumlamışlardır. Mesela Osmanlı coğrafyasında açmış oldukları okulların çoğu ruhsatsız açılmıştır. Kimisi 30 sene sonra ruhsat almıştır. Diğer bir açıdan da Osmanlı devleti tarafından diğer devletlere verilen kapitülasyonları değişik şekilde yorumlayarak karışıklığa sebep olmuşlar ve yeniliklerin yapıldığı dönemlerde ıslahat fermanı ve diğer kanun ve nizamnameleri de kendi lehlerine kullanmışlardır. Ruhsatsız açılan okul sayısı arttıkça Maarif-i Umumi Nizamnamesi ile bu okulların denetim altına alınması sağlanmaya çalışılmıştır. Hatta dönemin maarif nazırlarından Zühtü Paşa'ya bu okullarla ilgili özel olarak bir rapor hazırlanmıştır.

23 Şubat 1330 (8 Mart 1915) tarihli Memalik-i Osmaniye'de bulunan Ecnabilerin Hukuk ve Vezaiifi Hakkında Kanun'la bu konuda devlet lehine gelişmeler sağlanmıştır.²⁷

b) Misyonerlik

Misyonerlik Hristiyanlığın ortaya çıkışından beri belirli aralıklarla dalga dalga dünyaya yayılan bir olgudur. Bu dalgalardan sonuncusu ve en büyüğü XVIII. Yüzyıl sonu ile XIX. Yüzyıl başından itibaren gelişen ve XX. Yüzyıl başında doruğa ulaşan çağdaş misyonerler dönemi oldu. Bu dönem ayrıca kapitalizmin geliştiği sanayi devrimlerini tamamlayan ülkelerin dünya hammadde kaynaklarına ve pazarlarına yöneldikleri bir çağıdır. Bu çağda çeşitli ülkelerin farklı mezhep ya da tarikatlara mensup misyoner örgütleri dünyayı karış karış parsellediler. Ancak bu dönemin en dinamik ve en başarılı misyonerleri başta A.B.D. ve İngiltere olmak üzere Almanya ve Hollanda gibi ülkelerin Protestan misyonerleriydi. Olayın boyutlarını ortaya koyabilmek açısından 1886 yılında dünyada 80'in üzerinde Protestan örgütü olduğunu ve bunların

²⁶ Erdal Açıkse, (2003): *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, T.T.K. , Ankara: s.6

²⁷ Vahapoğlu, 2005: 31

32'sinin Amerikan misyoner, 24'ünün İngiliz ve 21'inin ise Kıta Avrupa'sı kökenli olduğunu belirtebiliriz. Bu örgütlerde toplam 3226 misyoner istihdam edilmekte, yılda 10 milyon dolara yakın para harcanmakta idi.²⁸

Görüldüğü gibi misyonerler oldukça teşkilatlı çalışıyorlar, maddi olarak da destek görüyorlardı. Mesela Amerikan Board misyoner teşkilatı yaklaşık 5000 Protestan kilisesinin başlılarıyla ve desteğiyle çalışmalarını yürütüyordu.

Yine aynı şekilde, 1662 yılında Vatikan'da Papa'nın misyon başkanlığını teşkilatlandırmasıyla misyonerlik faaliyetleri hız kazanmış, daha sonra Paris'te Ecnebi Misyoner Cemiyeti ve Mektebi kurulmuştur. Bu kuruluşun misyoner yetiştirme açısından önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Bu kuruluşun da masrafları yukarıda değindiğimiz gibi Papalık propaganda dairesi tarafından karşılanmıştır. Böylece misyonerler önemli bir maddi güce kavuşmuşlardır.

Misyonerler gittikleri bölgelerde halka yabancı olduklarını sezdirmemek için kılık değiştirip, şekil olarak halka benzemeye çalışmış, yakınlık kurmuşlardır. Bu konuda Robert Kolej müdürü ve aynı zamanda bir misyoner olan Cyrus Hamlin, Osmanlı devletindeki yabancılığını yok edebilmek için fes giydiğini, sakal bıraktığını hatıralarında anlatmaktadır.²⁹

Misyonerlerin gönderilişleri sırasında törenler yapılır ve bu törenler büyük ilgi görürdü. Bu törenler sırasında zenginler başlılarda bulunurlar, hatta kadınlar takılarını vermekten çekinmezlerdi. Uğurlama töreninde bir de Ayin-i Ruhani icra olunurdu. Bu ayinler daha önceden gazete ve ilanlarla herkese duyurulurdu.³⁰

Misyonerliğe dini açıdan bakıldığında da durum farksızdır. Hristiyan âlemi misyonerlere büyük destek vermektedir. Özellikle her devlet veya mezhep kendi misyonerlerinin her zaman yardımcısı, koruyucusu ve destekleyicisi olmuştur. Hatta misyonerler birer aziz derecesinde sevgi ve saygıya layık görülmüşlerdir.

2 - Misyonerlik Faaliyetleri

a) Misyonerliğin Yayılması

Misyoner ve misyonerliğin gelişmesi, yayılması ve faaliyetlerinin zaman içinde değişmesi ve yeni bir anlam kazanması konumuz açısından da oldukça önemlidir.

²⁸ Uygur Kocabaşoğlu, (1992): *Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri*, T.T.K. , Ankara: s.62

²⁹ Cyrus Hamlin, (1983): *My Life and Times*, Boston: s.217 Süleyman Kocabaş'tan Naklen.

³⁰ Açıkses, 2003: 7

Hristiyan misyonerliği, tanımının ötesinde yapılan çalışmalarla bir hareket, ekol, bir iş halini almıştır. Tarih içerisinde misyon ve misyonerlik bir evrim geçirmiştir denilebilir.

Konuyu tarihi gelişim ve değişim bakımından ele aldığımızda Budizm ve Hristiyanlığın paralelliklerinden bahsedebiliriz. Bilindiği gibi Budizm Hristiyanlıktan çok önce ortaya çıkmıştır. Budizm’de de tıpkı Hristiyanlıkta olduğu gibi yayılma ve propaganda düşüncesi vardır. Bu da Hristiyanlığın Budizm’den etkilendiğini, bu metodu takip ettiğini gösterir. Budist rahiplerin seyahat ederek propaganda yapabilmeleri için evlenmeleri yasaklanmıştır. Bu tür hareketlere Hristiyan rahiplerinde de rastlanmaktadır.³¹

Hristiyanlık dininin yayılışında ana rol ve görevi Hz. İsa’nın havarileri (Havaryn) gerçekleştirmiştir. Hristiyanlık havarilerin gayretleri sonucunda kabul görmüş ve yayılmıştır.³² Havariler belirli prensipleri ve devrin yeni ilahi din ile kurallarına ihtiyaç duyulan yapısı gereğince bu görevi yapmaya çalışmışlardır.

Bu dönemin sonrasında Aziz Pavlos (Paulus) ile başlayan yayılma faaliyetleri gerçek misyonerliğin temelini oluşturmuştur. Paulus’un çalışmaları daha çok Avrupalılar ve putperestler üzerine olmuş ancak Anadolu, Makedonya ve Yunanistan’da çok sayıda kiliseler kurmuş, bunları teşkilatlandırmıştır.

Paulus gibi birçok önemli misyoner Anadolu’ya gelmiş, çalışmalarda bulunmuştur. Bunlardan biri Gregory’dir. Gregory Ermeniler arasında Hristiyanlığı yaymış ve Gregoryen Ermenileri (yeni Ermenilerin kabul etmiş oldukları Hristiyan mezhebinden dolayı) adı ortaya çıkmıştır. Yine Gregory’nin faaliyetleri sonucu Süryanice olan Ermenilerin ayin dili Grekçe olmuş, ancak M.S. 440 yılından sonra Ermeniler arasında Hristiyanlığı daha kalıcı yapabilmek için ayin dili, konuşma dili Ermenice’ye çevrilmiştir.³³

Bizans imparatoru Konstantin’in İstanbul’u başkent yapması ve M.S. 337 (XXI) yılında ölüm döşeginde vaftiz edilmesiyle Hristiyanlığı Bizans’ın resmi dini haline getirmesi, şark Hristiyanlığının gelişmesinde önemli rol oynamıştır.³⁴

Hristiyanlık Bizans’ın resmi dini haline gelince aradıkları desteği bulan ruhbanlar imparatorluğun da vermiş olduğu imkânlardan istifade ederek rahip ve

³¹ Bahattin Ögel, (1989): *Türk Kültürü’nün Gelişme Çağları*, 2. Baskı, Ankara: s.109–110

³² Vahapoğlu, 2005: 31

³³ Nurettin Polvan, (1952): *Türkiye’de Yabancı Öğretim*, Cilt.1, İstanbul: s.54

³⁴ Açıkşes, 2003: 9

rahibeleri yetiştirmek üzere okullar açmışlardır. Hristiyanlık'taki yüzyıllarca devam eden gelen iç çekişmeler sonucu birçok müesseseler kurulmuştur. Rahiplik bir meslek haline gelmiş ve evlenmeleri yasaklanmıştır. Bu değişimler ile Hristiyanlığı yayma işi organize bir iş haline gelmiş, misyonerliğe dönüşmüştür. Bu yayılma dönemindeki faaliyetler V. yüzyıla kadar ilk temelleri Paulus tarafından atılmış olan Antakya kilisesinden yürütülmüştür.³⁵

Misyonerler Asya, Avrupa ve Afrika'nın hemen her bölgesine giderek faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. İslamiyet'in doğuşu ile beraber kendi içlerindeki ihtilafa son verebilecek bir ittifaka el vermişler ve haçlı zihniyeti ile hareket etmişlerdir.

Anadolu'daki Türk hükümdarları Tuğrul Bey, Alparslan ve Melik şah zamanında Müslüman Türklerin ilerleyişi karşısında Hristiyan birliği ortak hareket etmek suretiyle çabalarını hızlandırmıştır.

Türklerin bu hızlı ilerleyişini durdurmak, Müslümanları Hristiyan yapmak, kutsal yerleri Müslümanların elinden almak, Türkleri Anadolu'dan atmak için Hristiyan ittifakı Müslümanlara karşı mücadeleye başlamıştır.

Bu mücadelede Müslümanların koruyuculuk ve liderliğini Türkler, Hristiyanların liderliğini ise Papa yapmaktaydı. Hristiyanlar bu mücadeleyi sadece silahla değil, kültür emperyalizmi ile de yapmaktaydı. Bu mücadelelerini Müslüman ülkelere gönderdikleri rahipler kanalıyla; siyasi, sosyal, kültürel ve hayri müesseseler ile sürdürmekteydiler.

Haçlı seferleri sonunda başarısızlığa uğrayan Hristiyanlık, propaganda yapmaya yönelerek başarıyı yakalamaya çalışmıştır. Özellikle Katoliklerin birer tarikatı olan Fransiskan ve Dominikenler yetiştirdikleri misyonerlerle Müslüman ülkelerde çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu tarikatlar Hristiyanlıktaki reform hareketinden sonra Katolik kilisesinin kendine yeniden çeki düzen vermek ve varlığını kuvvetlendirmek tedbirleri düşünülürken ortaya çıkmışlardır.³⁶ Bu çalışmaların daha sistemli bir şekilde yürütülmesi için okullar ve kiliseler birer araç olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda Papa ve papalık tarafından da destek görmüştür.

Gerçek Hristiyan misyonerliği gizli ve açık bütün gayeleri tespit edilerek, haçlı seferlerinden sonra ortaya çıkmıştır.³⁷

³⁵ Açıkses, 2003: 10

³⁶ Süleyman Kocabaş, (2002): *Türkiye'de Gizli Tarih III, Misyonerlik ve Misyonerler*, İstanbul: s.77

³⁷ Açıkses, 2003: 11

Burada misyonerlerin Osmanlı topraklarında olan çalışmalarında ahidnamenin önemini de vurgulamamız gerekir. Ahidname bilindiği gibi Fatih Sultan Mehmet'in Galatalılara verdiği bir fermandır. Böylece Galatalılar resmi bir imtiyaz elde etmişler, teşkilat kurabilme yetkisine sahip olmuşlardır. Latinler bir millet adı altında cemaat olarak teşkilatlanmışlardır. Bu durum diğer topluluklara da örnek oluşturmuştur. Böylelikle misyonerler de çeşitli dini eğitim veren okullar açarak gayrimüslimler için çalışmalarda bulunmuşlardır. Nitekim daha ileride de değineceğimiz gibi gayrimüslim teba bu okullarında etkisi ile milliyetçi akımın getirdiği rüzgârla Osmanlı Devleti'nden kopmuştur. XIX. yüzyılda açılan okullar Osmanlı Devleti'nde, ahtapot gibi her bir toprağı sarmış, gayrimüslim tebanın çocukları haricinde ehli İslam'dan olan Osmanlıların da bu okullara devamı söz konusu olmuştur. Ancak I. Dünya Harbinin çıkmasıyla, gayrimüslim tebaa Osmanlı Devleti'nden teker teker kopup ayaklanmalar çıkınca, Osmanlı halkı da çocuklarını, bu okulların yaptığı ihanetten dolayı çekmiş ve okullar kapanmaya başlamış, eskisine oranla tek tük kalmıştır.

Ahidnamenin verilmesiyle misyonerlerin de okullar açtığını vurgulamıştık. Zamanla bu ahidname misyonerler için kendilerinin çalışmalarına imkân tanıyan bir imtiyaz olarak değerlendirilmiştir.

Fransa'ya Kanuni döneminde verilen kapitülasyonlar daha sonraki yıllarda resmi olarak sürekli hale getirilmiş, Fransa birçok ayrıcalık elde etmiştir. Tabi ki bu durum diğer Hristiyan devletlerin de bu pastadan payını almak istemesine neden olmuştur. Fransa bu durumda doğudaki papanın temsilcisi olarak bu avantajlı durumu değerlendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki yenilikleri takip edememesi ve daha birçok sebepten dolayı yıkılma noktasına gelmesi Hristiyan devletlerinin çok işine yaramıştır. 1774 yılındaki Küçük Kaynarca anlaşması'yla Ruslar Ortodoksların himayesini elde etmişlerdir. Böylelikle Hristiyan devletlerin Osmanlı Devleti'ne yönelik politikalarının değişimi söz konusu olmuştur.

Durumu değerlendirdiğimizde Fransa'nın rakibi olan Rusya ve bu durumda harekete geçen İngiltere ortaya çıkmıştır. İngiltere'de Protestanların haklarını koruyuculuk ilkesi ile adım atmıştır. Zaman içinde Hristiyan devletlerin mücadeleleri "*Doğu Meselesi*" dediğimiz olaya sebebiyet vermiştir. Bu mücadele içinde Hristiyan devletler ve tabi daha sonra A.B.D. doğrudan veya dolaylı olarak amaçlarına ulaşabilmek için misyoner teşkilatları kurmuşlardır.

XVI. yüzyılda meydana gelen Rönesans ve reform hareketleri ve özellikle dindeki yenilikleri ve gelişmeleri kapsayan reform hareketleriyle, misyonerlik faaliyetlerinde de değişiklikler meydana gelmiştir. Katolikliğin baskısına dur demek ve papanın nüfuzunu kırmak amacıyla meydana gelen bu başkaldırıda yeni mezhepler ortaya çıkmıştır. Böylece misyonerlik faaliyetlerine de her yeni mezheple çeşitlilik gelmiştir.

Ortaya çıkan yeni mezheplerden biri de ki bu mezhep oldukça taraftar bulmuş olan Protestan mezhebidir. Bu durum eski kiliselerle Protestanlık arasındaki mücadeleyi başlatmıştır. XVI. yüzyıl sonlarında mezhepler arasındaki çekişme oldukça belirgin bir hale gelmiş ve yeni yüzyılın ilk yarısında devletler (mezhepler) arası sürtüşmeler sonucunda Avrupa'da din savaşları başlamıştır. Bu savaşların başlamasında Protestanlarla Katoliklerin çekişmesi büyük rol oynamıştır.³⁸

Bu mezhepler arası çekişme Avrupa'daki Hristiyan âlemini karıştırdığı gibi misyonerlerin faaliyet gösterdiği bölgeleri de bu hareketin içerisine çekmiş ve karışıklık oralarda da hissedilmiştir.³⁹

b) Katolik Misyonerlik Faaliyetleri

Osmanlı topraklarına gelen ilk misyonerler Katoliklerdir. Fransız olan bu misyonerler hem Hristiyanlığı yaymak hem de İstanbul'daki azınlıkların eğitimi ile ilgilenmek üzere 16.yüzyılın sonlarına doğru bölgeye geldiler. Osmanlı Devleti ile Fransa arasındaki iyi ilişkilerden yararlanan Katolik misyonerlerinin bir gayesi de Roma ve Bizans kiliselerini birleştirmektir.

Cizvit ve Fransiskanlar'ın en yoğun olarak faaliyet gösterdikleri yerler İstanbul, İzmir, Halep, Suriye, Filistin, Mısır, Irak, Kıbrıs ve Orta Yunanistan'dı. Papalığın desteğini alan ve kapitülasyonlardan yararlanan misyonerlerin faaliyetleri ile 17. yüzyıldan itibaren ülkedeki Katolik propagandası gittikçe artmaya başladı.⁴⁰

1914'lere gelindiğinde ülkedeki Fransız okullarının sayısı yaklaşık olarak 500 civarındaydı ve bu okullarda 59414 öğrenci öğrenim görüyordu.⁴¹

Katolik misyonerlerinin açtıkları okullarının yanı sıra ülkenin her yanına dağılmış olarak kurdukları hastane ve yetimhaneleri de vardı. Başlıca Fransız sağlık

³⁸ Bekir Sıtkı Baykal, (1961): *Avrupa Tarihi II*, Cilt.1, Ankara: s.23

³⁹ Açıkse, 2003: 14

⁴⁰ Enver Ziya Karal, (1977): *Osmanlı Tarihi*, Cilt. 3 Kısım. 2, 2. Baskı, Ankara: s. 118–119

⁴¹ Ergin, 1977: 769–775

kuruluşları şunlardı:⁴² İstanbul Fransız Hastanesi, İzmir’de Saint Antoine Katolik hastanesi, Yafa’da Saint Louis Hastanesi, Kudüs’te Soeurs Saint Joseph Hastanesi, Beyrut’ta Fransız Hastanesi, Şam’da Soeurs Saint Vincent Hastanesi, Bursa’da Les Soeur Saint-Vincent de Paul Hastanesi, ayrıca İzmir’de dispanser, altı eczane ve bir kreş; Bursa, Tripoli, Kudüs’te çok sayıda sağlık ocakları; Yafa, Ramallah, Beytlehem, Nazaret, Fenerburnu, İzmit, Musul ve Cizre’de birer dispanserleri vardı.

Fransız yetimhanelerinin dağılımı ise şöyledir: Soeur Saint-Vincent de Paul yetimhaneleri: Yaklaşık bin civarında yetimin barındığı yerler Beyrut, Kudüs, Tripoli, İzmir ve Suriye’nin değişik bölgelerinde açılmıştı. Hayfa ve Nazaret’te 210 yetime bakan Dame de Nazareth yetimhaneleri; 430 civarında çocuğun barındığı Kudüs’teki Dame de Sion yetimhaneleri; yine yaklaşık 500-600 çocuğun kaldığı Beyrut, Sayda, Nazaret, Yafa ve Kudüs’te bulunan Soeur Saint Joseph de l’Apparition yetimhaneleridir.⁴³

İstanbul ve İzmir gibi merkezlerde yayınlanan çok sayıda Fransızca dergi ve gazete ile çalışmalarını destekleyen misyonerlerin kültürel etkinlikleri de dikkate değer hususlardandır.

Kısacası özellikle Suriye ve Lübnan üzerindeki çalışmaları ile Fransa’nın bölgeye yönelik emperyalist gayelerine hizmet eden Katolik misyonerleri açtıkları çok sayıda okulları, hastaneleri, yetimhaneleri ve çıkardıkları yayınları ile hem kendi mezheplerini yayıyorlar hem de ülkelerinin menfaatlerine uygun kesimlerin kazanılmasını sağlıyorlardı. Bu yolla faaliyet gösterdikleri Osmanlı toprakları üzerinde etkileri oldukça fazlaydı.

Fransızlar gibi İtalyan misyonerleri de çoğunluğu İstanbul’da olmak üzere Hatay, Beyrut, Selanik, Bingazi, Derne, Humus ve Trablusgarp gibi ülkenin değişik bölgelerinde okullar açmışlardı. Daha çok İtalyan Cizvitleri ile yine İtalyan soyundan gelen Ivrea Rahibeleri tarafından açılan ilk ve ortaöğretim seviyesindeki okullarında verilen eğitimin amacı, İtalyanca’yı öğretmek ve kendi kültürlerinde nesiller yetiştirmektir.⁴⁴

19.yüzyıldan itibaren Osmanlı topraklarına gelen Alman misyonerleri ise daha çok kültürel etkinlik kurmaya çalıştılar. Kültür propagandası uzmanları olarak anılan Almanlar Yakındoğu’daki Alman çıkarlarının ve ekonomik kuruluşlarının ihtiyacı olan

⁴² Tefvik Çavdar, (1970): *Osmanlıların yarı-sömürge oluşu*, İstanbul: s. 93

⁴³ Çavdar, 1970: 90

⁴⁴ Polvan, 1952: 94, 116, 134–135, 141–142, 218–219

kadroların yetiştirilmesi maksadıyla Başta İstanbul olmak üzere İzmir, Beyrut, Selanik bölgelerinde ilk ve ortaokul seviyesinde okullar açtılar.⁴⁵ James Barton isimli bir misyonerin 1919 tarihli raporuna göre, Kurtuluş Savaşı öncesinde Türkiye'deki Alman misyonelerinin sayısı 79 eğitim elemanı ve 791 rahip olmak üzere 890'dır. Ayrıca 7 çocuk yuvası, 17 ilkokul ve 1 ortaokul ile iki hastane ve 1 dispanserleri vardı.⁴⁶ Dünya Savaşı öncesi Almanların 1868'de İstanbul'da açtıkları Alman Lisesi'nden başka İzmir'de iş okulu niteliğinde bir enstitüleri ve yetimhaneleri ile Beyrut'ta yedi, Kudüs'te ise dört okulları vardı. Diğer ülke misyoneleri kadar etkili olmasalar da Almanya'nın bölgedeki nüfuzunu arttırmak için çalışan dini teşkilatlarından bazıları şunlardı. İzmir, Beyrut ve Hayfa'da merkezleri olan Communaute evangelique; Kudüs'te çalışan Deutscher Palastina Verein, Warte des Tempels isimli Katolik teşkilatıdır.⁴⁷

Osmanlı topraklarında açılan Katolik okulları arasında Avusturya okulları da zikre değerdir. Bu kurumlar İstanbul'un Galata semtinde toplanmış Sankt Georges (St. Georg) okulları olarak bilinir.⁴⁸

c) Protestan Misyonerlik Faaliyetleri

Katolik misyonerlerinden başka Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren diğer Hristiyan mezhebine mensup kişiler Protestanlardı. Bu misyonerlerin Osmanlı topraklarındaki çalışmaları 1840'lardan itibaren hız kazanır. Tanzimat Dönemi'nde yayınlanan 1856 tarihli Islahat Fermanı'nın getirdiği vicdan hürriyeti prensibi ile tanınan mezhep değiştirebilme serbestliğinden en fazla yararlananlar Protestan misyonerleri oldu.

Osmanlı Devleti'nin zayıflamasına paralel olarak yürütülen planlı çalışmalar sonunda dış devletlerin Osmanlı içindeki Hristiyanlar üzerindeki etkilerini arttırmaya yönelik çalışmaları bilinen bir gerçektir. Yürütülen çalışmalar sonucunda Fransa ile Avusturya Katoliklerin, Rusya ise Ortodoksların hamisi olarak ortaya çıktı. Bu üç devlet 1840'dan sonra Lübnan ve Suriye'deki Müslümanlarla Hristiyanlar arasında meydana gelen olaylardan yararlanarak Katolik ve Ortodoksları himaye etme bahanesiyle müdahalede bulunarak nüfuzlarını kuvvetlendirmeye başladılar. İngiltere de kendi nüfuz alanını oluşturmak için Protestan topluluğu meydana getirecek faaliyetlerde bulundu. Bu konudaki ilk girişimi 1842'de Kudüs'te bir Protestan Kilisesinin açılmasıyla başladı.

⁴⁵ İlber Ortaylı, (1983): *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul: s.63

⁴⁶ Tefvik Çavdar, (1971): *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Manzara-i Umumiye*, İstanbul: s.87

⁴⁷ Çavdar, 1970: 96

⁴⁸ Polvan, 1952: 132, 168, 181

Bu kiliseye İngiltere, Almanya ve Amerika'dan Protestan misyonerleri gönderildi. Bölgedeki İngiliz konsoloslarının⁴⁹ da destekleri sayesinde misyonerler başka din ve mezhepteki unsurları Protestanlaştırmaya çalıştılar. Osmanlı topraklarına ayak basan ilk Protestan misyonerin 1815'te Mısır'a gönderilen "*The Church of Missionary Society*" adlı bir İngiliz örgütüne bağlı bir papaz olduğu görülür.⁵⁰

Kendilerine yandaş Protestan topluluğu oluşturmak için Osmanlı topraklarında faaliyette bulunan İngiliz misyonerleri Asyalı Hristiyanlar olarak nitelendirilen Nasturiler'e yönelik olarak çalışmalarda bulunurlar. İlk kez 1842'de başlattıkları bu faaliyetler için bir İngiliz Din adamı olan Dr. Badger, Kanterbury Başpiskoposu tarafından görevlendirilir ve İngiliz Kilisesi ile Nasturilerin Patriği arasında dostluklar kurulur. İngiliz Misyonunun esas amacı diğerleri gibi eğitime ağırlık vermektir. Bu amaçla 1886'da Nasturiler için bir erkek ve bir kız okulu ile matbaa kurdular. Daha çok Urumia ve Güneydoğu Anadolu'da faaliyette bulunan İngiliz misyonları 20.yüzyılın başlarında Van civarında da okullar açarak çalışmalarda bulundular. Bölgedeki Dürzîler üzerinde de etkinlik kurmaya çalışan İngilizler Ortadoğu'daki güçlerini sağlamlaştırmaya çalıştılar. Daha önce de belirtildiği gibi İngiliz misyoner faaliyetlerinin temelinde dini ve mezhebi gerçekler olduğu kadar Fransa ve Rusya gibi ülkelere karşı Osmanlı topraklarında bir Protestan kesimin oluşmasını sağlamak amacı da yatıyordu.

İngiliz Protestan misyonerleri daha çok Ortadoğu'ya yönelik olarak çalışırken, Amerikalı misyonerler Anadolu'ya ağırlık verdiler. Burada etkili olan en güçlü Amerikan misyoner örgütü ise 1810'da Boston'da kurulan "*American Board of Commissioners For Foreign Missions*"dı.

1880'li yıllara kadar İngiliz hariciyesi himayesinde çalışan Amerikalı misyonerlerden istenen şey, öncelikle gittikleri yerlerde halkın arasına karışarak bilgi sahibi olmaktır. Özellikle halkın dini durumunu tespit etmek, din adamları hakkında (sayıları, bilgi düzeyleri, eğitim durumları vs.) bilgi edinmek, ülkedeki eğitim ve öğretim durumunu tespit etmek ve halkın moral durumunu öğrenmektir. Bunlar yapıldıktan sonra ne tür bir çalışmada bulunulacağı belirlenecekti. Onlardan istenen bir

⁴⁹ 20. yüzyılın başında dünya savaşı öncesi İngiltere'nin Asya Türkiye'sindeki temsilcilikleri şunlardı: İstanbul'da Büyükelçilik, Beyrut, Bağdat ve İzmir'de Genel Konsolosluklar; Halep, Ankara, Basra, Şam, Erzurum, Kudüs, Mersin, Trabzon ve Tripoli'de Konsoloslukları; Ayvalık, Hayfa, Laskiye, Midilli, Sayda, Amman, Sisam, Kuşadası, İzmir ve Van'da Konsolos yardımcılıkları. Bkz. Çavdar, 1970: 86

⁵⁰ Dünya Savaşı öncesi bu misyoner örgütün 14 rahip ve 25 rahibe ile Yakın Doğu'da, özellikle Mezopotamya bölgesinde çalışıyordu. Çavdar, 1970: 86

diğer şey ise “... *Bu mukaddes ve vaat edilmiş toprakların silahsız bir haçlı seferiyle geri alınması*”⁵¹ nı sağlamak için gerekli olan her şeyin yapılmasıydı.

Bu amaçla işe koyulan misyonerler kurdukları “*misyon*”lar yanında ilk, orta ve yüksek seviyelerde açtıkları okullar ile matbaa, hastane ve yardım kurumlarıyla çok yönlü bir Protestanlaştırma faaliyetlerine giriştiler.

Önceleri İstanbul ve İzmir gibi kıyı şehirlerinde faaliyet gösteren misyonerler, daha sonra aynı gayelerle iç bölgelere doğru yayıldılar. İlk gelenlerin ve sonrakilerin nihai hedefi Kudüs’e giderek bu mübarek topraklardaki bütün dinsizleri, Müslümanları, Musevileri ve Protestanlar dışındaki Hristiyanları doğru yola davet etmektir.

19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren hız kazanan misyonerler faaliyetleri sonucunda okullarının sayısında önemli artışlar görüldü. Daha çok Yahudi ve Müslüman olmayan azınlıkların yaşadıkları bölgelerde çalışan Amerikalı misyonerler, gayelerine ulaşabilmek için Osmanlı topraklarını dört misyon bölgesine ayırmışlardı. Bunlar Avrupa, Batı, Doğu ve Merkezi Türkiye Misyon’larıdır.

Bu derece örgütlü ve planlı bir faaliyet sonucunda hem mezheplerini yayıyorlar hem de başta Ermeniler olmak üzere Bulgar, Rum vb. azınlıkları etkileyerek onları Osmanlı’dan koparmak ve dolayısıyla ait oldukları ülkelerin emperyalist politikalarını uygulamalarına yardımcı olmak işini de gerçekleştiriyorlardı.

En önemli Protestan Kolejlere İstanbul ve Beyrut gibi merkezlerde açılmıştı. Bunlardan 1863 yılında Cyrus Hamlin isimli bir misyoner tarafından İstanbul’da açılan Robert Kolej’in Bulgaristan’ın bağımsızlığını sağlayacak kadroların yetişmesinde önemli rol oynadığı bilinmektedir.

Nitekim kurucuları, yöneticileri ve çoğu öğretim elemanı misyonerlerden meydana gelen bu Kolej’in 1863–1903 tarihleri arasındaki mezunlarının çoğunu Bulgar öğrenciler oluşturuyordu. Yine, Kolej’in ilk Bulgar mezunlarından beşinin Bulgaristan’da başbakanlık görevinde bulunduğu ve Birinci Dünya Savaşı önce Bulgar kabinelerinden her birinde en az bir Robert Kolej mezununun yer aldığı görülüyordu.⁵² Yüklü bir program uygulayan Kolej’de Almanca, İngilizce ve Fransızca gibi Batı dilleri yanında başta Bulgarca ve Ermenice olmak üzere on beşe yakın değişik dilin öğretilmesi Kolej’in çok yönlü amaçlarını ortaya koymasından önemli bir husustur.

⁵¹ Kocabaşoğlu, 1989: 30–33

⁵² Seçil Akgün, (Mayıs 1988): “*Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü*”, *Atatürk Yolu*, Yıl: 1, Sayı:1, s. 1–13

Bulgarlar için çalışan Avrupa Türkiyesi Misyonunda 1899'da on misyoner, on iki Amerikalı misyoner yardımcı ve 81 yerli yardımcı görev yapıyordu. Bölgedeki Protestan Kiliselerinin sayısı ise on beşi bulmuştu. 1870-80'li yıllarda, İstanbul'da misyonerlerin kurduğu matbaada yayınlanan eserlerin yarıya yakınının Bulgarca olması bu konu üzerindeki çalışmaların ciddiyetini ortaya koymaktadır.

“*American Board*”dan başka Bulgarları Protestanlaştırmak için çalışan bir diğer Amerikan Misyoner örgütü olan “*Methodist Episcopol Mission*” da 1858'de Bulgaristan'da birer “*Misyon*” merkezi kurmuştur.

Amerikan misyonerlerinin İstanbul'da kurduğu Robert Kolej'in Bulgarlar için üstlendiği görevi, Beyrut'ta açılan Protestan Koleji de oradaki Arapları bilinçlendirip, Osmanlı'ya karşı kışkırtma olarak yerine getirdiği ifade edilebilir.

Bu iki Kolej'den başka Anadolu'da açılan pek çok Amerikan misyoner kolejlere, aynı şekilde daha çok Ermenilere yönelik olarak faaliyet göstermişlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır: Anadolu'da ilk Amerikan misyoner merkezi 1852'de Harput'ta kurulmuştur. Aynı yerde 1878'de açılan Osmanlıların “*Fırat Koleji*” dedikleri “*Ermenistan Koleji*” (Armenian College) Protestan papazı yetiştirmek ve Ermenileri dilleri, tarihleri, edebiyatları, milliyetleri hakkında bilgilendirmek için faaliyete geçti. Aynı dönemde Merzifon'da “*Anadolu Koleji*” (Anatolia College), İzmir'de Milletlerarası Kolej (International College) ile kızlar için açılan Amerikan Koleji, Antep ve Maraş'ta kızlar ve erkekler için açılan “*Merkezi Türkiye Koleji*”leri, Tarsus'taki St. Paul Enstitüsü gibi kolejler başlangıçta Hristiyan azınlıkların çocuklarını eğitmişler, onlara milli duygular kazandırarak bilinçlendirmişler ve sonuçta Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanmalarını sağlamışlardı. İçeride azınlıkları bu şekilde yetiştirerek kışkırtan misyonerler dışarıda da Avrupa ve Amerikan kamuoyunu Türkiye aleyhine çevirmek için kendi tahrikleriyle çıkan ayaklanmaların bastırılmasını “*Türkler Hristiyan ahaliyi kesiyor!*” propagandalarıyla etkilemeye çalışarak batı dünyasını Osmanlı Devleti aleyhine tavır almak üzere harekete geçiriyorlardı. İyi yetiştirilmiş Ermeniler ABD'ye götürülüyorlar ve çoğu Amerikan vatandaşlığına geçtikten sonra Osmanlı topraklarına geri dönüyorlar ve özgürlük propagandası yaparak lehlerinde reformlar yapılmasını istiyorlardı.⁵³

⁵³ Ercüment Kuran, (1985'ten ayrı basım): *ABD'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandası*, Uluslar arası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri, Sivas: s. 55-56

Özetle verdiğimiz bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere “*American Board*” teşkilatı Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerinin çoğunu üstlenmektedir. Bu faaliyetlerin yüzde otuza yakını anılan kurum tarafından yürütülüyordu.

Böylece “*American Board*” ve diğer teşkilatların bu derece etkin ve yoğun çalışmaları sonucunda misyonerler, 1880’lerden itibaren A.B.D.’ye Ortadoğu’da ekonomik, sosyal ve kültürel bir hayat sahası oluşturmada aracı rol oynamışlardır. Başlangıçta Ermeni ve Bulgarlara yönelik olarak çalışan Protestan misyonerleri daha sonra Rum, Hristiyan Arap, Nasturi, Süryani, Kürt ve Yahudiler üzerinde de etkili oldular.

Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde yürüttükleri çalışmalarla bölgedeki Kürt ve Nasturilerin ayaklanmalarında rol oynadılar. Bunda ayrıca 17.yüzyıldan itibaren bölgeye gelen Fransız ve İtalyan Katoliklerinin de payı büyük olmuştur.⁵⁴

d) Misyonerlerin Osmanlı Devleti’ne İlgi Duyma Sebepleri

Misyoner teşkilatları daha önce de belirttiğimiz gibi Hristiyan olmayan ülkelerde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak misyonerler Türk hâkimiyetindeki bölgelerle öncelikli ilgilenmişlerdir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi dini, ikincisi Osmanlı Devleti’nin jeopolitik ve jeostratejik önemidir. Ekonomik açıdan ise zengin yeraltı kaynaklarına sahip olması, uzak doğuya en kısa şekilde ulaşılabilir iki kilit noktayı, Akdeniz’den Kızıldeniz’e yine Akdeniz’den Basra körfezine giden yolları elinde bulunduruyor olması Türk topraklarına olan ilgilerini arttırmıştır.

Dini açıdan Kudüs’ün yeri Hristiyanlık için çok büyüktür. Çünkü İsa’nın doğup büyüdüğü dinini yaydığı ve öldürüldüğü yerdir. Kudüs’ün de Osmanlı Devleti hâkimiyetinde olması yine misyonerlerin ilgisini arttırmıştır. Hristiyanlar burada çok sayıda kilise ve ayin yerleri yapmışlardır. Kudüs’ün Müslümanlardan alınması amacıyla yapılan haçlı seferlerinde ölen birçok Hristiyan askerinin komutanların ve hükümdarların mezarları da bu bölgededir.

Haçlı seferleri Hristiyanlar açısından başarısızlıkla sonuçlanması Hristiyanlığın doğu kalesi olarak bilinen Bizans İmparatorluğu’nun Müslüman ve savaşçı olarak tanınan bir millet tarafından yıkılması, kurulan Türk devletinin Hristiyan dünyasındaki birleşme düşüncesine karşı bir takım tedbirler alması, çok sayıda Hristiyan nüfusun

⁵⁴ [http:// www. ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm](http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm) Ayten Sezer Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri.

yaşadığı toprakları sınırları içine katması, Hristiyan dünyasının orta ve uzak doğuya yayılmacı politikalarına engel olması ve Osmanlı Devleti bünyesindeki gayri Müslim tebaanın davetkâr tavırları, misyonerlerin Türk topraklarına ilgisini arttırmıştır. O dönemde çok uzak bir kıtada olan Amerikalılar bile Osmanlı Devletine çok büyük ilgi göstermişlerdir.

6 Aralık 1905 tarihli resmi yazışmada Amerikalı Matmazel Maria Garber adlı misyoner bir kadından bahsedilmektedir. Matmazel Garber başkentten ve Anadolu içerisinden gelip giden yabancıları hanesine kabul ederek evini misafirhaneye çevirdiği, Osmanlı halkına yabancı dergi verdiği görülerek şüphelerin üzerine çekilmesine sebep olmuştur. Konya'nın çifte merdiven mahallesinde bir Hristiyan kız okulu açmak istemesi, burada 10-25 tane Protestan ahalisinin ve bir de okullarının olduğu düşünülürse bu şahsın açıkça misyonerlik faaliyeti yapmaya çalıştığı ve bunun men edilmesi vurgulanmıştır.⁵⁵

Burada Amerika sefaretinden alınan tahririn suretine göre:

*“ Merkezî idaresi Amerika’da kain Evha Yeva Boltenik Filonarne şehrinde bulunan bir heyet-i hayriye tarafından Hristiyan inasının ilim ve ahlaklarının terakkisi yolundaki bir hizmette bulunmak maksadı ile misyonerlerden Konya’da Amerika tebaasından Matmazel Maria Garber’in taht-ı idaresinde bulunmak üzere Konya’da Çifte Merdiban Mahallesi’nde inasa mahsus bir bab-mekteb küşad edileceğinden muamele-i muktaziyesinin icrası ile mektebin resmen tanınması her neye mütevaffık ise esbabının da istikmal buyrulması Amerika sefaretini canibinden tahrir ve iltimas olunur.”*⁵⁶

19. ve 20. yüzyılın başları misyonerlik faaliyetlerinin en yoğun ve en parlak dönemi olmuştur. Bunun nedeni kapitalizmin emperyalizme dönüşmesi ve misyonerlerin de bundan yararlanmasıdır. İşte bu yüzden Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerini incelerken olayın dini yönü kadar; siyasî, kültürel, ticarî ve ekonomik boyutunu da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

Böylelikle Osmanlı Devletinin gerilemesine paralel olarak misyonerlik faaliyetleri de 19. yüzyılda sömürgeci batılı büyük devletlerin emperyalist politikasına hizmet eden hale gelmiştir. Bu yönü ile Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren misyonerler, misyonerliği batılı ülkelerin Osmanlı Devleti ile olan şark meselesini

⁵⁵ BOA, A. MKT. MHM 549/36, Lef. 2

⁵⁶ BOA, A. MKT. MHM 549/36, Lef. 4

halletmede araç olarak kullandılar. Şark meselesinin temel amacını, Osmanlı Devleti'ni yıkarak mirasını paylaşmak oluştuyordu.

Bu amaçla batıların takip ettikleri politikalardan birisi içerideki gayri Müslim tebaayı devletten koparmaktır. Bunun için de en fazla misyonerlik faaliyetlerinden faydalanıldı.

Bu dönemde Anadolu, boğazlar, Ortadoğu, petrol bölgesi, Akdeniz çevresi ve Makedonya gibi dünyanın jeopolitik ve jeostratejik bakımdan önemli bölgelerine sahip olan Osmanlı Devleti batılı devletler açısından oldukça önemliydi. Bundan dolayı bu bölgeler İngiltere, Fransa, Rusya, Avusturya arasında görülen mücadelelere sahne oluyordu.

Bölgedeki nüfuzunu arttırmak isteyen ülkeler misyonerlik faaliyetleriyle kendilerine yandaş gruplar oluşturmak istiyorlardı. Değişik tarihlerde Osmanlı Devleti'ne gelen ve faaliyetlerini yürüten misyonerler; Müslümanlar ve Yahudiler üzerinde fazla etkin olmadıklarını anlayınca bütün faaliyetlerini gayrimüslim tebaa üzerinde yoğunlaştırdılar. Onları bir yandan kendi mezheplerine kazandırmaya çalışırken diğer yandan da verdikleri eğitimle milli duygularını uyandırarak Osmanlı Devleti'nden koparmak için uğraştırdılar. Ermeniler, Yahudiler ve Rumlar üzerinde oynanan oyunları; Bulgar, Arap ve Kürt gibi diğer unsurlar da takip etti.

Tarihsel olarak Avrupalı devletler gayrimüslim tebaayı Demokles'in kılıcı gibi kullanmışlardır. Avrupalı devletlerin misyonerler aracılığı ile gayrimüslim tebaa üzerinde yürüttükleri politikalar çok trajik olmuştur. 19. yüzyıl sonları 20. yüzyılın ilk 15 yılında misyonerler yüzyıllar boyu Millet-i Sadıka vasfıyla Osmanlı'da barış içinde yaşayan Ermenileri kışkırtmış, onları isyana teşvik etmiştir. Misyoner okullarının, gayrimüslim tebaanın yoğun olduğu şehirlerde açılması, Müslümanlar üzerinde başarılı olamadıklarını da gösterir. Gayrimüslim nüfusun yüzde yirminin altında olduğu yerlere misyonerlerin pek ilgi göstermedikleri görülür.

1911–1913 yıllarında misyoner okullarının çok etkili olduğu Van'da nüfusun yüzde otuz dokuzu, İzmit'te yüzde otuzu, Bursa'da yüzde yirmi dördü gayrimüslimdi.⁵⁷

İkinci meşrutiyetten sonra Müslüman kesimlerden de misyoner okullarına bir ilgi başladı. Cumhuriyetin ilanından sonra belirgin bir artış gözlemlendi. Bunun önemli

⁵⁷ Ali Bulaç, (02.03.2005): "Misyonerlik ve Azınlıklar", *Zaman Gazetesi*

sonuçlarından birisi de mütareke yıllarından küçümsenmeyecek oranda Amerikan mandası taraftarlarının oluşmasıdır.⁵⁸

Bulgarların bağımsızlığını kazanmasında çoğu kaynakta Robert Koleji'nin rol oynadığına rastlıyoruz. Aynı şekilde yine karşılaştığımız arşiv belgelerinin biri aynen şöyledir: “*Nim resmi bir sıfatı haiz olan New York Tribün gazetesi Bulgaristan'ın serbestisi Dersaadet'teki 'Robert Kolej' Amerika mektebi sayesinde husul bulunduğumu ve Üsküdar'da Amerika misyonerleri inas mektebinin dahi aynı hidemata muhaffakiyeti me'mul olduğunu bir makale-i mahsusa ile ilan ettiği hariciye nezaretinden bildirilmesi ile şuhul nazar-ı dikkati calib görüldüğünden iktiza-i maslahatın ifası hakkında bazı mütealâtı havi makam-ı sadarete yazılan tezkere-i kemteri ile heyet-i teftişiyenin Anadolu vilayet-i şahanelerince vaki olan istitlatına dair lahiyadan müstahrec fıkranın suretleri Atabe-i muallâ mertebe-i cenab-ı cihanbanilerine leffen arz ve takdim kılındı. Vilayette istilayı cehaletle ahali-i islamiyenin bu derecelere gelmiş olması cidden şayan-ı teessüf halattan olduğuna mebni Erzurum, Bitlis, Van vilayetleri ile maarif nezaretine beyan-ı keyfiyete müsara'at edildi.*

Ecnebler Amerika'dan ve Avrupa'dan İstanbul'a misyonerler Cizvit papazları isbal ve İstanbul'da vilayet ve liva ve kaza merkezlerinde Daarüd Tedrisler vücuda getirerek teba-i Hazret-i Mülükaneleri etfalini ifal ve şu yolda nukut-ı firavan fedası ile makasid-ı siyasiye istihsal eylemekte iken maarif nezareti taşrada aşar ve emlaktan mütehassıl maarif hissesinin kısm-ı azamını Dersaadet'e celble mahallerince hiç değilse diyanete taalluk edecek mertebede masraf ihtiyarından çekinmesi ve ehl-i İslam evlatlarının ilmihallerini bilmeyecek bir cehl-i medid içinde kalmasına imaz-ı ayın eylemesi ve esaslı tedbir ittihazı ile derde derman araması gibi muamelat kemakan devam edeceği takdirde, çünkü ecnebi muallimini denilen müfsidler Hristiyan çocuklarının tesvil ve serbesti-i efkâr yollarını küşad ve teshil eylemekte olmalarına bakılınca ileride de daha ziyade acaib işler çıkmak akvayı ihtimalden olduğu muhat-i ilm-i ali buyrulduktaki katibe-i ahvalde irade ve ferman velinimeti bî-minnetimiz padişahımız efendimiz hazretlerininindir.”⁵⁹

Belgeden de anlaşılacağı üzere bu tür faaliyetlere girişenler, okullar, öğretmenler bozguncu olarak nitelendirilmekte ve rahatsızlık verici görülmektedir.

⁵⁸ Bulaç, (02.03.2005): Zaman Gazetesi

⁵⁹ BOA, Y. PRK 10/52, Lef. 1

Yine İngiliz misyoner Liz adlı bir bayanın Londra’da “*Jerusalem Illustration*” adıyla Osmanlı Devleti ve İslamiyet aleyhinde yayınladığı kitabı nedeniyle İngiliz misyoner mektebinin müdürü olması sakıncalı bulunmuş ve İngiliz Konsolosluğu vasıtasıyla uzaklaştırılmıştır. Ancak yine Osmanlı topraklarına girmek ve faaliyetlerine devam etmek için Kudüs’teki ailesini almayı bahane ederek yeniden girişimlerde bulunmuş olduğunu 1309 (1893–1894) yılında gayrimüslim okulları ve yabancı okullar hakkındaki özet şeklindeki resmi yazışmadan öğreniyoruz.⁶⁰

Gayrimüslim tebaanın bu tip misyonerler tarafından ve okullar açılmak suretiyle bir maşa olarak kullanılıp isyana teşvik edildiğini daha önce de belirtmiştik. Buna örnek ve delil teşkil edecek aynı belgede geçen şu olay ilginçtir. Yabancı okulların daha ileride değineceğimiz teftişleri sırasında Kumkapı’da bulunan Ermeni Kız Mektebinde el ile işlenmiş ve duvara asılmış bir Asya-ı Osmanî haritasında Van ve Erzurum vilayetleriyle Rusya hâkimiyetindeki Türkistan’ın bir kısmı üzerine, büyük harflerle “*Meydan Ermenistan*” yazılı olduğu görülmüştür.

Bu haritanın oradan kaldırılarak bu gibi durumlarla bir daha karşılaşmamak için Ermeni Patrikhanesi’ne bir yazı yazılmış ve icabının yapılacağına dair bir cevap alınmıştır.⁶¹

Yine misyonerlerin gayrimüslim tebaayı emellerine ulaşmalarında kullandıklarını yukarıda bahsedilen Matmazel Maria Garber’in Konya’da bulunan evine Ermenileri kabul etmesi⁶² ve misyoner faaliyetlerine devam etmelerinden anlaşılmaktadır. Yine Bitlis’te misyoner faaliyetlerinde bulunan Amerikalı Mr. Kol’un iane-i fukara cemiyeti adı altında zararlı faaliyetlerde bulunduğu, ajan gibi çalıştığı için Ermenisi az olan bir mahalleye nakledilmesi lüzumunun görüldüğü, iane akçelerin geri dağıtımına adı geçen şahsın “*Osmanlı Devleti*” neden ihracının gerekli olduğu yazılmıştır. Hariciye nazırı imzalı bu belge 18 Ramazan 323, 2 Teşrin-i Sani 321 (15 Kasım 1905) tarihlidir.⁶³

Maria Garber’in Protestan okulunun (Niğde ve havalisindeki) iki ay öğretmenliğini yapıp görevden alındıktan sonra Ermeni Mahallesi’nde satın aldığı bir binada ikamet etmeye başladı. Bu arada bazı safdil kimseleri vaizlik sıfatı ile Karaman ve Ereğli kazalarına borçlandırmak ve tebaa-i sadıka-i şahaneyi yani Ermenileri

⁶⁰ BOA, Y. PRK. MF 3/15

⁶¹ BOA, Y. PRK. MF 3/15

⁶² BOA, A. MKT. MHM 549/36, Lef. 8

⁶³ BOA, A. MKT. MHM 549/36, Lef. 8 Hariciye Nazırı imzalı bu belge 18 Ramazan 323 (2 Teşrin-i Sani 321) (15 Kasım 1905) tarihlidir.

Protestanlığa teşvik etmekte ve vilayette pek az olan Protestanların sayısının artmasına çalışmaktaydı. Ve böylece Protestan mekteplerine ecnebi süsü vermeye çalıştığıının anlaşılmasıyla bu durumun kabul edilemeyeceğinden gerekenin yapılması için maarif müdüriyetine bildirilmesi belirtilmiştir.⁶⁴

Burada atlanmaması gereken bir konu da gayrimüslim tebaanın çıkardığı isyanlarda misyoner okullarının rolüdür. Öyle ki sömürgeci devletlerin açmış oldukları misyoner okulları, Ermeni isyanlarının hazırlanması, eylemcilerin yetiştirilmesi ve korunması görevini üstlenmiştir. Böylece misyoner okulları Ermenileri tebaası olduğu ve yüzyıllardan beri birlikte yaşadığı Osmanlı Devleti'nden uzaklaştırmış, batılı devletlere bilhassa Amerika Birleşik Devletleri'ne yakınlaştırmıştır. Misyoner okulların, bir yandan Ermenileri geleceğe doğru yönlendirirken diğer yandan da çağın geçerli sömürü aracı olan mandanın Anadolu'da kurulmasına zemin hazırlanmasında büyük rolü olmuştur.

Tarih boyunca misyonerlik her ne kadar dini hedefleri varmış gibi görünse de aslında dünyevi amaçlara hizmet etmektedir. 1 Aralık 1831 tarihli bir misyoner talimatnamesinde misyonerlere: *“Bir fetih savaşına girmiş askerler olduğunuzu unutmayın, manevi alanda kafanın kafayla, kalbin kalple mücadelesi ise de Napolyon'un askeri düşünmeyi ve araştırmayı gerektirir. Bu mukaddes ve vaat edilmiş topraklar silahsız bir haçlı seferi ile geri alınacaktır”*⁶⁵ denilmiştir.

Batılı devletler, Osmanlı Devleti üzerinde misyonerlik faaliyetlerini sürdürürken Rusya; Ortodoksları, Fransa; Katolikleri, İngiltere ve sonra sahneye çıkan Amerika Birleşik Devletleri Protestan halklarını savunmuşlardır.

Daha önce belgelerin bazılarında gördüğümüz gibi misyonerler en büyük desteği konsoloslardan alıyorlardı. Önceleri ticari amaçla, bilhassa liman şehirlerinde açılan konsoloslukların faaliyetlerinin hız kazanmasından sonra Sivas, Harput, Erzurum gibi şehirlerde konsolosluk çalışanlarıyla misyonerler arasında işbirliğini fark eden Osmanlı Devleti konsolosların faaliyetlerine ve konsolosluk açma isteklerine bazı sınırlamalar getirmiş ise de Amerika ile imzaladığı ticaret anlaşması buna engel olmuştur. Amerikalılar Osmanlı Devleti'nin konsoloslara karşı tedbir almak istemesi üzerine

⁶⁴ BOA, A. MKT. MHM 549/36, Lef. 5

⁶⁵ Kocabaşoğlu, 1989: 32–33

misyonerlik faaliyetlerinin yoğun olduğu yerlerde acenta adı altında birimler açarak buralarda gayrimüslim Osmanlı vatandaşlarını görevlendirme yoluna gitmişlerdir.⁶⁶

Amerika Birleşik Devletleri'nin konsolosluk açmak istediği bazı yerlerde hiç vatandaşı yoktu. Ancak Amerikalılar bu isteklerine gerekçe olarak Rusya ve İngiltere'nin konsolosluklarının bulunduğunu, müsaadeye mazhar devlet olmalarını ileri sürmüşlerdir. Osmanlı Devleti konsoloslukların misyoner okulları aracılığıyla isyanlara destek olduklarından dolayı faaliyetlerinden bazılarını yakından takip etmiş, çeşitli bahaneler ileri sürerek atamalarını geciktirmiştir.

1800 yılında Harput şehrinde 16 Amerikan vatandaşı, 260 tane de Amerikan vatandaşlığına geçmiş olan Ermeni vatandaşı vardı. Bahsi geçen dönemlerde Harput başta olmak üzere Anadolu şehirlerinden Amerika'ya yoğun Ermeni göçü vardı. 21 Ağustos 325 (3 Eylül 1909) tarihli Mamûratül Aziz vilayetinden alınan şu telgraf ilginçtir:

“21 Ağustos 325 (3 Eylül 1909) vusulü 3 Eylül 325 Bendeniz Samsun'dan buraya gelinceye kadar geçirdiğim 14 gün içinde yollarda her gün 5–10 araba çoluk çocuk Ermeni'nin Amerika'ya gitmekte olduklarına tesadüf eylediğimden buraya muvasalat-ı acizanem günü nüfus nazırını çağırıp keyfiyeti ve mart ibtidasından şimdiye kadar buradan kaç Ermeni'nin Amerika'ya gittiğini sormuş idim. Bu keyfiyete zâten arz edip ta'limât-ı fehîmânelerini isteyecektim. Bugün dahi tekrâr bir () yaptırđım. Buna nazaran iş bu sene ibtidasından itibaren Ağustos nihayetine kadar yalnız merkezi vilayet nüfusu idaresinden 778 Ermeni'nin tezkere alıp İzmir ve Selanik ve diğer cihetlere ve 23 Ermeni'nin pasaport alıp başlıca Amerika'ya gittikleri anlaşıldı. Tabi Malatya livasından ve vilayet-i saireden dahi birçok Ermeni bu suretle gitmiştir. Bu vilâyetten ale'l husûs Ermenilerin Amerika'ya hicretleri pek kadim bir meseledir. Bunun esbabı muhtelifdir. Fakat en mühim burada esbab-ı maişetin darlığı ve Amerika'da kolay olmasıdır. El-yevm Harput'ta bulunan Amerika Mekteb-i idadisinin 54 sene evvel müessisi olup hala berhayat bulunan Mr. Borlonî Van'dan itibaren peyderpey gelen maiyeti memurlarının ve hatta burada doğup büyüyen Amerikalıların terbiye ve delaletleri ile vakti ile Amerika'ya giden bazı Ermenilerin mühimce bir derecede servet kazandıkları ve burada sefilâne ve kemal-i zahmetle temin-i maişete çalışan köylülerin nazar-ı hırs ve tamalarını celp ettiğinden onlardan da fırsat ve imkân bulan kimseler takım takım Amerika'ya gitmişlerdir. Muahheren bundan evvel 5 sene

⁶⁶ Şimşir, 1985: 81–82

*akdem zuhur eden Ermeni ihtişasını mütakip idare-i sabıkanın her türlü takayüdat ve evamirine rağmen binlerce Ermeniler Amerika'ya savuşmuştur. Ancak geçen sene meşrutiyetin ilanını müteakip bu memnuiyet kalkmıştır...*⁶⁷

Mamüratül Aziz yani bugünkü anlamıyla Elazığ'dan vali vekili Mehmet Ali'nin 1909 yılında yazmış olduğu bu telgrafta göçün siyasiden çok iktisadi sebeplerden kaynaklandığını belgenin devam eden ikinci sayfasında vurgulamıştır.⁶⁸

Ancak bu göçün salt ekonomik sebeplerden olduğunu savunamayız. Hariciye Nazırı Sait Paşa'nın 19 Mart 1883 tarihli yazmış olduğu arzda Harput'tan kaçarak Amerika'ya giden ve orada Protestan papazlığı yapan Şişan'ın faaliyetlerine yer verilmiş ve göç olayının önlenmesi için çareler aranmıştır.⁶⁹

3 - Misyoner Faaliyetlerinin Osmanlı Devletindeki Gayrimüslim Tebaayı İsyana Teşvik Etmesi

a) Ermeni İsyanlarında Misyoner Okullarının Rolü

Ermenilerle Türklerin karşılaşmaları büyük Türk göçünde bugünkü Ermenistan bölgesi ve kuzeybatı İran kesiminde gerçekleşmiştir. Ermenilerin Türk idaresi altına girişleri ise 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi'nden önce başlamış, daha sonra Selçuklu ve Osmanlı Devleti dönemlerinde devam etmiştir. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasıyla Ermeniler için yeni bir devir başlamış oluyordu. Fatih, Ermenilere tanıdığı haklarla Ermeni tarihinde; Rusların, Romalıların, İranlıların, Bizanslıların onlara tanıdığı haklardan çok fazlasını kısa bir sürede vermiştir.⁷⁰

Fatih döneminde İstanbul'da bir Ermeni patrikhanesi kurulmuş, Ovakim patrik ilan edilmişti. Ovakim'in patrik ilan edilmesiyle Osmanlı Devleti içindeki Süryani, Kıpti ve Habeş kiliselerinin sorumluluğu Ermeni patrikhanesine verilmişti.⁷¹

Ermeni halk, devlet içinde hiyerarşik bir teşkilatlanma sağlayan kilise ve din adamları yoluyla yönetilmişlerdir.

Batılıların amacı, Ermenileri yüzlerce yıl birlikte yaşadığı Türklere karşı kıskırtarak Anadolu'da nüfuz bölgeleri kurmaktı. Uygulanmış bu politikada okullaşma

⁶⁷ BOA, DH. MUİ. 8.3/12, Lef. 1

⁶⁸ BOA, DH. MUİ. 8.3/12, Lef. 12

⁶⁹ <http://strateji.cukurova.edu.tr/ERMENI/05.php> Abdülkadir Yuvalı Ermeni İsyanlarında Misyoner Okullarının Rolü

⁷⁰ Azmi Süslü, (1987): "Ermeniler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı. 23, s. 73

⁷¹ Yavuz Ercan, (1983): "Türkiye'de 15. ve 16. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki ve İctimai ve İktisadi Durumu", *Bellekten*, s. 1134

büyük önem taşımaktadır. Batılıların Osmanlı tebaası olan bu toplumlara uygulamış oldukları politikanın kısa zamanda başarılı olmasında Osmanlı Devleti'nin kapitülasyon adı altında vermiş olduğu ticari imtiyazların rolü büyük olmuştur. Osmanlı Devleti yeniliklere kendini açtığını göstermek istemiş ancak Tanzimat ve Islahat Fermanlarıyla Batılılar emellerine daha çok yaklaşmışlardır.

Ermeni isyanlarının ortaya çıkışında, gelişmesinde etkili olan birçok sebep vardır. 19 yüzyılın sonlarına doğru Ermeni isyanları yoğunlaşmış, 1889–1896 yılları arasında 38 olay cereyan etmiştir. İsyanların fiili olarak ortaya çıkmasında etkili olan sebeplerden biri belki de en önemlisi ilkokuldan yüksek okula uzanan çizgide faaliyet gösteren “*Misyoner Okulları*” olmuştur. Belirli amaçlar doğrultusunda eğitim verilen ve bu doğrultuda şartlandırılan isyanların yardımıyla Anadolu’da kurulması hayal edilen Ermeni Devleti batılıların Anadolu üzerindeki sömürü emelleri için kullanacaktı. Bu okullarda eğitilen isyancıların hamileri olan batılı devletler (İngiltere, Amerika, Rusya ve Fransa) Anadolu’da açmış oldukları konsolosluklar aracılığıyla faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Öyle ki sömürgeci devletlerin açmış olduğu bu misyoner okulları, Ermeni isyanlarının teorisinin hazırlanması eylemcilerin yetiştirilmesi ve korunması görevini üstlenmiştir. Ermeniler, Osmanlı ülkesinde gerçek bir hürriyet içersinde; kiliseleri, kurdukları okulları ve diğer sosyal teşkilatlarıyla serbestçe faaliyet göstermişlerdir.⁷² Buralarda başta Ermeni dili olmak üzere yok olmaya başlamış kültürlerini yeniden canlandırma imkânı bulmuşlardır.

1567 yılında Tokatlı Abgan tarafından İstanbul’da ilk Ermeni matbaası kurulmuş 1810 yılında Paris’te misyoner teşkilatının öncülüğünde Napolyon’un himayesi ile açılan Yaşayan Doğu Dilleri okuluna, 1816 yılında Moskova’da kurulan Lazaryan Enstitüsü’ne, 1823’de Tiflis’te kurulan Nersesyan Seminer’ine öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Kilise bünyelerinde açılan okullarla misyoner teşkilatlarınca Ermenilere tahsis edilmek üzere açılan okullar, Ermeni kültürünün yeniden doğmasını sağladığı gibi, Ermeni toplumunu millet-i sadıkalıktan da çıkarmıştır. 1850 yıllarından itibaren sadece Gaziantep’de Amerikan misyonerlerince Ermenice çıkarılmakta olan Ayıntap, Avedaper, Kolej ve Rehnüma adlı dört gazete ve dergi vardı.⁷³

⁷² Nejat Göyünç, (1983): *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul, s. 54–55

⁷³ Barlas Uğuroğlu, (1971): *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*, Karabük, s. 61–62

Ermeni tarihinde önemli bir yere sahip olan Mehitarist Mektebi'nin rahiplerince hazırlanan Ermeni tarihi, dili ve dini konularındaki yayınlar Osmanlı ülkesine serbestçe giriyor ve bu mektep mensuplarınca Ermenilere dağıtılıyordu.⁷⁴

1860 tarihli Ermeni Milleti Nizamnamesi'nin 1863 yılında Sultan Abdülaziz tarafından kabul edilmesi ile daha önce Rumlara sağlanmış olan devlet içinde devlet olma imkânı Ermenilere de tanınmış oluyordu. Bu nizamname ile 140 üyeden oluşacak bir meclise, devlet içindeki Ermenileri yönetme hakkı verilmiş oluyordu.⁷⁵

Ermeni ruhani reisleri, 1860 öncesi dönemin ve 1860 Nizamnamesinin sağladığı imkânlarla milli hislerin yayılması için çalışıyorlar ve dini konularda göstermelik olarak faaliyet gösteriyorlardı. Asıl mesailerini milli uyanışı sağlayıcı çalışmalara ayırmışlardı. Manastırlarda, kiliselerde, okullarda yürüttükleri faaliyetlerle zamanla Osmanlı Devleti ve toplumuna karşı düşmanlık tohumlarını yeşertmişlerdir. Ermenilerin çoğunun Gregoryen olması Katolik dünyasının ve papanın ilgisini çekmesini sağlamış bu da onlar için bir avantaj olmuştur.

Protestan devletlerce de Ermeni hareketleri desteklenmiş, Protestan misyonerler özellikle Amerika'nın desteğiyle 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanını da kullanarak çalışmalarına hız vermişlerdir.

Açılan misyoner okullarında Ermenice eğitim yapılıyor Ermeni tarihi ve kültürü veriliyordu. Ermeniler için ilk misyoner okulu, 1834'te İstanbul'da, Beyoğlu'nda açılmıştır. 1836 yılında İstanbul 'da ikinci bir misyoner okulu açıldı ise de Ermeni kilisesinin direnişi üzerine kapatılınca Amerikalı misyonerler Anadolu'ya ağırlık vermeye başlamışlardır. Bu okullar sayesinde Ermenileri Protestan mezhebine kazandırma çabaları amacına ulaşmıştı. Öyle ki 1848 yılında Bab-ı âli Türkiye'deki Protestanları ayrı bir cemaat olarak resmen tanımıştı. 19. yy sonlarında ise Protestan Ermeni sayısı 60 bine ulaşmıştı. Ermeni cemaati böylece Protestan, Gregoryen ve Katolik olmak üzere üçe bölünmüştü. Önceleri yalnızca din eğitimi üzerinde duran misyonerler daha fazla öğrenci çekebilmek amacıyla giderek laik eğitime ağırlık vermeye başlamışlardır.⁷⁶

Osmanlı Devleti'nin 1897 rakamlarına göre toplam Ermeni Okulu sayısı 922 idi.⁷⁷ Bu okullardan mezun olan üstün başarılı çocuklar ve varlıklı Ermeni ailelerinin

⁷⁴ Yusuf Akçura, (1985): *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri*, (18. ve 19. asırlarda), Ankara, s. 21

⁷⁵ Esat Uras, (1976): *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, s. 156-173

⁷⁶ Haydaroğlu, 1990: 180-181

⁷⁷ Bilal Eryılmaz, (1990): *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul, s. 175

çocukları Amerika'ya gönderiliyordu. Buradan dönüşte bu kişiler bu misyoner okullarında öğretmenlik yapıyorlardı. Böylece misyoner okulları batının kültürel bir aleti oluyor ve geleceğin isyancılarını yetiştiriyordu.

Osmanlı Devleti gelişen bu olaylar karşısında seyirci kalmamış fakat almış olduğu tedbirlerde karşısında ya Amerika'yı ya da batılı bir devleti bulmuştur. Bu yüzden bozuşmamak için bazı genel kararlar almış ve bunları azami ölçüde uygulamıştır. Mesela konsolosluk açma isteklerini askıya almıştır. Mahalli okullarda yabancı uyruklu kimselerin öğretmenlik yapmalarını yasaklamıştır. Konsolosluklar açılırken bir takım problemler de ortaya çıkmıştır. Amerika ve batılı devletlerin konsolosluk açtıkları yerlerde bir süre sonra isyanlar çıkmış, konsoloslar veya yanlarındaki görevliler bu isyanların bazen destekçisi, bazen de şefaatçisi olmuşlardır. Nitekim bir emrivaki sonucu Harput Konsolosluğu'nun açılmasından hemen sonra, Eğin-Malatya ve Harput olaylarının çıkması bir tesadüf değildir. Harput'taki olayda, Bacıyan Kirkor adlı bir Ermeni evinden ateş ederek Hoca Mustafa, Vatafilli Ali ve Bekir adlı üç Müslüman'ın yaralanmasına sebep olmuştur.

Misyonerler Harput'taki ilk faaliyetleri sırasında Ermenilerin yoğun olarak bulunduğu Şehraz mahallesinde birkaç bina alarak işe koyulmuşlardır.⁷⁸

Osmanlı Devleti'nin misyonerlerin faaliyet alanlarını sınırlamak için birçok tedbirler almış ise de bunları o günkü şartlar altında uygulamaya koymak oldukça güç olmuştur. Alınan bu tedbirlere örnek olmak üzere 5 Ocak 1896 tarihli padişah buyruğunda Berlin ve Kıbrıs antlaşmalarından sonra, Anadolu'da ıslahat bahanesi ile yapılan faaliyetler üzerinde durulmaktadır. Bu padişah buyruğunda; devletin şerefi, askerin namusu korunarak, Türk-İslam halkının Ermeni çetelerine karşı korunması için gerekli tedbirlerin alınması ve Ermenileri koruma ve kahraman göstermek isteyen bir devletin alınan yasal tedbirlere engel olduğu yine aynı devletin, hapisanelerde bulunan asi Ermenileri kurtarma amacına yönelik olarak “*gezici mahkeme*” gibi akıl almaz bir teklifte bulunduğunu, böyle bir mahkemenin alacağı kararların şimdiden belli olduğunu bu yüzden tekliflerinin kabul edilmediği belirtilmektedir. İsyancı Ermeni çeteleri yakalanıp cezaevine konduğu zaman bahsi geçen devletin, konsolos veya elçileri araya girerek, eşkıyanın serbest bırakılması için değişik yollar deniyorlardı. Padişah

⁷⁸ İshak Sunguroğlu, (1956–1959): *Harput Yollarında*, Cilt 1-2, İstanbul, s. 85

buyruğunda, bu ve benzeri uygulamalara son verilmesi gerektiği üzerinde ısrarla durulmaktadır.⁷⁹

Ermenilerin okul açma faaliyetleri Osmanlı Devleti tarafından başlarda, ikinci derecede mahsurlu görülmüştür. Nedeni ise, o sırada birinci derecede tehdit olarak gördükleri misyonerlerin açmış olduğu okullardır. Bunu Sivas valisinin 18 Muharrem 308 (3 Eylül 1890) tarihli belgesinde, Sivas'taki bir arsa üzerinde Ermenilerin okul ve kilise açma isteklerinin Merzifon kazasında Amerikalılar tarafından açılan leyli mekteplerinin çok büyük olduğunu yapılacak olan binanın mülken ve siyaseten mahsurunun, *“mademki misyonerlerin ve Cizvitlerin mektepleri vardır, tebaa-i cenab-ı mülükandede bulunan Ermeniler ve Rumların mektepleri için mahsur ikinci derecede farz alınmak lazım gelir”*⁸⁰ denmişti. Yine aynı belgede Sivas'a gelen Rum metropoliti Konstantinous ve Sivas Ermeni marhasası Petros efendilerin tahtı riyasetlerinde her iki tarafın üyelerinin arsa üzerindeki tartışmalarını, barış yaparak son vermeleriyle 13 Şubat 303 (25 Şubat 1888) tarihinde birbirlerine senet itasıyla bu görüşme neticelendirilmiştir. Adı geçen arsaya Ermeniler tarafından mektep ve kilise yapılması Ermenilerin müracaatı üzerine, Serveri Paşanın da izni ile ortalama 800–900 arşın, altı mahzen ve üzeri on altı oda ve bir salon ve ahşaptan ibaret üç kat olarak bir mektep inşasına başlanmıştır. O an için isminin olmadığını ve binanın henüz bitmediğini bildirmiştir.⁸¹

Yine aynı belgede Sivas'taki adı geçen arsada Rumlara ait bir kilise olduğu halde, Ermeni kadınlarının bu Rum kilisesine değil de kendi mabetlerine gitme arzusundan dolayı Ermenilerin kilise açmak istedikleri, Sivas valisi tarafından tahmin edilmektedir.

Adı geçen yerde Müslüman ve Hristiyan mahallelerinin karışık olduğu ve şimdiye kadar da hiçbir Müslümanlardan itiraz gelmediği savunulmuştur. Sivas valisi Müslümanların ve Hristiyanların aynı mahallede oturmalarının asayiş ve emniyetin sağlanmasında faydalı olacağı tahmininde de bulunmuştur. Ancak şunu da belirtmeden geçememiştir, yapılan Ermeni mektebinin etrafında Müslümanlara ait mezar olmayıp tamamı gayrimüslim mezarları ile çevrilidir.

⁷⁹ <http://strateji.cukurova.edu.tr/ERMENI/05.php> Abdülkadir Yuvalı Ermeni İsyânlarında Misyoner Okullarının Rolü

⁸⁰ BOA, Y. MTV. 12/4, 1309. Lef. 3

⁸¹ BOA, Y. MTV. 12/4, 1309. Lef. 3

Misyonerlik ile yabancı konsolosluklarının bağlantılarına değinmiştik. Konuyla ilgili olarak Ermenilerle Amerika konsolosunun samimiyetini gösteren dönemin hariciye nazırının yazdığı bir yazı bunu kanıtlamaktadır:

*“Sivas Amerika konsolosunun Merzifon’a muvaselet ile doğruca Protestan mektebine misafir olarak, mektebin çan kulesi üstüne bir bandıra çektiğini ve Ermenilerle kesret-i ihtilattan bahisle, bazı ifadat-ı mutazammın Sivas vilayet-i adliyesinden alınan telgraf name-i cevabının irsal buyrulduğu, beyan-ı alisi ile serian icabının, icra ve neticesinin arz ve izbarı ifadesini şamil şeref varit olan gurre-i şaban sene 310 (1894–1895) tarihli ve 1257 numaralı tezkire-i samiye-i sadaret penahileri mutala güzarı acizi olarak Amerika sefirine suret-i münasibede ifayı tebligat olunması üzerine konsolosu mumaileyhin Merzifon’da bir Ermeni hanesinde ihtiyarı ikamet etmekten ise mezkur mektebe misafir olması evleviyette kalacağı derkâr olup...”*⁸²

Osmanlı Devleti Ermenilerin açmak istedikleri okullara ruhsat vermenin sakıncalı olduğunu düşünmüş ancak dış güçlerin zorlamaları sonucu izin vermek zorunda kalmıştır.

Sivas’ta bir Ermeni Okulu ile bir kilise yapılmasının gayet büyük bir bina olacağından bunlara ruhsat verilmesinin çok büyük mahzurlar doğuracak olması ve derslerin programlarının yerel maarif idarelerince teftiş edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁸³

Amasya sancağına dahil olan Merzifon kazasında bilindiği gibi Amerikalıların Anadolu Koleji dedikleri misyoner okulları bulunmaktaydı. Haliyle burada Protestan bir halk vardı. Bunların yıllık vergi ve cizyelerinin toplanması işini Ermeniler yapmaktaydı. Ancak vergi toplamada usulsüz davranmaları sonucunda bu yetki onlardan alınmıştır.⁸⁴

Ermenilerin millet-i sadıkadan çıkıp, ihtilalci zihniyetleri ve oyuna gelmelerine diğer bir kanıt olacak resmi yazışma şöyledir:

Bulgaristan Komiserliği, Sofya

Adet 172 Mahremane

Mabeyn-i Hümayun-ı Cenab-ı Mülükane-i Başkitabet Celilesi Canib-i Alisine,

Atufetlü Efendim Hazretleri;

“Ermeni mesele-i ahiresinin Van, Bitlis, Erzurum, Diyarbakır vilayetlerinde bulunan Amerikan misyonerleriyle kendi mekteplerinde tahsil etmiş birkaç bedhahânın

⁸² BOA, A. MKT. MHM 733/1 1310. s.20

⁸³ BOA, Y. MTV. 12/4 1309. Lef. 3

⁸⁴ BOA, HR. MKT. 41/40 1268. Ra-6

teşvikatı ile zuhur ettiği herkesin malumudur. Mezkûr misyonerler memalik-i mahruseti mesalik-i şahanede ihtilal çıkarmak fikri ile yalnız vilayat-ı mezkûrede bulunan Ermenileri tehyiç etmeyip Suriyelileri isyana ve Makedonyalıları da istiklale hazırlandırmak için cemiyetler teşkil ve para da cem olunmakta olduğunu ve hatta muaheren North Adam şehrinde Makedonya istiklali için büyük bir cemiyet teşekkül eylediği gibi para topladığı mevsuken haber alınmıştır...»⁸⁵

Ramazan 315 (Ocak/Şubat 1898)

Bulgaristan Komiser Vekili

Ermenilerin çıkardıkları ayaklanmalar ve isyancı tavırlarına dair Ankara valisi Abidin beyden alınan bir telgrafnamede Amerikan misyonerlerinin Merzifon'da açmış oldukları okulun öğrencilerinden bir Ermeni'nin ortalığı karıştırmak ve sukutu bozmak amacıyla Ermeni kilisesini, Yozgat'taki Protestan mektebini yakmak isteyen ve misyoner katletmek isteyen İslam çetelerinin olduğunu Yozgat mutasarrıfına bildirmiş, bu duruma pek ihtimal vermeyen mutasarrıf yine de Kayseri ve Boğazlıyan'a süvari gönderilmesi isteğinde bulunmuştur. 15 Mart 309 (27 Mart 1893)⁸⁶

Yine asılsız, karışıklık çıkarmak için ortaya atılan iddialara bir örnek de; Anadolu'nun bazı yerlerinde bir takım karışıklıklar meydana geldiği Avrupa'da yayılmış, bazı gazeteler yalan haber yazmış ve yayınlamıştır. Bu haberlere göre Merzifon sancağı ahalisinin hemen her vakit kan akıttığını, silahlı Müslümanların Hristiyanlara saldırdığını, kiliseleri yaktığını duyurmaktadır. Bu haberlerin tamamen asılsız olduğu belgede vurgulanırken yabancı memleketlerde oturan Ermeni fesat komitelerinin üyelerini İngiliz ve Amerikalıların Anadolu'ya tahrik için gönderdikleri de vurgulanmıştır. Devlet ve hükümdar aleyhinde duvarlara yazılar yazılmıştır.

Devlet aleyhinde yazılan bu yazıların Atina'da basılan Sancak Gazetesi'nin temmuz nüshasında neşrettiği beyannamelerle aynı olması ilginçtir.⁸⁷

1834 tarihinde Ermeni Patrikhanesi tarafından yapılan bir istatistiğe göre o devirde Anadolu'nun muhtelif yerlerinde 120 Ermeni mektebi bulunmakta idi.⁸⁸

⁸⁵ BOA, Y. PRK. MK 9/49 1317. ş.9

⁸⁶ BOA, Y. MTV 76/46 1310. N.9

⁸⁷ BOA, Y. PRK. UM 26/27 1310 ş.26

⁸⁸ Ergin, 1977: 753

1860 yılından önce İstanbul'da 42 Ermeni mektebi bulunduğu muhtelif Ermeni kaynaklarında görüldüğü halde bu mektepler hakkında hiçbir yerde tafsilata tesadüf edilmemiştir.

Bu istatistik şu şekilde tespit edilmiştir.⁸⁹

Semt	Erkek	Kız	Yekûn	Muallim	Senelik Bütçe Mülahazat
Yedikule Hastanesi	235	21	266	18	75.000
Hasköy	334	170	504	14	100.000
Samatya	330	55	385	14	94.000
Üsküdar, Yenimahalle	276	230	506	12	130.000
Üsküdar, Selamsız	185	-	185	4	36.000
Beyoğlu, Karnavula	268	150	418	6	24.000
Beyoğlu, Kilise Mahallesi	81	-	81	11	80.000
Kumkapı	264	-	264	6	66.000
Kumkapı, (harici)	187	70	257	7	51.000
Balat	212	5	217	11	53.800
Beşiktaş	172	55	227	8	50.000
Beşiktaş, (yalnız)	110	70	190	4	16.220
Ekmekçi	-	-	-	-	-
Ortaköy	-	50	50	5	25.000
Ortaköy, Taşmerdiven	190	-	190	11	90.000
Yenikapı	165	-	165	7	38.000
Kadıköy	65	34	99	3	24.000
Kuzguncuk	82	42	124	8	37.000
Galata	47	-	47	6	32.000
Bakırköy	26	-	26	1	3.600
Narlıkapı	120	50	170	7	24.700

Çıkarılan asılsız haberler devleti içten çökertip, Osmanlı Devleti'nde yaşayan halkı da birbirine düşürmüş, bu karışıklıklar; psikolojik yıpranmalarla gayrimüslim tebaanın Osmanlı Devleti'nden kopuşu hedeflenmiştir.

Merzifon kazasında asılsız haberin tahrikçilerinin Merzifon Protestan Mektebi muallimlerinden, Tomayan ile Kayayan adlı şahısların olması dikkati şayan olup, tehlikenin büyüklüğü açıkça görülmektedir. Protestan Mektebindeki Girifosanil adlı matbaanın faaliyetleri ile tahrik olayı yayılmıştır. Tomayan ile Kayayan'ın derslerini almış gençlerin mektepten çıkınca devlet aleyhinde ve Avrupa'nın en ileri gelen anarşist ve sosyalist partilerin gayelerine uygun düşüncede ve harekette oldukları anlaşılmıştır.

⁸⁹ Ergin, 1977: 757

Amerika ve İngilizlerin hayır sahiplerinin özellikle Ermenilere yapmış oldukları para yardımının daha ziyade fesatçılara gittiği bir gerçektir.⁹⁰

b) Rumlar üzerinde Misyoner Okullarının Rolü

1453 yılından önce Anadolu'da merkezi İstanbul olan Bizans ile merkezi Trabzon olan Pontus adında iki ayrı devlet halinde yaşayan Ortodokslar, 1453 yılında İstanbul'un, 1461 yılında Trabzon'un Türkler tarafından alınması ile Osmanlı tabiiyetine girmişlerdir.

Fatih Sultan Mehmet'in, İstanbul'un fethi ile başlattığı Rumlara devlet himayesindeki hoşgörü, Pontus ahalisine de gösterilmiştir. Bu hoşgörü ile başlayan gelişmeler yeni hak ve imtiyazların verilmesi ile devam etmiştir. Fatih'in Patrikhane'ye ve Patrik'e karşı göstermiş olduğu toleransın, ondan sonraki padişahlar tarafından da devam ettirilmesi Patrikhane'nin, Osmanlı Devleti içinde devlet haline gelmesine sebep olmuştur. Rum halkı, Patrikhane öncülüğü ve denetiminde bağımsız, dini hayat ve dinle ilgili müesseseleri yanında, bağımsız mahkemelerini mahalli idarelerini, vergi toplama düzenlerini, her türlü eğitim öğretim kurumlarını kurmuşlar, bu teşkilatlanmanın sağladığı imkânlar ile de ticaret ve sanatta oldukça ileri gitmişlerdir.⁹¹

Bu tolerans ve iyi niyet, İstanbul'un Fatih'e karşı haçlı ordularınca korunmasına karşı gelen Grandük Lukas Notaras'ın "*Bir gün Konstantiniye'de Latin tiyari görmektense Türk sarığı görmeyi tercih ederim*"⁹² sözünün ne kadar yerinde söylenmiş ve durumun bu sözle ne kadar yerini bulmuş olduğu görülmektedir.

Rum çocukları o zamanın en iyi öğretim kurumlarında öğrenim görürler, hatta yurt dışında öğrenime gönderilenlere bile rastlanırdı. O dönemin en iyi öğretim imkânlarına sahip olan İtalyan üniversitelerine gönderilip, felsefe, tıp ve diğer bilimlerle yabancı dil öğrenimi yapmaları sağlanırdı. Bu durum Türk nüfusunun batı dillerini öğrenmedeki isteksizliği ile de birleşince, Osmanlı Devleti'nin dış ilişkileri Fener beylerinin çocukları tarafından yürütülür hale gelmiş, devletin dış siyasetinde Rumlar uzun süre söz sahibi olmuşlardır.

İstanbul Rum Patriklerine yalnız Osmanlı Ortodokslarının lideri durumuna gelecekleri imtiyazlar verilmekle kalmamış, Sultanların Rum Patriklerini Avrupa'daki ve diğer ülkelerdeki tüm Hristiyanların lideri olarak görmesi sonucu İstanbul

⁹⁰ BOA, Y. PRK. UM. 26/67 1310. ş.26

⁹¹ Vladimir Mimiroğlu, (1955): "Fenerliler", *Resimli Tarih Mecmuası*, Aralık. Cilt. 6 Sayı: 72, s. 4213–4214

⁹² Atase, (1975): *Türk Yuna İlişkileri ve Megolo İdea*, Ankara: s. 3

Patrikhanesinin o dönemde, kendisine bağlı olan Sırp, Bulgar, Rumen, Arnavut kiliseleri ile birlikte ekümen duruma geçmesi için de destekleyici imkânlar sağlamıştır. Patrik'in Osmanlı içinde ve dışındaki Hristiyan topluluğunun lideri olarak görülmesi sonucu, cemaatini ilgilendiren konularda divanda söz alma hakkı da verilmiştir.⁹³

Fener Rum Patrikhanesi, Osmanlı Devleti'ndeki imtiyazlarını hep kötüye kullandı. Saray ve Bab-ı âli ile adeta hâkimiyet yarışına girdi. Rum unsurunun imtiyazlarını korumak ve bunları daha da arttırmak için fırsatlar kolladı. İmtiyazlarını korumak için 1839 Tanzimat Fermanını müteakip ortaya çıkan ve herkesin “*kanun önünde eşitliğini*” esas alan “*meşrutî*” anlayışa dayalı, “Osmanlı vatandaşlığı” kavramına devamlı cephe aldı. Adı geçen ferman yayınlanırken törende bulunan İzmir metropolidi Nikomidia, ferman sadrazam Mustafa Reşit Paşa tarafından okunup keseye konulduğunda, “*bir daha bu keseden çıkmamasına Cenab-ı Hak'tan temenni edelim*” diyerek huzursuzluğunu belirtmiştir.⁹⁴

Ortodoks Rumlar kendi okullarını açmada Rusya'dan büyük teşvik gördüler. Rusya'nın İstanbul büyük elçiliği bunlara yardımda bulundu. Hatta Rus büyükelçisi Ege adalarını gezerek Rumları okullar açmaya teşvik etti.⁹⁵

Rusya, Osmanlı Devleti'nde papazlar yardımıyla yürüttüğü propaganda neticesinde Ortodoks Rumlar arasında ulusçuluk akımlarının yayılmasını ve sonunda bağımsız Yunanistan Devletinin kurulmasını sağlamıştır.

Rum okulları; Ortodoks, Katolik din adamları ve Rusya'nın gayretleriyle Osmanlı Devleti aleyhine birer fesat ocakları haline gelmişlerdir. Türklerden dil bilen olmadığı için bu okullar denetlenemez hale gelmişti. Bundan istifade ile Türk milleti aleyhinde kitap ve broşürler rahatlıkla okutulurdu.

Rum okullarının ders müfredatları, hep Türk düşmanlığı, Türk milleti ve Osmanlı Devleti'nin nasıl yok edileceğine dair konularla dolu idi. Bunlardan en dikkat çekici olanı da Ayvalık'ta papaz İkonomas tarafından kurulan “*İkonomas Mektebi'nde*” okutulan ders kitaplarında yer alan “*psikolojik savaş*” taktikleri idi. Rum fesadının başı Patrikhane tarafından yönlendirilen Rum okullarında, Patrik Grigoryos'un Rus çarına yazdığı mektuptaki tavsiyeler Rum çocuklarına öğretiliyor ve bunların Türkler arasında nasıl tatbik edileceğine dair yollar da gösteriliyordu. Rum mekteplerinde okuyan kız çocukları şuurlu ve kasıtlı olarak, saçlarını yunan bayrağı renkleri olan mavi – beyaz

⁹³ Süreyya Şahin, (1980): *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul: s. 46

⁹⁴ Kocabaş, 2002: 101

⁹⁵ Kocabaş, 2002: 95

kurdelelerle bağlarken, erkek çocukları da yunan okullarında kullanılan kasketlerden giymekteydiler.⁹⁶

Fener Rum Patrikhanesi devletin resmi dili olan Türkçe'nin okullarda ders olarak okutulmasına ve öğretilmesine karşı çıktı. Maarif Nazırı Nail Bey patrikhanenin bu tavrı üzerine Osmanlı uyruğunda olan herkesin devletin asli unsuru olduğunu ve bunların birbirleriyle anlaşabilmeleri için Türkçe'nin öğrenilmesinin kaçınılmazlığını belirtti.⁹⁷

Misyonerliğin, Hristiyanlaştırılmayan milletlerin din ve milli değerlerini bozarak onları zayıflatmaya, bundan faydalanarak en sonunda onları Hristiyanlığın hâkimiyetine almaya yönelik “*psikolojik savaş taktikleri*” Rum azınlık okullarında aynen öğretilmişti. Kilise ve okullar, Etnik-i Eteryâ'nın birer şubesi gibi çalışıyorlardı.

Islahat Fermanı'nın getirdiği serbest ortamda faaliyetlerde bulunan Ruslar; Beyrut, Kudüs, Suriye ve Filistin'de; okul, kilise, hastane açarak, batılı devletlerin çok daha erken zamanlarda kurmuş oldukları cemiyetlere benzer bir yapılanmaya gitmişlerdir. 1881 tarihinde Petersburg şehrinde “*Filistin Ortodoks Cemiyet-i İmparatoriyesi*” adlı hayır cemiyeti kurarak bunu gerçekleştirmişlerdir. Bu cemiyetin ilk merkezi Nasıra'da iken 1895 tarihinde Şam'a nakledilmiştir. Osmanlı kaynaklarında daha çok “*Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti*” adı ile anılmıştır.⁹⁸

Rusların Kudüs, Beyrut ve Suriye bölgelerindeki müesseselerinin büyük bir bölümü yukarıda adı geçen cemiyet tarafından idare edilmekteydi. Cemiyetin 1895'teki umumi müdürü Yakupoviç'tir. Suriye'deki Ortodoks Rumlar tarafından idare edilen 35'e yakın cemaat okulu 1895 tarihinde Antakya ve Şam-ı Şerif Tevabii Rum Ortodoks Patriği tarafından bir senetle Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyetine devredilmiştir.⁹⁹

Patrik ile cemaati arasında bir geçimsizlik olmasından istifade eden Ruslar, onunla dostluk kurmak suretiyle bu okulların kolaylıkla kendi nüfuzlarına geçmelerini sağlamışlardır.

Osmanlı Devletinden herhangi bir izin alınmadan Rus okullarının çoğalmasına ilk tepki mahalli yöneticilerden gelmiştir. Bu okulların 3 Aralık 1896/24 Aralık 1896 yıllarında sadaretin yazdığı iki emir ile bu okulların eskiden olduğu gibi Patrikhaneye bağlanması istenmiştir.

⁹⁶ Bülent Atalay (2001):*Fener Rum Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri(1908-1923)*, Tatav, İstanbul: s.71

⁹⁷ Atalay, 2001: 72

⁹⁸ Şamil Mutlu (2005): *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul: s.79 – 80

⁹⁹ Mutlu, 2005: 81

Bunun yanında Maarif Nezareti 25 Kasım 1896 tarihinde Rusların bu hareketinin önüne geçilmesi için bazı tedbirler almıştır. Buna göre:

- 1)Cismani mecliste Rus etkisi altında bulunan azaların yerine devlet ve millete sadık kişilerin seçilmesi
- 2)Kilise gelirlerinin bu azalar vasıtasıyla kontrol altına alınarak gelir gider dengesinin kurulması, eğer açık kalırsa diğer yerlerde olduğu gibi mektepler menfaatine balo, tiyatrolar icrası ve kız öğrencilerin el işlerinin piyangoya koyulması
- 3)Ders programlarının mahalli ve milli ihtiyaçlara göre ıslahı için Patrik ile müzakere edilmesi istenmiştir.

Bütün alınan bu tedbirlere rağmen Rusların bölgedeki Rum ahaliyi kendi nüfuzları altına sokma çabalarına engel olunamamıştır. Bu okulların sadece mali açıdan Rus Cemiyetinin kontrolünde olduğunu iddia eden Patriğin bu iddiasına en güzel cevabı Şam Rum Rüştüye Mektebinin Suriye Maarif Müdürü Hamit Efendi tarafından teftişi sırasında gözlemlendiği ve aşağıda ele geçen bulgulara göre krokisi çizilen şemanın incelenmesinden Rusların burada bulunan Rum okullarına nasıl tesir ettikleri anlaşılacaktır.¹⁰⁰

	Padişah Tuğrası		
Rus İmparatoriçesinin resmi			Rus imparatorunun resmi
	Rus Patriğinin Resmi		
Yunan Kraliçesinin Resmi			Yunan Kralının Resmi
	Rus Arması	Osmanlı Arması	

Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti bu okulları kontrolüne aldıktan sonra programlarına yön vermeye başlamıştır. Daha önce bölge lisanı Arapça ile verilen eğitim, Rus lisanı ile verilmeye başlanmıştır.

Bu okulların sayısının artışına delillerle dikkati çeken ve engel olmaya çalışan mahalli idarecilerin daha üst makamlarla, engellenmeye çalışılması dikkat çekici bir

¹⁰⁰ Mutlu, 2005: 82

meseledir. Bunun en güzel örneği resmi evrakın gizlenmesi ve bu konularla ilgili resmi yazışma yerine şifahi bilgi verilmesinin istenmesidir.¹⁰¹

1904 yılında Rum Patrikhanesinin yayınladığı bir istatistiğe göre İstanbul’da 64 Rum ilk ve ortaokulunda toplam 360 öğretmen bulunmaktaydı.¹⁰²

Birinci meşrutiyetten sonra Rum okullarında Türkçe öğretim yapılmamış ve öğretim programları Yunan okulları örnek alınarak düzenlenmiştir. Ayrıca bir papaz ya da piskoposun “*ruhani otorite*” adı altında okulları denetim yetkisi vardı.

Türk aleyhtarlığının aşılandığı ilk önemli Rum okulları, 18. yüzyılın sonlarından itibaren İstanbul, İzmir, Selanik, Atina, Yanya gibi şehirlerde faaliyete geçirildi. Bu okullarda sadece Rum dil tarih ve kültürü öğretilmiyor, aynı zamanda bağımsızlık fikri de veriliyordu.¹⁰³

Rum isyanı devam ederken Patrik Grigoryos ayaklanmanın elebaşlarına gönderdiği mektupta, “*Rum Devleti*” anlamına gelen “*Mekteb-i Umumi*” şifresi ile şöyle yazıyordu: “*Memleketimizde bir Mekteb-i Umumi inşasına müttefiken karar verdiğinizizi öğrenince fazlasıyla memnun oldum.*”¹⁰⁴

Açılan Rum okulları masum çocukların akıllarına ayrılıkçı fikirler sokuyor, Yunan felsefesi ve edebiyatıyla çocukların yüreklerine “*Büyük Yunanistan’ı yaratmak*” fikri yerleştiriyordu.

1870’li yıllarda sadece İstanbul’da 26 Rum Siloloğu yani eğitim ve kültür kurumu vardı. Aynı yıllarda sadece İstanbul’da 15.000 öğrencinin devam ettiği 105 Rum Okulu bulunuyordu.¹⁰⁵

1897 istatistiklerine göre Osmanlı sınırları içindeki Rum okulları sayısı 4390’dır.¹⁰⁶ Adalar ve Anadolu’daki Rum okullarının sayısı 1496’dır.¹⁰⁷

c) Bulgarlar Üzerinde Misyoner Okullarının Rolü

1789 yılında Fransız İhtilali’nin getirdiği milliyetçilik akımının Osmanlı Devleti’ni derinden etkilediği bilinmektedir. Böyle çok uluslu bir devletin milletleri devletten birer birer kopup bağımsızlıklarını ilan etmemeye başladılar. Bağımsızlık

¹⁰¹ BOA., ŞD., 2288/4, lef 2, s. 3

¹⁰² Cemil Koçak, (1985): “Tanzimat’tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar”, *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 2, İstanbul: s. 493

¹⁰³ Bilal Eryılmaz, (1990): *Osmanlı Devleti’nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul: s. 167

¹⁰⁴ Kocabaş, 2002: 65

¹⁰⁵ Necdet Sevinç, (2002): *Osmanlı’dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul: s. 235

¹⁰⁶ Sevinç, 2002: 236

¹⁰⁷ Mustafa Ergin, (1996): *İkinci meşrutiyet devrinde eğitim hareketleri (1908-1914)*, Ankara: s. 364

peşinde koşanlardan biri de Bulgarlardı. Tabii Bulgarların bağımsızlık taleplerinde Rusya'nın Panslavizm politikasını unutmamak gerekir. Rusya kendi gibi Slav ırkından ve Ortodoks olan ulusları, Balkanlara geçmek ve sıcak denizlere ulaşmak amacıyla kendi lehine Osmanlı Devleti aleyhine kullanmıştır. Rusya dil benzerliği ve mezhep birliğinden faydalanarak subay, papaz, tüccar ve daha başka ajanları ile Bulgarlar arasında Osmanlı Devleti'ne karşı şiddetli bir propagandaya girişti.¹⁰⁸

Osmanlı Devleti Bulgarları Fener Patrikhanesine bağlamıştı. 18. yüzyılda Bizans İmparatorluğunu ihya etme emelleri ortaya çıkınca, Patrikhane Bulgarların Rumlaştırılmasıyla ilgili bir programı uygulamaya koymuştur. Fener Patriği 1800 yıllarında metropolitlere gönderdiği bir genelge ile Bulgar kilise okullarının kapatılmasını, kiliselerde yalnızca Rumca yazılmış dini kitapların okutulmasını, keza okullarda da özellikle Rumca yazılmış dini kitapların okutturulmasını emretmişti. Eski Bulgar edebiyatının kalıntıları her yerde dini bir gayretle yok ediliyordu. Bulgar dili ile ayin yapmak yasaklanmıştı.¹⁰⁹

Patrikhanenin bu baskıları Rusların işlerini oldukça kolaylaştırıyordu. 1840 yılında Neophytos adında Amerikalı misyoner papazın yardımı ile İncil Bulgarcaya çevrildi. Aynı İncil aynı İngilizlerin katkısı ile İzmir'de de basıldı. İlk Bulgarca aylık dergi 1844'te yine misyonerler tarafından İzmir'de yayınlandı. Bulgarcanın yabancı dillerdeki ilk grameri de yine misyonerler tarafından 1849'da İzmir'de neşredildi. 1860'ta İngilizce Bulgarca, Bulgarca İngilizce sözlükleri gene misyonerler tarafından hazırlanıp basıldı. Aynı yıl Filibe'de bir okul açtılar. 1870–1909 yılları arasında yaklaşık 72,5 milyon sayfa Bulgarca yayın yaptılar.¹¹⁰

Paisin Helen Donsky Bulgar davası ilk defa dil ve kültür sahasında başlamıştı. 1835'lerde Bulgar dili ile yazılan eserlerin sayısı kırkı geçmezken 1876'larda bu sayı bin sekiz yüzlere ulaştı.¹¹¹ İlk yüz Bulgarca kitabın yetmiş beşi misyonerlerin matbaasında basıldı. İlk Bulgar Okulu 14 Ocak 1835'te Balkan sıradağlarının içindeki Gabraba kasabasında açıldı, daha sonra bütün Bulgaristan'a yayıldı. 1877'de Bulgar okullarının sayısı 697'ye ulaşmıştı. Bu okullar sayesinde Bulgar ayaklanmasının tohumları atılırken, Amerikan misyonerleri 1859'da Bulgaristan'a inceleme gezileri düzenlediler. Dr. Elios Rigg ve Dr. Bying durumun ümit vadettiğini ve vakit

¹⁰⁸ Enver Ziya Karal, (1970): *Osmanlı Tarihi*, Cilt. 7, Ankara: s. 87

¹⁰⁹ Karal, 1970: 86, Cilt. 7

¹¹⁰ Sevinç, 2002: 330

¹¹¹ Dinçer, 1978: 67, İstanbul

geçirmeden işe başlanması gerektiğini belirtiyordu. Bu tavsiyeler üzerine 1860'da Filibe'de Teoloji Enstitüsü faaliyete geçirildi, enstitü daha sonra Samakkav'a taşındı.¹¹²

Ruslar, kendi ülkelerine götürdükleri Bulgar gençlerini, açtıkları özel okullarda tam bir ihtilalci olarak yetiştiriyorlardı. Ayrıca bazı zengin Ruslar, Balkanlarda, kendi paraları ile açtıkları okullarda Bulgar çocuklarına Slavlık ve Hristiyanlık idealini aşıyorlardı. Bulgaristan'da açılan okulların tüm masraflarını Rusya karşılıyor hatta Rus hükümeti öğrencilerin meşguliyet sahalarını bile tespit ediyordu.¹¹³

Ruslar; Hocabey, Nikoloyef ve Kesnaf'ta Bulgar çocukları için okul açtıklarında, Bab-ı âliyi ikaz ihtiyacı duyan Mithat paşa gönderdiği muhtırada bu okulların ücretsiz olduğunu hatırlatarak, okutulacak kitapların Rusya'dan getirildiğini, öğretmenlerin Rus hükümetince tayin edildiğini ve tüm masraflarının Rusya tarafından karşılandığını bildiriyordu.¹¹⁴ 1876 yılında Rus öğretmenlerin ve Amerikalı misyonerlerin yıllarca süren tahrikleriyle Rodop'ların kuzey eteklerindeki Filibe sancağına bağlı dört köyde ayaklanmalar çıktı.

Ayaklanmalar bastırıldı. İhtilale katılanların çoğu misyonerler tarafından yetiştirilen Bulgar talebeleriydi.¹¹⁵ İsyana katılan dört köyün toplam nüfusu dört bini bulmadığı halde Avrupa ve Rusya'da, "*Türklerin yüz bin Bulgar'ı kılıçtan geçirdiğine*" dair bir yaygara koparıldı. Bu yoğun yaygara içinde Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş açmış ve sonunda bir Bulgar Prenslığı kurulmuştu. Ne var ki Bulgar Devleti'nin yaratılması 400.000 kadar Rumeli Türk'ünün canına mal olmuştu. Bir milyon kadar Rumeli Türk'ü de yurtlarından koparılıp atılmıştı.¹¹⁶ Bir İngiliz gizli belgesinde G. H. Fitzmavrice, İngiliz hariciyesine gönderdiği genel değerlendirme raporunda Bulgaristan'ın mevcudiyetini misyoner okullarına borçlu olduğunu bildiriyordu.¹¹⁷ Yine bu durum Dâhiliye Nezareti'nden Sadaret makamına gönderilen bir yazılı belgede, yarı resmi sıfatla yayın yapan New York Tribün gazetesinde Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasında Robert Koleji'nin büyük rolü olduğu belirtilmiştir. (27 Haziran 1897)¹¹⁸

¹¹² Tozlu, 1991: 241, Ankara

¹¹³ Tozlu, 1991 s. 335

¹¹⁴ Nafi Atuf, (1931): *Türkiye Maarif Tarihi*, Cilt. 1, İstanbul: s. 47

¹¹⁵ Kırşehirlioğlu, 1963: 91

¹¹⁶ Şimşir, 1986: 40

¹¹⁷ Erol Ulubelen, (1967): *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul: s. 32

¹¹⁸ BOA., YPRK. DH., 10/58, Lef. 52

II. BÖLÜM - OSMANLI DEVLETİ' NDEKİ YABANCI OKULLARIN HUKUKİ DURUMU

A - OSMANLI COĞRAFYASINDA AÇILAN YABANCI OKULLARIN DEVLET TARAFINDAN TAKİBE ALINMASI

1 - Yabancı Okulların Çoğalmaya Başlaması

Yabancı okullar, Osmanlı Devleti'ni 19. yüzyılda bir ağ gibi sarmıştır. Tabi bunun etkin olmasında yabancıların elde ettiği kapitülasyonların art niyetli kullanılması en temel sebep olarak gösterilebilir. Bilindiği gibi kapitülasyonlar başlangıçta görev ya da ticari amaçla Osmanlı topraklarına gelen veya burada ikamet eden yabancı devlet tebaasına verilen haklardı.

Bu okullar başlangıçta dini yönü ağır basan bir eğitim veren okullar olduğu için kiliselere bağlı kurumlar halinde teşkilatlanmışlardır. Tabi bunlarla beraber hareket eden elçilikleri de unutmamak gerekir. Yabancılar kendilerine verilen hakları genişletmiş, suiistimal etmiş, işlerine geldikleri gibi kullanmışlardır. Böylece kendi kendilerine sağladıkları serbestlikle ve esneklikle; Fransa, İngiltere, İtalya, Avusturya, Rusya ve Amerika gibi devletler hukuki dayanaktan yoksun, denetimden uzak bir şekilde kendi öğretim kurumlarını açmaya başlamışlardır. Bu okullar sayesinde yabancılar kendi dillerini, kültürlerini yaymışlar, siyasi ve kültürel alanda çıkarlarını koruyarak elverişli bir ortam sağlamışlardır. Ülkedeki yenileşme hareketleri sırasında imtiyazları da kendi lehlerine kullanarak istediklerini yaptırmaı başarmışlardır.

Yabancı okullar açılırken yabancılar sadece bu okulları değil, gayri Müslim okulları da himaye altında tutmaya çalışmışlardır. Bu yüzden tezimizde gayrimüslim okulları, yabancı okullar çerçevesinde siyasi ve kültürel açıdan zincirleme olarak ele almaya çalıştık.

Eğitim, Osmanlı Devleti'ndeki yabancılar için en büyük silahtı. Devlet içindeki kendi toplumlarını bir arada tutarken, Osmanlı tebaasını da kendilerine bağımlı hale getirip otorite kurmaya çalışmışlardır.

Misyonerlerin çalışma stillerini, faaliyetlerini daha önce değindiğimiz gibi az çok bildiğimiz hoşgörülü tavırlarını Osmanlı tebaasına uygulayarak, özellikle gayrimüslim tebaayı kendi lehlerine teşkilatlandırdılar. Osmanlı yöneticilerinin iyi niyetlerinden, denetimsizliklerinden faydalanarak açılan yabancı okullar hem kendi okullarıyla hem de kendi himayeleri altındaki gayrimüslim tebaanın okulları ile iki koldan Osmanlı toplumu üzerinde etkili olmaya çalıştılar. İlk başlardaki bu himayeci politikayı takip eden yabancılar daha sonra milliyetçilik akımının getirdiği propagandayı kullanmaya çalıştılar ve başarılı oldular.

18. yüzyıldan itibaren yabancı okullar çoğalmaya başlamış 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra tüm topraklara yayılmıştır. Açılan okullar ruhsatsız olarak açılıyor, devlet denetime başladığı sırada ruhsat alınıyordu. Devlet artık bu okullarla baş edemez bir hale gelmişti. Osmanlı Devleti'nin maarif sistemi bozulmuştu. Bundan faydalanan yabancı okullar çığ gibi büyüdü. Bir devlet için verilen izin diğer devletler için de geçerliymiş gibi öne sürülüyor, bir devletin aldığı izni öne sürerek kendisi için de aynı izni isteyen devletlerin tutumu ve birbirleri ile dayanışma içinde olmaları Osmanlı Devleti'ni daha da zor duruma sokuyordu. Bu durum sadece okul açma ile kalmamış, vergi ve gümrük konusunda da kendisini belli etmiştir.

Okulların açılmasında, okulun o bölge için gerekli olup olmadığına bakılmamıştır. Okulun açılması onlar için gerekliydi ve açılacaktı. Tıpkı Bulgar okulunun, Bulgar ahalisinin hiç olmadığı Manastır vilayetindeki Kesriye'de açılması ve Kudüs'te İngiliz-Protestan ahalisinin "232" kişi olmasına rağmen "338" öğrenci barındıran 6 okulun yanında bir 7.sinin açılma teşebbüsü gibi...¹¹⁹ Bu durum şu gerçeği gözler önüne sermektedir; bu okullar eğitim ve öğretim amacından çok siyasi çıkarlar ön planda tutularak açılmıştır. Öyle ki yabancıların misyoner faaliyetleri ile yürüttükleri çalışmalarda kendi aralarında adeta bir yarış yaşanmış, bir başkasının açtığı okulu örnek göstererek kendileri de aynı şekilde ya izinsiz okul açmışlar ya da açma izni istemişlerdir. Kendi çıkarlarına uygun olan yerlerde çok sayıda okullar açan yabancıların yaptıkları bu çalışmalar birbirinin emsali gösterilerek çoğalmış ve yaygınlaşmıştır.

¹¹⁹ Haydaroğlu, 1990: 17

2 –1898 Yılında Osmanlı Devleti'nin Yabancı Okulların Varlığı Hakkında Yerel Yönetimden Bilgi Almasına Dair Yazışmalar

Yabancı okulların ülke için bir tehdit unsuru olarak fark edilmesi ile Osmanlı Devleti genelindeki çeşitli illerde bu okulların var olup olmadığına dair, var ise ne zamandan beri var olduğu ve ne gibi faaliyetlerde bulunduğu valiler tarafından hükümete bildirilmiştir. Çoğu 1898 yılında yazılan telgraflarda misyoner okullarıyla ilgili şu şekilde malumatlar verilmiştir:

15 Aralık 1898 (3 Kanunu Evvel 314) tarihli Sivas valisi Hasan Hilmi Bey'den gönderilen telgrafnamede Sivas, Tokat, Amasya ve Merzifon'da kız ve erkek kısımları olan birer Fransız ve Amerikan mekteplerinin olduğunu, bunlardan Fransız okullarının Cizvit papazları tarafından 16 sene evvel kurulduğunu ve bunların idaresi altında bulunduğunu Amerikan okulunun ise Protestan misyonerlerinin himayesinde olduğunu ve daha çok sene evvel açıldığını yazmıştır. Bu okulların gayelerinin Katolik ve Protestan mezheplerini genişletmek Müslüman halkın zihinlerini kendi dinleri doğrultusunda yaptıkları çalışmalarla zehirlemek olduğunu bildirmiştir. Ancak Müslüman halkın çocuklarını bu okullara yollamadığını ve talep olmadığını, gayrimüslim halkın çocuklarının okulu olan bu okulların teftiş edildiğini zararlı fikirlerin Müslüman çocuklara aşılınmaması için teftişlerin etkili olduğunu belirtmiştir.¹²⁰

17 Aralık 1898 (5 Kanunu Evvel 314) tarihli telgrafta İşkodra vali ve kumandanı Müşir Kazım Bey şu konulardan bahsetmektedir:

Vilayet içinde umumi ve hususi hiçbir suret ve sıfat ile misyoner mektebinin bulunmadığı beyan edilmiştir. Ancak 7 Kanunu Evvel 1904 tarihinde Avusturya Sefareti tarafından, Bab-ı Ali'ye İşkodra'da açılmış birçok Avusturya Okulu beyan edilmişti. Telgrafta Draç'ta bir Rum mektebinin var olduğu ve buna Müslüman halktan devam eden olmadığı belirtilmiştir.¹²¹ Bu durum İslam dininden Hristiyan dinine geçme olayının görülmediği anlamına geliyor ki bu durumla hemen hiç karşılaşılmamıştır. Yani misyonerler Osmanlı Devleti'nde İslam dinine mensup kişilerin din değiştirmelerini sağlayamamışlardır.

Yine 17 Aralık 1898 (5 Kanun Evvel 314) tarihinde Selanik vilayetinden gelen telgrafa baktığımızda vali Rıza Bey Selanik'te Museviler için İlyanas (Allyans İsralit)

¹²⁰ BOA, Y. PRK. UM. 1316. Ş. 27, 44/96

¹²¹ BOA, Y. PRK. UM, 44/96, Lef. 18 (Bkz. Tablo-1, s. 89)

İsrail'in hususi okulları, Katolik rahiplerinin, İtalyan ve Almanların hususi okullarının bulunduğunu beyan ederek bu okullara İslam dinine mensup çocukların dil tahsili için devam ettiklerini bildirmiştir. Ve velileri çocuklarını buradan almalarını nasihat etmiş ve din değiştiren olmadığını, Kavala'daki Katolik mektebine Müslüman öğrencilerin devam etmemesi için ellerinden geleni yapacaklarını bildirmiştir. Ayrıca Bulgar ve Sırp okullarının olduğunu ancak Müslümanların bu okullara devam etmediğine değinmiştir.¹²²

15 Aralık 1898 (3 Kanun Evvel 314) tarihli telgrafta Aydın valisi Kamil Bey misyonerler tarafından eskiden açılmış 5 mektebin bulunduğunu, ancak bunların tekrar mektep açmaya teşebbüs etmediklerini yazmıştır. Müslüman halktan din değiştirenlerin olmadığını bilakis Hristiyan ve Musevilerden 81 kişinin Müslüman olduğunu belirtmiştir. Müslüman çocuklarının bu okullara gitmelerinin yasak olması ilginçtir.¹²³

16 Aralık 1898 (4 Kanunu Evvel 314) tarihli Suriye valisi Nazım Bey ise telgrafında şu konulara değinmiştir: Öncelikle Müslüman halktan tenasür eden (din değiştiren) yoktur. Ancak Şam sancağının bazı kısımlarında bir İngiliz misyoner doktor olarak çalışmaktadır. Bu doktor, Müslüman ve gayrimüslim halka dini konuları içeren bazı bilgileri yazdığı reçetelerle vermektedir. Bu durumdan dolayı Müslüman halkın adı geçen bu doktora gitmemesi sağlanmalıdır. Adı geçen bu misyonerin İngiltere Elçiliği vasıtasıyla men edilme olayı hakkında Dâhiliye Nezareti'ne de bilgi verilmiştir. Horat ve Sama sancaklarının münasip mahallelerinde birer leyli ve rüştiye mekteplerinin açılmasının çok büyük mahzuru olan sonuçlarla karşılaşmamak için, maarif nezaretince bu isteğin kabul edilmesinin önemini vali bey vurgulamıştır.¹²⁴

15 Aralık 1898 (3 Kanunu Evvel 314) tarihli Adana valisi Basri Bey tarafından verilen malumat şöyledir: *“Adana’da on sene ve daha önceden beş altı kadar yabancılara ait Protestan ve Cizvit mektepleri bulunmaktadır. Bunlara Müslüman halktan devam eden yoktur. Ancak misyonerlerin çalışmalarıyla Ermeni cemaatinden Protestanlığa ve Cizvitler yoluyla Katolikliğe geçenler vardır. 7 – 8 sene evvel para kuvvetiyle birçoğunu kendi mezheplerine çekmişlerdir. Müslümanlar için böyle din değişikliği olmamıştır.”*¹²⁵

¹²² BOA, Y. PRK. UM, 44/96, Lef. 19

¹²³ BOA, Y. PRK. UM, 1316. ş. 27, 44/96, Lef. 5

¹²⁴ BOA, Y. PRK. UM, 44/96, Lef.12

¹²⁵ BOA, Y.PRK. UM, 44/96 Lef. 8

19 Aralık 1898 (7 Kanunu Evvel 314) tarihli Ankara müftü ve naibinden gelen telgrafta: “*Misyonerler tamir mukavelesiyle kiraladıkları bazı haneleri mabet ve daha sonra mektep şekline koymuşlardır. Ankara'nın bazı mahallelerinde büyük mektepler açmış, gayrimüslim çocukları bu okullara almışlardır. Müslüman çocuklardan buraya devam eden yoktur.*”¹²⁶

24 Aralık 1898 (12 Kanunu Evvel 314) tarihli Diyarbakir'den gelen yazıda: “*Tarafımızdan yapılan tahkikatta Diyarbakir'de ve Mardin'de Protestanlara ve Katoliklere mahsus bir mektep vardır.*”¹²⁷

15 Aralık 1898 (3 Kanunu Evvel 314) tarihli Kosova valisi Hafız Mehmet Bey'in yazısında: “*Gayrimüslim tebaanın kendilerine mahsus iki mektebinin Üsküp'te bulunduğunu ancak bunlara Müslüman çocukların devam etmediğini*” bildirmiştir.¹²⁸

15 Aralık 1898 (3 Kanunu Evvel 314) tarihli Trabzon valisi Kadri Beyin yazısında “*Vilayet dâhilinde misyonerlerin oluşturdukları iki mektep vardır. Bu mekteplere yabancılarla (ecnebler), yerli Hristiyanlar devam etmekte olup İslam ahalisinden kimsenin çocuğu devam etmemektedir*” der.¹²⁹

14 Aralık 1898 (2 Kanunu Evvel 314) tarihli Beyrut valisi Reşit Bey tarafından gönderilen yazıda misyoner okullarıyla ilgili şunlardan bahsedilmektedir: “*Vilayetin bazı taraflarında ecnebler tarafından kurulmuş mektepler vardır. Eğitim dinidir. 20 – 30 sene evvel kurulmuş olan bu okullar her nasılsa ruhsatsız açılmıştır. Beyrut'ta misyonerlere ait iki büyük mektep vardır. Bunlardan biri Amerikalılar tarafından açılan tıbbiye mektebi diğeri ise Fransız Cizvit tarikatının mektebidir. Bu mekteplere Müslüman çocukların devam ettiği tarafımdan öğrenilmiş velilerine durum hakkında nasihat ve tembih verilmiş polis ile bu çocukların okula devamları men olunmuştur.*”¹³⁰

16 Aralık 1898 (4 Kanunu Evvel 314) tarihli Bitlis valisi Mecit Bey'in yazısında “*Bitlis şehrinde Amerika misyonerlerinden Mr.Cole'un¹³¹ açtığı iki mektep, bir Fransız Rahibinin Siirtte açtığı üç mektep vardır.*”¹³²

¹²⁶ BOA, Y.PRK. UM, 44/96 Lef.42

¹²⁷ BOA, Y.PRK. UM, 44/96 Lef.47

¹²⁸ BOA, Y.PRK. UM, 44/96 Lef.9

¹²⁹ BOA, Y.PRK. UM, 44/96 Lef.7

¹³⁰ BOA, Y.PRK. UM, 44/96 Lef.11

¹³¹ Mr.Cole:1862 yılında açılan 1 Ağustos 1900 yılında ruhsat alan bir de 1892-1893 yılında açılıp aynı yıllarda ruhsat alan iki Amerikan mektebinin de müdürlüğünü, Mr. Knaap ise kuruculuğunu yapmıştır. Bkz.daha ayrıntılı bilgi için Mutlu, (2005): s.341

¹³² BOA, Y.PRK. UM, 44/96 Lef.13

Yine aynı tarihte Konya naibi Abdurrahman Bey'in yazısında: "*Konya'da Fransız Papazları tarafından beş sene önceden açılmış bir mektep vardır.*"¹³³

Yine aynı tarihlerde (17 Aralık 1898) Bursa vali vekilinin yazısında "*Bir hayli seneler evvelinden açılmış bir Cizvit mektebinden*" bahsedilmektedir.¹³⁴ Aydın naibi Mehmet Emin Bey yabancı okullarla ilgili olarak: "*İzmir'de ecnebler tarafından tesis edilmiş mektepler var ise de etfal-i müslimeden bu mekteplere devam eden kimse bulunmadığını*" bildirmiştir.¹³⁵ Mamuretul Aziz valisi Rauf Bey: "*vilayetin merkezinde ve Harput kasabasında 30 sene önceden ruhsatsız olarak, Amerikan ve Fransız misyonerleri tarafından açılmış mektepler vardır. Ancak Müslüman çocuklardan devam eden yoktur*" diye belirtmiştir.¹³⁶ Erzurum'dan gelen yazıda "*Erzurum'da bir Katolik bir de Protestan misyoner mektebinin varlığından bahsedilmiştir.*"¹³⁷

18 Aralık 1898 (6 Kanunu Evvel 314) tarihli Kudüs naibi Fuat Bey: Kudüs ile Yafa kazasında zükur ve inasa (erkek ve kız) mahsus birçok mektep olduğunu belirtmiş ve Müslüman çocuklardan bu mekteplere gizlice gidenlerin olduğunu yapılan tahkikat sonucu anladıklarını vurgulamıştır.¹³⁸

Yine aynı tarihlerde Kars müftüsü Mehmet Bey'de Kars'ın merkezinde ve kazalarında birçok değişik mektebin bulunduğunu aynı şekilde gizlice Müslüman çocukların bu okullara gittiğini belirtmiştir.¹³⁹ Kudüs mutasarrıfı da maarif müdüriyetinin maiyetiyle yapılan tahkikat sonucunda islamiyetten din değiştirenler olduğunu belirterek, sancak dahilinde İslam ahalisinden bir takım kişilerin çocuklarını gizlice bu gibi mekteplere devam ettirdiklerini istihbarat alınca Müslüman çocukların bu okullardan çıkartılmasını sağlamıştır. Ancak bu olaylar tekrarlanmıştır. Velilerle görüşülmüş eğer veliler bilgi vermezlerse ve çocuklarını bu okula devam ettirirlerse ceza alacaklarını bildirmiştir. Yabancılar Filistin'de Müslüman halkı Hristiyanlığa sokma çalışmalarını epeyce yoğun bir şekilde yürütmüşlerdir. Köylülerden fakir ve cahil olanlar para yardımı karşılığında çocuklarını bu okullara ve yetimhanelere terk etmişlerdir. Kudüs mutasarrıfı Tevfik Bey bu olaylar karşısında tedbirlerin alınması

¹³³ BOA, Y.PRK. UM, 44/96 Lef.17

¹³⁴ BOA, Y.PRK. UM, 44/96 Lef.26

¹³⁵ BOA, Y.PRK. UM, 44/96 Lef.27

¹³⁶ BOA, Y.PRK. UM, 44/96 Lef.28

¹³⁷ BOA, Y.PRK. UM, 44/96 Lef.31-32

¹³⁸ BOA, Y.PRK. UM, 44/96 Lef.33

¹³⁹ BOA, Y.PRK. UM, 44/96 Lef.35

gerektiğini, özellikle Kudüs'te yetim ve fakir Müslüman çocukların eğitim ve öğretimi için mükemmel bir sanayi mektebinin açılmasını istemiştir.¹⁴⁰

Yazışmalarda gördüğümüz gibi ülkenin her yanına açılan bu okulların tehlikesi baştan fark edilmemiş bu yüzden denetimsiz bırakılmış hiçbir sınırlama getirilmemiş ve bu da okulların çoğalmasına sebep olmuştur. Okulların çoğalıp faaliyetlerinin hızlanmaya başlaması Osmanlı devletinin çeşitli sınırlama ve denetimlere gitmesine sebep olmuştur. Her ne kadar sınırlama getirilmeye çalışılsa da geç kalınmıştır. Bu okulların başıboş bırakılması ileride çok vahim neticeler doğurmuş, başlı başına Osmanlı Devleti'nin yıkılmasında temel sebeplerden birini oluşturmuştur. Bahsettiğimiz yazışmalarda okulların varlığı, sayıları yerel yöneticiler ve Osmanlı Devleti tarafından kesin olarak bilinmemekte olup, II. Abdülhamit'in bu konudan oldukça rahatsız olması sonucu Osmanlı Devleti sınırları içindeki yabancı okulların araştırılması dönemin Maarif Nazırları'nın görevlendirilmesiyle olmuştur. Dönemin Maarif Nazırları'ndan Zühtü Paşa'nın yabancı okullarla ilgili yaptığı araştırmada birçok yabancı okul tespit edilmiştir. Bugün arşiv belgelerinden anladığımız ülke genelinde değişik yerlerde ve değişik zamanlarda değişik sayılarla Amerikan, İngiliz, Fransız, Alman, Avusturya, Rus okullarının karışımına çıktığını görüyoruz. Bu yazışmalarda okul sayıları kesin olarak verilmemiş sadece konunun önemini, ne boyutta olduğunu devletin yüzeysel olarak anlamasına yardımcı olunmaya çalışılmıştır.

3 – Yabancı Okulların Açılmasında Ruhsat Sorunu

Osmanlı Devleti bünyesinde açılan yabancı okullar eğitim-öğretim konusunda bir yasa olmayışından faydalanmışlar, istedikleri gibi keyfi hareket etmişlerdir. Tabii bu arada kendi menfaatleri doğrultusunda Osmanlı Devleti içinde kimseye hesap vermeden hareket edebilmeleri için kendi lehlerinde bazı kanunları çıkartmayı da başarmışlardır. Osmanlı Devleti'nde yabancıların emlak ve arazi sahibi olmaları mümkün değilken, 1863 tarihinde sefaretler, Ali Paşa'nın imtiyazları kaldırma teşebbüsü karşısında ortak olarak sundukları bir nota ile durumlarını kuvvetlendirmişlerdir. 7 Safer 1284/ 16 Haziran 1867 tarihinde kabul edilen "*Tebaa-i Ecnebiyenin Emlake Mutasarrıf Olmaları Hakkında Kanun*" ile yabancılara mülk edinme hakkı verilmiştir. Safer Kanunu diye bilinen bu düzenlemenin 5.maddesinde Osmanlı Devleti'nin teklif ettiği düzenlemeyi kabul eden devletlere mensup yabancıların, istimlâk hakkından yararlanabilecekleri

¹⁴⁰ BOA, Y.PRK. UM, 44/96 Lef.40

belirtilmiştir. Bu kanundan sadece protokolde bulunan devletler yararlanabilecekti. Bu kanunun neşrinden sonra bazı önemli bölgelerde yabancıların emlak edinmelerine, yayınlanan iradeler ile sınırlama getirilmeye çalışılmıştır. Emlak tasarrufu ile ilgili protokolü imzalayan devletlerden çoğu Osmanlı Devleti'nde papaz ve misyonerler eliyle arazi satın alarak, kilise ve okul açmışlardır. Osmanlı Devleti bu arazi alımlarına sınırlama getirmek istese de maalesef pek başarılı olamamıştır. 1867 yılında emlak edinme hakkında sahip olan yabancı devletler çok büyük miktarlarda arazi satın almaya başlamışlar ve ruhsatsız, resmi olmayan okullar ortaya çıkmıştır. Yasal yoldan açılmayan bu okulları bir düzene sokmak amacıyla bir nizamname oluşturulmuştur. Böylece okullar hem ruhsat açısından hem de tümüyle denetim altına alınmaya çalışılmıştır.

4-Gümrük Nizamnamesi

Gümrük Nizamnamesi 3 Mart 1865 tarihinde yabancı ve yerli halka ve değişik mezheplere mensup kimselere dışarıdan getirilen mallar için vergi muafiyeti sağlamak amacıyla yayınlanmıştır.¹⁴¹

Bu muafiyetin içine manastırlar, okullar, hastaneler, eczaneler ve yetimhanelerin dışarıdan getirdikleri mallar giriyordu. Gümrük muafiyeti de ilk zamanlarda kapitülasyonlar gibi Osmanlı Devleti'nin lehineyken zamanla istismar edilip aleyhine dönüşmüştür. Bu yüzden de bir düzenleme getirilmesi gerekli olmuştur. Osmanlı Devleti başlangıçta değişik topluluklara ve ruhbanı iyi niyet ve hoşgörü çerçevesinde bu imtiyazları vermişti.

Bu nizamname Osmanlı Devleti'nin son zamanlarına kadar geçerliliğini korumuştur. 12 maddeden oluşan bu nizamnamenin okullarla ilgili olan kısmı şöyledir:

1. 1.maddenin bir bölümünde: Ruhban Okulları için Avrupa'dan getirilecek kitaplar ve Osmanlı Devleti'nde bulunanlar manastırda basılarak dağıtılacak; kitaplar, gümrük resminden muaf olacaktır.
2. 2. maddede: Arazi-i Mukaddese; Cizvit, Lazarist ve Hristiyan okullarının Frère rahipleri Capucin, Dominicain, Carmelit, Franciscain, Soeur de Charite, St. Joseph ve Kudüs-i Şerif rahipleri ile burada isimleri yazılmayan diğer tarikatların gümrük resminden faydalanamayacakları belirtilmiştir. Her

¹⁴¹ Mutlu, 2005: 22

- rahip ve rahibe için senelik 4000 kuruş kıymetinde eşya (giyecek, yiyecek, kağıt, mürekkep) gümrük resminden muaf olacaktır.
3. Ruhban okullarındaki her bir öğrenci için gerekli olan, değeri yıllık 1800 kuruşluk eşya, gümrük vergisinden muaf olacaktır. Bu eşyalar, elbise, kırtasiye eşyaları yani mürekkep ve her çeşit kağıt, kalem, kimya ve bahçe aleti ile öğretime ilişkin araç ve gereçten ibarettir.
 4. Yukarıda ismi geçen müesseseler adına gelecek eşya sandıkları, hangi müessese adına gelmiş ise, ya konsolosluk veyahut bağlı bulunduğu tarikatın rahip ve rahibeleri tarafından evrakı mühürlü bir şekilde takdim edilecek, deftere kaydedilecektir. Yıllık olarak tanınan hakkın üzerinde eşya çıkması halinde vergi alınacaktır.
 5. Manastır ve ruhban okullarında mevcut nüfus, seneden seneye azalıp artabileceği için yetkililer her yılın mart ayı başında bu değişikliklere ait yeni defterleri rusûmat nazırına bildirmek mecburiyetindedirler.
 6. Mukaddes topraklar ruhbanları olan Peré papazları ile Soure de Charite rahibeleri için Avrupa'dan gelen elbiselik kumaş büyük merkezlerden diğer bölgelere dağıtıldığı için gönderildiği bölgelerde vergi aranılmayacaktır.

Gümrük denilince akla daha çok ticari amaçlı mallar ve işlemler gelse de okullarla ilgili yönü Gümrük Nizamnamesinin içinde fazlaca yer alır.

Yabancı devletler veya kuruluşlarla bağlantısı olan her türlü kuruma, buralardan gelecek araç-gereç ve malzeme gümrükten geçmektedir. Tabi eğitim-öğretim kurumları için gelen her türlü araç-gereç ve kitap gümrükten geçen malzemelerdendir. Gümrükte herhangi bir kontrol işlemine tabi tutulmayan böylesi eğitim-öğretim malzemesinin olumsuz bir harekete sebep olabilecek özellikleri taşıma olasılığı göz önüne alındığında gümrük denetiminin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkar. Denetlenmemenin dışında bir de gümrük muafiyetinden de yararlandıkları da düşünülürse konunun titizlikle üzerinde durulması gereken bir nitelik taşıdığı anlaşılır.¹⁴²

Osmanlı Devleti başlangıçta olmasa da daha ileriki dönemlerde vergi muafiyeti konusunda ince bir politika takip etmiştir. Bu politikada temel amaç yasal olarak varlığı kabul edilmemiş müesseselerin sahip olduğu arazi ve emlaklar değil, ruhsatsız müesseselerin vergileridir. Varlığı yasal olmayan müesseselerden ağır vergiler istenmesinin sebebi, onları resmi yükümlülüğe bağlamaktır. Osmanlı Devleti,

¹⁴² Haydaroğlu, 1990: 18

yabancılara ait olup çoğunluğu ücretsiz eğitim veren yabancı okullardan, arazisi mülk ise, vergi talep etmemekte iken, devlet arazisi üzerinde inşa edilmiş olanlardan değerinin binde otuzu üzerinden, vakıf ise binde onu üzerinden vergi talep etmekteydi.¹⁴³ Bu okulların birkaçında öğrenciler okul idaresine oldukça yüklü para ödemekte, bu para da vergiden muaf tutulmakta idi.

5- Maarif-i Umumiye Nizamnamesi

Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar yürürlükte kalan bu nizamname 1 Eylül 1869'da yayınlanmıştır. Nizamnamenin yayınlanmasında, III. Selim döneminde başlayan ve Tanzimat döneminde yaygınlaşan yenilikler etkili olmuştur. Islahat Fermanıyla yabancılara geniş haklar verilmesi sonucu yabancı okullar yaygınlaşmıştır. 1865 Gümrük Nizamnamesi ve 1869'da neşredilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle yabancı okullar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle hem yerli hem yabancı okullara yeni düzenlemeler getirilmiştir.¹⁴⁴ Yani Osmanlı Devleti, kendi okullarını da bir düzene sokmak, yasal bir denetim sağlamak istemiştir. Eğitim alanında çok geniş düzenlemeler içeren bu nizamnamenin gayrimüslim okullarının (özellikle yabancı özel okullar) açılışının bir düzene kavuşturulmasını öngören ve bizim için de konumuz gereği önemli olan 129.maddedir. Bu maddeyle 19.yüzyılda bir çığ gibi büyüyen, modern misyoner faaliyetlerinin ayrılmaz bir unsuru olan yabancı okullar ve gayrimüslim tebaanın açmış olduğu özel okullar kontrol altına alınmak istenmiştir. 1856 yılında, yayınlanan Islahat Fermanı ile "*ahalisinin tamamı bir mezhepte bulunan şehir, kasaba ve köylerde icra-yı ayine mahsus binalar, mektepler, hastaneler vs. mahallerin eski halleri üzere tamirlerine engel olunmaması, bu tip mahallerin yeniden inşası halinde patrik veya cemaat reisleri tarafından tasvibi ile resmi ruhsat alınması*" yönünde uygulama başlatılmıştır. Ayrıca Islahat Fermanında her milletin belli şartlar altında okul açmak hakkı olduğu ve bu konuda kontrolün maarif meclisine ait olduğu ilan edilmiştir.¹⁴⁵

Maarif meclisleri Osmanlı Maarifi açısından oldukça önemliydi. Çünkü öngörülen denetimi sağlayacak bu meclisti. Maarif meclisinin oluşturulmasıyla ilgili 131.madde şu şekildedir: "*İdare-i Maarifin Merkez-i Umumisi olmak ve Maarif*

¹⁴³ Mutlu,2005: 24

¹⁴⁴ Mutlu,2005: 25

¹⁴⁵ Stefanos Yerasimos,(1987) *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye, c.2*, İstanbul: s.497-498, Mutlu'dan naklen, s.26

Nezaret-i celilesinin taht-ı riyasetinde bulunmak üzere Dersaadet'e bir büyük Meclis-i Maarif teşkil olunup Daire-i İlmiye ve Daire-i İdariye namıyla iki kısma kılınacaktır..."¹⁴⁶

Maarif meclisleri her vilayette açılmış ve başkanları da maarif müdürü olmuştur. Bu meclisin heyetinde; bir Müslüman bir de Müslüman olmayan iki yardımcı, iki Müslüman, ikisi Müslüman olmayan dört gözlemci; sayıları dört ila on arasında değişen üyeler, kâtip, muhasebeci bir de sandık emini bulunacaktır. Bağlı vilayetlerin merkezlerinde de biri Müslüman diğeri gayrimüslim iki müfettiş olacaktı. Buradan şunu çıkarabiliriz, mecliste nüfus oranı dikkate alınmadan denge sağlanmaya çalışılmıştır. Çıkarılan kanunların işleyişini sağlamak için İstanbul'da büyük Maarif Meclisi kuruldu. Osmanlı Devleti çok geniş bir sahaya yayıldığı için denetimi merkezden sağlamak zordu. Bu yüzden her vilayette bir Maarif Meclisi açılması kararlaştırıldı. Vilayet Maarif Meclislerinin görevlerine konumuz gereği değinecek olursak:

- 1.Öğretmen seçimi veya tayini yapmak.
- 2.Okulların teftişi ile ilgilenmek.
- 3.Vilayetin eğitim-öğretim açısından durumu ile ilgili rapor sunmak, ne gibi tedbirler alınacağını raporda bildirmek.
- 4.Vilayetteki okul, kütüphane, matbaa gibi kuruluşları denetlemek.
- 5.Maarif Nezaretinin emirlerine uymak.
- 6.Maarif Nizamnamesinin kurallarına uyulmasını sağlamak.
- 7.Sınavları yaptırmak, diploma vermek.
- 8.Okulların tahsisatını ve halkın yaptığı yardımları kontrolü altında tutmak.

a) 129. Maddenin İçeriği

Maarif Nizamnamesinin 129. maddesi özel okulları kontrol altına almayı amaçlamaktadır. Buna göre:

- a- Özel okullar, cemaatler, Osmanlı tebaası şahıslar veya yabancılar tarafından ücretli-ücretsiz olarak tesis edilen okullar şeklinde tarif edilmiş, bu okulların masrafları kendi müesseseleri veya bağlı oldukları vakıflarca karşılanması hükmü getirilmiştir.
- b- Bu okulların kurulması için öğretmenlerin elinde, Maarif Nezaretinden veya Mahalli Maarif idaresinden verilmiş diploma olması veya ikinci olarak da bu

¹⁴⁶ Haydaroğlu, 1990:26-27

okullarda adaba ve politikaya aykırı ders okutturulmaması için kitapların Maarif Nezareti veya Mahalli Maarif idaresinden tasdik edilmesi şartı konulmuştur.

- c- Ruhsat verme yetkisi; Vilayet Maarif idaresi, Vilayet Valisi, İstanbul'da ise Maarif Nezaretine verilmiştir.

Tüm bu şartlar yerine getirilmediği takdirde özel okullar açılmayacak, ruhsat verilmeyecek ve okulların kapatılacağı kayıt edilmiştir. Açılan bu okullarda istihdam edilecek öğretmenlerin, ellerindeki diplomalarını Maarif İdaresine tasdik ettirmeleri şart koşulmuştur.¹⁴⁷

b) 129. Maddenin İlanından Sonraki Durum

Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yabancı okulları ilgilendiren 129.Maddesinin yayınlanmasından sonra tepkiler gelmeye başlamıştır. 3 Aralık 1872 yılında elçilere yazılan bir yazı ile Nizamnamenin uygulamaya konulacağı bildirilmiştir. Bu yazıya bir tek Belçika'dan cevap gelmiş, İstanbul'da bir iptidai mektebinin olduğunu bildirmiştir. İtalya sefareti ise İstanbul'da 1 İtalyan okulunun bulunduğunu ve bunun da kendi devleti tarafından idare edileceğini, başka bir devletin müdahalesini kabul etmeyeceğini bildirmiştir. Rusya ve İspanya sefareti Osmanlı Devleti'nde okulları bulunmadığını bildirmişlerdir. Amerika, İngiltere, Avusturya, Almanya, İsveç, Yunan, Flemenk sefareti ise herhangi bir cevap vermemişler; bundan sonra da cevap vermedikleri gibi, konuyla ilgili bir yazışma da yapmamışlardır.¹⁴⁸ Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin yayınlanmasından sonra pek bir değişiklik olmamıştır. Mesela Merzifon'da bulunan Amerikan Misyoner Mektebi ya da diğer adıyla Anadolu Koleji'nin ruhsatsız açılmış olmasına rağmen kapatılması veya başka bir şekilde dönüştürülmesi yabancı devletlerin itirazlarından dolayı mümkün olmamıştır. Bundan sonra açılacak mekteplerin ruhsat alınmasında bilerek zorluk çıkarılması devlet tarafından uygulanmış, kendi kendine açılan bu tip mekteplerin ise "*nasıl olsa kapatılmayacak*" olarak belirtilmesi ancak Maarif Nizamnamesinin emirlerine uyulması gerektiği vurgulanmıştır.¹⁴⁹ Bundan 129. maddeden sonraki durumun değişmediğini daha iyi anlayabiliriz. Yine daha önce belirttiğimiz gibi Sivas'ta mülk bir arsa üzerinde bir Ermeni Mektebi ile kilise inşası için ruhsat verilmesinin sakıncalı

¹⁴⁷ Mutlu, 2005: 26

¹⁴⁸ Mutlu, 2005: 27

¹⁴⁹ BOA, Y.A. Res, 66/6, 1311.1.10 (25 Temmuz 1893 tarihli belgede Merzifon Amerikan Koleji'nin ruhsatsız açılmasına dair yapılan yazışma)

olacağı vurgulanmıştır. Ancak dış güçlerin baskıları düşünülenlerin tatbiki geçirilmesini zorlaştırmıştır.

B- II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİ'NDE YABANCI OKULLAR SORUNU

1 - II. Abdülhamit'in Yabancı Okulları Denetim Altına Almaya Çalışması

Maarif Nizamnamesinin 129. maddesi yabancı okulları kontrol altına almak için yayınlanmıştır. Ancak II. Abdülhamit bu okulların faaliyetlerinden oldukça rahatsız olmuştur. Çünkü 129.madde yayınlandıktan sonra okulların sayısı azalmamış tam tersine artmıştır. Böylece II. Abdülhamit 129.maddeyi değiştirmeye karar vermiştir. 1885 tarihinde Sadaret tarafından maddenin değişikliğine başlanmıştır. Maarif Meclisi tarafından bir kanun lahiyası hazırlanmıştır. Ancak bunlar da fayda etmemiştir.

Rum, Ermeni, Bulgar, Ulah, Nusayri, Dürzi gibi milletlerin milliyetçilik fikirlerine teşvik için Protestan ve Cizvit Maarif cemiyetleri oluşturdukları bu cemiyetlerden ruhsatlı olanlarda bile gizli ve açık olarak tebaa çocuklarını, kargaşa çıkaracak dersler okutulmaktaydı. Bunların bu hallerinin ıslahı için Maarif Nizamnamesini tadil etmek üzere padişah yaveri Derviş Paşa başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. Yeni hazırlanan nizamnamede ek olarak bazı şartlar getirilmiştir. Buna göre;

- a) Yabancı okullara devam etmek isteyen Osmanlı tebaasının önce kendi ulum-ı diniyyeyi öğrenmeleri.
- b) Okulda okutulacak kitapların Maarif Nezaretine bildirilmesi.
- c) Okul kıyafetlerinin adap ve memleketin kültürüne aykırı olmaması.
- d) Hükümetin bu okulları teftişine karışmasına engel olunmaması.
- e) Kurucu ve öğretmenlerinin sicillerinin temiz olması.

Nizamnamede bu şartlar altında izin alınırsa okulların açılacağı vurgulanmıştır.

129. maddenin hükmünün değiştirilip genişletilmesi için birden fazla lahiya görüşülmüş ancak bunların hiçbirisi kanunlaşmamıştır. Islahat fermanını bir nevi imtiyaz gibi algılayan gayrimüslimler bu okulları teftiş ettirmemeye çalışmaktadırlar.

Oysaki bu durumu engelleyen bir kayıt yoktur. Maarif Nizamnamesinin 129. maddesinin yerine geçen, yeni bir Madde-i Nizamiye lahiyası hazırlanmıştır. Bu lahiyada dört temel nokta vardır:

1. Hükümetin izin verdiği ve ruhsatlı açılmak istenen okulların tabi olacakları kuralların tayini.
2. Bu okullarda, dini ve siyasi zararlı hallerin olmaması.
3. Ders programları ve muallimlerin araştırılması.
4. Osmanlı tebaası olan öğrencilerin devam ettirilmemesi.

II. Abdülhamit bu belirtilen fikirler üzerinde değişiklikleri yapamamıştır. Bunda etkili olan temel sebep yabancı devletlerin baskısından çekinmiş olmasıdır. Böyle olunca başka bir yolu denemiş, vilayetlerde bulunan Maarif müdürlerinin görev ve sorumluluklarını belirleyen yeni bir düzenleme yoluna gitmiştir. Bu talimatnameye göre:

1. Yabancı ve gayrimüslim okullarının ruhsata raptı.
2. Gayrimüslim okullarında Türkçe derslerinin okutulması
3. Mecburi olarak okutulacak Türkçenin Türkçe bilen öğretmenlerin azlığı nedeniyle sadece kasabalarda bulunan rüştiyelerde okutulması ve yaygınlaştırılması.
4. Bütün okul programları ve ders kitaplarının Maarif müdürleri tarafından incelenerek tasdik olunacağı.
5. Yabancılar tarafından vücuda getirilecek okulların irade-i seniye almaları ve devletin koyacağı bütün şartlara riayetle teftişlerinde zorluk göstermeyeceklerine dair taahhütname vermeleri.
6. Hristiyan tebaa tarafından okul açılacaksa o bölgedeki yeterli nüfusun araştırılması.¹⁵⁰

Bu talimatname ile 129.maddenin eksik kalan yönleri tamamlanmaya çalışılmış, Maarif Nezareti de irade mecburiyeti ile ilgili olarak bu talimatname çerçevesinde çalışmaya çalışmıştır. II. Abdülhamit'in almış olduğu bu kadar önleme rağmen bu okulların sayısında azalma değil bilakis çoğalma meydana geldiğini belirtmiştik. II. Abdülhamit konunun vahametinin bazı devlet adamları tarafından yeteri kadar anlaşılmadığını, “*bir milletin bekası din ve lisanının muhafazası ile kalim olacağını*” belirtmiştir. Bu konuyla ilgili devlet adamlarından çeşitli raporlar istemiştir.

¹⁵⁰ Mutlu, 2005: 31–32

a) II. Abdülhamit Dönemi'nde Zühtü Paşa'nın da Dâhil olduğu (25 Zilhicce 1316/6 Mayıs 1899) Tarihli Rapor

II. Abdülhamit Dönemi'nde Hariciye Nazırı Tevfik Paşa idaresinde, Maarif Nazırı Zühtü Paşa ve Hukuk Müşaviri Hakkı Bey ile Rüştüye Mektepleri idaresi müdürü Celal Bey'den oluşan bir komisyonun hazırladığı yabancı okulları içeren mazbata şöyledir: *“Millet-i ecnebiye mensub bir takım misyonerlerin, öteden beri Memâlik-i Şâhâne'de mektebler ve eytamhâneler (yetimhaneler) tesisi ve inşası suretiyle ve suret-i uhra ile halka telkinat-ı muzıra(zararlı fikirler) yol bulmuş olmalarının mehziri edile, iradına hacet bırakmayacak derecede haiz-i bedahet bulunmasına ve mehziri mezkurenin (adı geçen mahsurların) men-i zuhurunu(önlenmesini) kâfil tedâbirin ittihazı (tedbirlerin gerçekleştirilmesi), dest-i hükümete müretteb ve zaiî mühimmeden olmakla beraber, bu bâbda tevessül edilecek çâre kâfe-i sunuf-ı tebaa-i şahane etfali için hükümetçe iktiza eden mahallerde, mekatib-i iptidaiye ve eytama mahsus dariüt-terbiyeler tesisi hususundan ibaret olmasına binaen ve Maarif tahsisatının gayet levası bulunmasına nazaran vilayatin mekatib-i aliye inşası lazım gelmeyeceği ve bu yolda masarif-i külliye ihtiyarından ise yalnız muayyen ve mahdut birkaç mahalde mekatib-i aliye tesisi ile maarif tesisatı kısmi mütebakiyesinin mekatib-i iptidaiye ve eytamhâneler inşasına tahsisi, daha ziyade temin-i maksat eyleyeceği de derpiş-i nazar-ı teemmül edilmek üzere, Memalik-i Şahane ahalisinin ahlak ve lisanını muhafaza için ne gibi tedabir ittihazı muvafık-ı maslahat olacağını bi'l-etraf tezekkür ve tetkiki olbabda kaleme alınacak lahiyanın nihayet bir haftaya kadar arz ve takdimi ve hükümet-i seniyece yapılacak maru'z-zikr tesisatı Aliye ve Hayriye bazı ecanib tarafından eytemhaneler tesisi yolunda vuku bulmakta olan teşebbüsatin devamına bil külliye mahal bırakmayacağına ve zaten menfaati devlete mugayir olan bu misüllü teşebbüsata meydan vermemek, hükümetin daire-i hak ve selahiyet dahilinde bulunduğuna ba'd-ezin ecnebiler canibinden (tarafından) memalik-i şahanenin ötesinde berisinde mektepler ve eytamhaneler inşası zimmında(hakkında) icra olunacak teşebbüsata müsaade edilmeyeceğinin ve şayet ecanib kendilerinin mekteb ve dâriüt terbiyeler tesisinde takip edecekleri şeyi insaniyete hizmet emeli olduğunu bi'l-beyan bu hususta yine insaniyet namına diriği muavenet etmemek isteyecek olurlar ve bunda Hristiyan etfali için olduğunu dermeyan ederlerse tevdi edecekleri meblağ(para) etfal-i gayrimüslimeye ait olmak üzere müessesatı mezkureyi(adı geçen müesseseleri) idareye memur olacak heyet-i resmiyece kabz ve tasarruf olabileceğinin lazım gelenlere ifamı*

ile fîmâ-ba'd misyoner ile eşhas-ı saireyi meydana ceveran verilmesi maddesinin külliyyen ve esasen izale ve refi esbabın bi tezekkür neticesinin arz ve inbası zımmında çâkerlerinden mürekkeb bir komisyon teşkili şeref sudur buyrulan irade-i seniye-i hazret-i hilafet penahi icab-ı münifinden olmakla icabının serian tezekkürü ile tanzim olunacak lahiyanın li eclil arz(arz için) irsali 24 Nisan 1315 / 6 Mayıs 1899 tarihli tezkere-i saniyeyi cenab-ı sadaret penahilerinin emir işar bulunması ve emrû ferman-ı hümayun-ı hazret-i hilafet penahi aynı keramet ve mahzı isabet bulunmuş olmakla keyfiyet komisyon-ı acizanemce ariz ve amik(enine boyuna) teemmül ve tetkik kılındı. Arz ve beyandan müstağni olduğu üzere ecnebilerin memalik-i mahrusa-ı Osmaniye'de mektebler küşadıyla (açılması) evlad- memlekete makasid-ı mahsusaye hadim tedrisat ve telkinat icrasına yol bulmalarından mütevellit mehazırın (mahzurların) derecatı malum olduğundan bundan bahse mahal olmayıp ancak öteden beri mevcut olan mekatib-i ecnebiyenin tedrisatından meni(yabancı okulların eğitiminin yasaklanması) maddesi ca-yi nazar olarak, çünkü bunların memalik-i şahanenin ekser taraflarında vakit be vakit ber-takrîp açılarak yerleşmiş ve birçoğu ruhsatsız ise de birtakımı da ruhsata merbut bulunmuş olmakla, şimdi tatilleri pek müşkül ve gayrikabil olduğu ve şu kadar ki bunlara karşı devletçe muntazam mektebler tesisle evlâd-ı memleketin (memleket çocuklarının) oralarda talimi halinde müessesat-ı ecnebiyenin sui(kötü) tesirati şimdilik bir dereceye kadar tahfif (hafifletmek), tadil ve ileride tesirat-ı mevcudenin mertebesi tedricen bir kat daha tenzil ve taklil edilmiş olacağı aşikardır. Ahali-i Osmaniye'nin maarifçe olan ihtiyacatı saye-i terakkiyat vaye-i hazret-i cihanbanide hükümet-i seniyece bi't-te'min bâdemâ açılmak istenen ecnebi mekteplerinde mevcut tebaalarınca ihtiyacı sabit olup da makrun-i müsaade-i seniye olmadıkça(izin) ruhsat verilmemesi ve elyevm (bugün) bu mekteplerde müdavim bulunan etfal-i tebaanın tedricen devamdan men ile devlet mekatibine sevk-i idhali emrinde lazım gelen tedabir-i hakimane ittihaz olunduğu takdirde bu mesele-i mühimmenin asayiş muhafaza edebileceğine ve Memalik-i Şâhânenin bazı mahallerinde bulunan etfal-i yetimenin devletçe yapılan mekteplerde terbiyelerine ecânibin bir şey demeye hak ve selahiyetleri olamayacağına binaen gerek bu nokta-yı nazardan gerek evlad-ı ahalinin tevhibi terbiye ve talimleri cihetine ve gerekse maarif-i hazıra-i memleketin muhtaç olduğu ıslahat ve teşkilat lüzumuna bahisle Maarif Nezareti'nin geçende makam-ı sâmi-i sadaret penahilerine takdim olunup, meclis-i mahsus-i vükelayı fihamda der-dest-i mütâla'a ve müzakere bulunan tezkerenin cümle-i

mündecaratına olduğu üzere iptidai ve rüşti derecesinde vilayeti malumede teşkil-i lüzumu varaste-i tezekkür olan muhtelif meccani (bedava) leyli (gece) dâri' t talimler ile mekatib-i ittidaiyenin yetiştirecek daarül muallimlerin ve ekser mahalde küşadı mertebe-i vücutta olan zükur ve inas(erkek ve kız) rüştiye mekteblerinin tesishanelerinde ber-veçh-i maruz müessesat-ı ecnebiyenin mazarratına karşı oldukça müdafatla bulunmuş olacağı gibi terbiyenin devlet mekteblerinde muhtelitan ve müttehiden icrasından dolayı etfal-i ahalinin eshanı (zihinleri) telkinatı hariciyeden mahfuz kalacağı ve buralara bu sırada eytam etfalın açılacak sanayi mekteplerine hüsn-i talim ve terbiyeleri maksadı da hasıl olacağı vareste-i arz ve izahtır”¹⁵¹ şeklinde devam eden yazıda bize yabancı okulların açılmasının durdurulabilmesi için alınacak tedbirler ve önceden açılmış olanların ise varlıklarına devam ederken lahiyada ön görülen kurallara uymalarının zorunluluğu belirtilmiştir.

b) Zühtü Paşa'nın Raporu

II. Abdülhamit Dönemi Maarif Nazırlarından Ahmet Zühtü Paşa'nın Osmanlı topraklarında bulunan yabancı okullar hakkında 1311/1894 tarihinde kaleme alınmış çok tipik bir belgesidir. Değişik nitelikteki okullar(idadi, rüştiye, Cizvit, misyoner) ve bu okulların geniş Osmanlı coğrafyası içinde bir ağ gibi dört tarafa nasıl dağıldığını, politikalarını, öğrenci sayılarını, kuruluş şekillerini en yetkili ağızdan bütün açıklığıyla görebilmek ve öğrenmek açısından bu rapor önemlidir. Raporda bu okulların devlet açısından gayrimüslim tebaa üzerindeki menfi etkileri sergilenmektedir. Maarif tarihi açısından ilgi çekici bir belge olan bu rapor, Osmanlı Maarifi'nin ne derece müsamahakâr olduğunun açık bir delilidir.¹⁵²

Zühtü Paşa'nın ve aynı konuyla ilgili bir rapor daha hazırlamış olan Şakir Paşa'nın yabancı okullar ile ilgili hemfikir oldukları iki gerçek vardır. Bunlar:

- 1- İmparatorluğun yabancı okullarla ilgili hiçbir politikası olmamıştır. Daha doğru bir ifadeyle İmparatorluk yabancı okulların her istediklerini yapabilmelerini göz yummuştur.
- 2- Yabancı okulların çabalarının üç amacı vardır:
 - a) Müslümanların merkezi idareyle olan manevi bağlarını ve her vesile ile devletin temellerini sarsmaya çalışmak.

¹⁵¹ BOA, Y.A.Res, 101/39, Lef.1-2

¹⁵² Atilla Çetin, (1979-1980): “Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı okullarla ilgili raporu” *Güney-doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 8-9 İstanbul: s.189

- b) Menfaatleri kendi menfaatleriyle çakışan diğer yabancı okulların nüfuzunu silmeye çalışmak.
- c) Çevrelerine dinlerini yaymak ve dolayısıyla İslam diniyle mücadele etmek.(ki bunda başarılı oldukları söylenemez) Ancak şu da bir gerçektir ki dinine çok bağlı olan Osmanlı toplumunun en ücra köy ve kasabalarına kadar girerek dini propaganda yapabilmeleridir.

Maarif Nazırı Zühtü Paşa tezkeresinde padişahın birkaç ay önce nezaretten Protestan okulları konusunda bilgi istediğini, bunun üzerine bütün Maarif Müdürlüklerinden bu hususta bilgi topladığını, bu bilgilere dayanarak istatistik cetvelleri düzenlediğini ve bu cetvellerin ilişikte “*Defter*” halinde sunulduğunu söylemektedir. Rapor iki kısımdan meydana gelmektedir. Birincisi asıl rapor, ikincisi Osmanlı ülkesinde mevcut olup; tahkik edilebilen yabancı okulların yerini gösteren kısımdır. Raporun sonunda tarih olmayıp daha önceki bazı yazışmaların tarihinden, yapılan atıflardan, belgelerin ifadesinden Ahmet Zühtü Paşa’nın Nezareti esnasındaki faaliyetlerinden, devrin Maarif politikasından muhtemelen 1311/1893–94 yılında veya biraz daha sonra yazıldığı tahmin edilir. Raporu üç başlık altında toplarsak:

a) Okulların kuruluşu ve sayısı: Zühtü Paşa, Protestan okulları ile diğer yabancı okulların Osmanlı Devleti’nde serbestçe açılacağı hakkında herhangi bir kayıt ve kural bulunmadığını bilakis gayrimüslim halk ile yabancılar tarafından açılacak olan okulların ferman-ı ali istihsaline bağlandığını söylemekte ve bu hususu belirten 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin 129.maddesini zikretmektedir. Zühtü Paşa hukuki durum bir yana müsamaha ve kayıtsızlığın yabancı okulların açılmasında mühim rol oynadığını belirtmektedir. Osmanlı Devleti’nde zükur ve inasa(erkek ve kız) mahsus, leylî ve nehari (geceli ve gündüzlü) 392 tane Protestan ve Amerikan mektebi mevcut olup, bunların 284 ü değişik tarihlerde yani daha önceden, 108 tanesinin Abdülhamit’in tahta geçmesinden sonra açılmasını belirtir. 341 Protestan Okulu ruhsatsız açılmıştır.¹⁵³ Ayrıca Osmanlı Devleti’nde bulunan Amerikan ve Protestan okulları hakkında yine bir rapor sunduğunu ve bunda tahminen 413 yabancı ve 4547 tebaa-i gayrimüslime ait mektep olduğunu, bunların 4049 unun ruhsatsız 498 inin ruhsatlı olduğunu belirtmiştir.¹⁵⁴

¹⁵³ BOA, Y.A.Res, 100/35

¹⁵⁴ Çetin, 1979–1980: 192

Okulların hemen hepsinin kuruluşunda merkezi Newyork'ta bulunan Amerikan Board misyoner örgütü öncülük etmiş ve para yardımıyla bulunmuştur. Bazı okulları ise zengin Ermeniler veya Ermeni cemaati kendi maddi güçleriyle yine Amerikan Board'ın desteği ile kurmuşlardır.¹⁵⁵

b) Okulların programları ve amaçları: Zühtü Paşa raporunda adı geçen okulların iptidai idadi ve rüşti olmak üzere üç kısımdan teşkil olduğunu belirtir. Bir kısım iptidai ve rüşti dersleri Anadolu'da İngilizce ve Ermenice ve Arabistan'da Arapça ve İngilizce lisanlarının ilk bilgilerinin verildiğini belirtir. Ulum-ı diniye, hesap, coğrafya bazen Türkçe ve Fransızca tarih, botanik, zooloji, anatomi, teknik bilgiler derslerinin görüldüğü idadi kısmında Türkçe, Arapça ve Farsça dilbilgisi, İngilizce, Ermenice, Fransızca, dini inanışlar, coğrafya, devletler hukuku, fizik, kimya, cebir, hendese, astronomi, hijyen, jimnastik, psikoloji ve ilim-i ahlak ve musiki dersleri okutulup en önemli dersler Ulum-ı diniye, tarih ve İngilizcedir.

Zühtü Paşa bu okulların inşa edilip açılmasındaki görünüşteki sebebin, doğu toplumlarına medeniyet getirmek, Asya'daki toplumları cehaletten kurtarmak olarak belirtiyor. Ancak tabiki bu işin altında yatan emellerin gizlenmesi için bu bir kılıftı. Bu okulların açılmasıyla masum Osmanlı çocuklarını kendi mezhep ve meşreplerine göre yetiştirmektedirler. Yabancıların çoğunlukla bu öğrencilerden ücret talep etmeyip güya hayır yaptıklarını söyleyen Zühtü Paşa, hatta bazı çocukların velilerine ikramiyeler bile verildiğini söylemektedir. Bu okulları açan misyonerlerin ülkenin her yerine yayılarak “*tam ateşli bir şekilde çalıştıklarını*” ve kendi menfaatleri doğrultusunda her şeyi kabul ettirmeye çalıştıklarını önemle vurgular. Zühtü Paşa'nın raporunda vurguladığı en önemli unsur Osmanlı tebaasından olan öğrencilerin bu okullara devamında yabancı muallimlerin verdiği dersler doğrultusunda fikirleri değişmekte, bu mekteplerde uzun süren bir eğitim sonucunda muallimleri nereye sevk ederse o yöne gitmiş olmaları ve okudukları mekteplerin fikirleri ve menşeleriyle zihinleri doldurulmuştur.

c) Okulların denetimi: Maarif Nazırı Zühtü Paşa Protestan okullarının denetimi hakkında raporunda şunlara yer vermektedir: Bu mekteplerde okutulan kitaplar ve programlar teftiş diye bir şey olmadığı için denetlenmemiştir. Yabancıların tuttukları yolun ve davranışlarının gerçek yüzünü birazcık olsun anlamak amacıyla hükümet memurları ve Maarif müfettişleri bu tip mekteplere teftiş amaçlı gittiklerinde müdürler

¹⁵⁵ Yahya Akyüz, (1970): “Abdülhamit Devri'nde Protestan okullarıyla ilgili orijinal iki belge”, *AÜEFĐ III/1-4, Ankara: s.123*

tarafından kabul görmemekte, bunun için müdürün, okulu kuran muallimlerin mensup oldukları konsoloslardan ve oradan elçiliklere müracaat etmeleri yabancı devletler tarafından şart koşulmuştur. Böylece teftiş kapısı kapanmış, hiçbir soruya cevap vermemişlerdir. Ayrıca Zühtü Paşa bu okulların normal hukuki duruma getirilmesi için Maarif Nezareti'nin onlara ruhsatname verilmesi yolunda giriştiği çalışmaların ilgili devletlerin elçileri tarafından engellendiğini de ilave etmektedir.¹⁵⁶

c) Şakir Paşa'nın Raporu

Anadolu Umumi Islahat müfettişi olan Şakir Paşa Anadolu'nun dokuz vilayetini gezerek yabancı okullar ve bu okulların faaliyetlerine karşı alınması gereken tedbirleri raporunda belirtmiştir. Rapor 4 Kanunu evvel 314/1898 tarihli olup II. Abdülhamit dönemine aittir. Şakir Paşa Anadolu vilayetlerindeki yabancı okullardan birinci derecede önem arz edenlerin, Rusyalı bir Ermeni vasıtasıyla Erzurum'da kurulan Ermeni Sanasoryan Mektebi ile biraz İngiliz maddi yardımıyla açılmış, Amasya civarındaki Merzifon ve Halep civarındaki Amerikan kolejlerinin olduğunu savunmuştur. İkinci derecede önemli olan okulların Antakya ve Mardin Katolik, Harput Protestan Mektepleri olduğunu ve Protestan misyonerlerinin açmış olduğu okullar içinde en tehlikelilerinin Erzurum ve Bitlis civarlarında bulunanların olduğunu tespit etmiştir. Yabancı okullardan; Trabzon, Samsun, Tokat, Sivas, Diyarbakır ve Adana'da kurulmuş Katolik Cizvit okullarının üçüncü derecede önem arz ettiğini belirtmiştir.¹⁵⁷ Bu okulların gayrimüslim halkın çocuklarını devlet aleyhinde yanlış fikirlere yönelttiklerini, zararlı faaliyetlerinin bu yönde olduğunu savunur. Aynı zamanda bu zararlı faaliyetlerin yanında gayrimüslim tebaanın Anadolu'daki ticaret ve sanayiye tamamen ele geçirme tehlikesine karşı bu okulların tamamen kapatılmasını ya da sıkı bir denetime tabi tutulmasını tavsiye etmektedir. Daha önce değindiğimiz 6 Mayıs 1899 tarihli raporda aynı şekilde sanayi mekteplerinin açılması vurgulanmış, ancak yabancı okulların tamamen kapatılmasının çok büyük siyasi problemler çıkaracağından dolayı kapatılmasının mümkün olmayacağı vurgulanmıştır. Şakir Paşa, açılmasını düşündüğü sanayi mekteplerinde kız ve erkeğe mahsus değişik derslerin okutulmasını istemiştir. Buna göre erkek öğrencilere ait okullarda terzilik, doğramacılık, demircilik, kunduracılık, yorgancılık, dökmeçilik, şişe ve cam imalatı gibi derslerin okutulmasını, kız öğrencilere mahsus okullarda ise çocuğa bakmak, dikiş dikmek, oya, nakış, her nevi

¹⁵⁶ Akyüz, 1970:126

¹⁵⁷ Akyüz, 1970:127

kumaş ve bez dokumak, halı yapmak gibi derslerin okutulmasını tavsiye etmiştir. Ancak sanayi mekteplerinin uygulamaya geçirilmesi Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki maddi durumunun elvermemesinden dolayı gerçekleşmemiştir.¹⁵⁸

Halep, Mamuratü'l-Aziz, Van, Diyarbakır, Erzurum, Sivas ve Bitlis vilayetlerinde kız ve erkek olmak üzere gayrimüslim yetimlerin sayısı 6331 olarak tespit edilmiş, bunlara bir o kadar da Müslüman yetimlerin katılmasıyla adı geçen vilayetlerde 12600 küsur yetim çocuğun bulunabileceğine binaen bunların, yiyecek, giyecek, yakacak ve diğer ihtiyaçları ile muallim usta ve hademesi dahil olarak her sene 10 Lira kadar masraf çıkmaktadır. Senelik 126 bin küsur liranın tedarik ve tahsisi mecbur olduğundan, Maarif bütçesinin bunu karşılayamamasından dolayı sanayi mektepleri açılmamıştır.¹⁵⁹

Şakir Paşa'nın raporunu hazırladığı yıllarda yabancı ve gayrimüslim idadi okullarının sayısının Osmanlı Devleti'ne ait idadi okullarının sayısından iki-üç misli fazladır.¹⁶⁰

C-KAPİTÜLASYONLARIN KALDIRILMASI ÇABASINDA YABANCI OKULLAR

1-Kapitülasyonların Kaldırılması

Bilindiği gibi son derece iyi niyetle ve Osmanlı Devleti'nin lehine yabancı devletlere verilmiş olan kapitülasyonlar zaman içinde amacından çıkmış, yabancı devletler için bir sömürü aracı haline gelmiştir. Önce Fransa'ya 16. yüzyılda verilen kapitülasyonlardan zamanla diğer devletler de payını almıştır. Kapitülasyonların zararlarını farkedenden Osmanlı Devleti 19. yüzyılda kapitülasyonların kaldırılması çabasına girmiştir. 1856 yılında Paris Anlaşması sırasında Ali Paşa kapitülasyonların kaldırılması konusunu gündeme getirmiş ancak bir sonuca ulaşamamıştır. I.Dünya Savaşı çıkmak üzereyken Osmanlı Devleti Meclis-i Ali-i Vükelaca alınan karar ile malî, idarî, adlî, iktisadî kapitülasyonları kaldırarak, düşman devletlerin müesseselerine el koymaya başlamışlardır.¹⁶¹ Osmanlı Devleti kapitülasyonların kaldırılması ile ilgili olarak alınan bu kararı 9 Eylül 1914 tarihinde bir nota ile yabancı devletlere bildirmiştir.

¹⁵⁸ BOA, Y.A.Res, 101/39, Lef.2 6 Mayıs 1899 tarihli raporda Maarif bütçesinin masraf kısmının 290.851 Lira, varidat kısmı ise 285.291 Liradan oluşuyordu. 5560 Lira açığı olduğundan bu mekteplerin açılmasını sağlayacak paranın olmadığından sanayi mektepleri o dönem açılmamıştır.

¹⁵⁹ BOA, Y.A.Res, 101/39, Lef.3

¹⁶⁰ BOA, Y.A.Res, 101/39, Lef.3

¹⁶¹ Mutlu, 2005: 35

1914 yılında “*Memalik-i Osmaniye’de bulunan ecanibin hukuk ve vezaifi*” adlı kanunla kapitülasyonların kaldırılmasındaki ilk adım atılmıştır. Kapitülasyonların kaldırılması konusunun gündeme geldiği günlerde Amerikan Büyük Elçisi Mongenthau ile Robert Koleji’nde görüşen Enver Paşa’nın “*kapitülasyonlar kalkar ve üzerimizdeki bu yük atılırsa bizim çocuklarımız da böyle mekteplerde okumak imkânını kazanacaklardır*” demesi konuyu acıklı yönüyle ortaya koymaktadır.¹⁶² Osmanlı Devleti’nin kapitülasyonların kaldırıldığını bir nota ile bildirmesi üzerine Avrupa Devletleri bu notaya, karşı notayla cevap vermişlerdir. İngiltere, Flemenk, Yunanistan menfaatlerine dayanan yeni bir anlaşma yapılabileceğini bildirmiştir, İsveç, Fransa, Danimarka, Almanya ve Avusturya yumuşak bir lisan ile durumu hükümetlerine bildireceklerini söylemişlerdir, Norveç protesto notaları vermişlerdir. Ancak Osmanlı Devleti aldığı bu karardan protesto notalarına rağmen geri adım atmayacağını 18 Aralık 1914 tarihinde karşı bir nota ile ilgili devletlere bildirmiştir.¹⁶³

2- Yabancı İmtiyazlarının Kaldırılmasından Dolayı Osmanlı Devleti Memurlarına Ulaştırılacak Talimatname

Osmanlı Devleti’ndeki memurlar için bir el kitabı niteliğindeki bu talimatnamenin giriş kısmında Osmanlı memurlarına yabancı imtiyazların 18 Eylül 1330/1 Ekim 1914 tarihinden geçerli olmak üzere kaldırıldığı bundan böyle herkese Avrupa Devletler Hukuku hükümleri çerçevesinde hareket edileceği beyan edilmiştir. Osmanlı Devleti sınırları içinde faaliyet gösteren; cemiyet, şirket ve hayır kurumlarının müessese açmalarını zorlaştıran bu talimat ile yalnızca şahıslara sınırlı olarak okul açma yetkisi verilmiştir. Talimat, “*Müessesat-ı Mezhebiyye ve Tedrisiyye ve Mekatib ve Emakin-i Sıhhiyye*” başlığını taşımaktadır. İlk kısmı “*Mevadd-ı Umumiye*” başlığı altında 15 maddeden oluşmaktadır. Bu umumi maddelerden yabancı okulları ilgilendiren şunlardır:

1.madde: Kilise, manastır, papaz ikametgâhları, mektepler(erkek ve kızlara ait geceli-gündüzlü, sanayi, ziraat, hukuk, ticaret, mühendis, ruhban ve saire mektepler), yetimhane, dikişhane, hastahane, muayenehane, eczahane, irzahane, kabristan gibi halen Ferman-ı Ali ile kabul edilmiş, fiilen mevcut müesseseler ve yabancı sağlık kuruluşları aşağıdaki şartlar dairesinde tanınacaklardır.

¹⁶² Vahapoğlu, 2005: 76

¹⁶³ Mutlu, 2005: 36

2.madde: Halen fermanları olmadığı gibi fiilen dahi mevcut bulunmayan müesseseler özel anlaşmalar ile tanınmış olsalar bile tanınmayacaklardır.

3.madde: Fermanları mevcut iken 1 Ekim 1914'de fiilen mevcut olmayanlar tanınmayacaklardır. Şu kadar ki, bu sınıfa dahil olanlardan, inşaatı çatıya kadar gelmiş olanlar istisna olarak tanınacaklardır.

4.madde: 1 Ekim 1914'de fiilen mevcut olup fermanı olmayan manastır ve papaz ikametgâhlarının mevcudiyetleri tanınacaktır. 1 Ekim'den itibaren iki ay zarfında ilgili dairelere müracaatla, ferman talep edeceklerdir. Aksi takdirde tanınmayarak kapatılacaklardır.

5.madde: Gelecekte bir yabancı müessese ihdas edileceği zaman ilgililerin doğrudan doğruya, yani sefaretler vasıta yapılmadan mahalli hükümete müracaat etmeleri mecburi olup kanunen gereken belgeler ve bilgilerin verilmesi halinde ferman alınması mümkün olacaktır.

6.madde: Bir yabancı müessesenin ihdası için talep vukuunda Osmanlı Devleti daha önceki usule riayete mecbur olmayıp talebi istediği zaman reddedebilecektir.

7.madde: Bir yabancı müessesenin ihdasına ruhsat verilmesi açılacak bölgede bağlı olduğu devlet tebaası mevcut olmak ve tesis edilecek müessesenin büyüklüğü tebaasının sayısı ile mütenasip olması şartına bağlıdır.

8.madde: Yabancı müesseselerin ellerinde bulunan vakıf mahaller için kıymetlerinin binde onu mukataa, arazi-i mefkufe, arazi-i emriyye ve emlak-ı sarf için binde yedi buçuk oranında vergi ödenecektir.

9.madde: Mukataa ve verginin arsaya veyahut arsa ile beraber binaya da uygulanması yeni kurallara tabi olacaktır.

10.madde: Yabancı müesseselerin tasarruf ettikleri mahallerin umumi menfaatler için istimlakı konusunda diğer emlaklardan farkı olmayacaktır.

11.madde: Müessesat-ı Hayriyye ve Mezhebiyye'nin vazife yaptıkları binanın işgal ettiği zeminin, nihayet iki misli genişliğinde yanındaki arsaya birlikte bağlı olduğu cemiyetin falan yerdeki müessesesi namına olarak kanuni harç alındıktan sonra kayıt olunur.

12.madde: Kabristanın büyüklüğü lüzum ve ihtiyaca göre belirleneceğinden onların tashih-i kaydına işgal ettikleri mahalin iki misli kuralı dikkate alınmayacaktır.

13.madde: Şimdiye kadar kayd-ı tashih edilmiş olanlar halleri üzeri kalacaklardır.

14.madde: Müessesat-ı Mezhebiyye ve Hayriyye'nin gelir getiren emlak ve arazi sahibi olmaları caiz değildir.

15.madde: Müesseselerin müstear isimle tasarruf ettikleri emlak, şahıslar üzerinde bırakılacak ve kayıtları tashih olunmayacaktır. Bunlardan miktar itibariyle çok olanlarını belirli bir zaman zarfında sattırmaya ve satılmayanların emlakini müzayede ile satmaya, elde edilecek meblağın iadesine Osmanlı Devleti karar verecektir.

Madde 16'dan, madde 20'ye kadar yabancı okullarla ilgili değildir.

20.madde: Yabancılar Osmanlı memleketinde kanunlara uymak şartı ve irade almak suretiyle özel okul tesis edebilirler. Bunun için ilgililerin doğrudan doğruya Maarif Nezareti'ne müracaat etmeleri gerekmekte olup, Maarif Nezareti sebep göstermeksizin bu müracaatı reddetme hakkına sahiptir.

21.madde: Cemiyetlere, hayır şirketlerine, yabancı eğitim kurumlarına bağlı ve mevcudiyetleri birinci kısımda beyan edildiği şekilde kabul edilmiş olanlardan ellerinde ferman olan okullar bu fermanları iki ay içerisinde Maarif idarelerine tescil ettireceklerdir. Tescil olunan bu fermanlar ruhsatname yerine geçecektir. Fermanları olmayanlar iki ay zarfında Maarif Nezareti'ne müracaatla ruhsatname talebine mecburdurlar. Bu ruhsatlar irade alındıktan sonra verilecektir.

Amerikalıların Merzifon'da açmış oldukları Anadolu Koleji'nin tesis tarihinden çok zaman sonra Ferman-ı Ali almak için sefaret aracılığıyla yapmış oldukları başvurulardan anlaşıldığına göre Osmanlı idarecileri böyle ruhsatsız açılan ve daha sonra ruhsat isteyen okullara karşı hiç sıcak bakmamıştır. Ancak kapatılıp başka bir şekle dönüştürülmesi dış baskılar yüzünden mümkün olmamıştır. Maarif Nezareti'ne ait bu muameleler için istenen Ferman-ı Ali'nin verilmesi için Divan-ı Hümayun kalemine havale edilmiştir.¹⁶⁴

Osmanlı Devleti'ndeki ruhsatsız açılmış yabancı okullar, kilise gibi yapıların yıkılmasının veya kapatılmasının yabancıların itiraz ve baskısından dolayı gerçekleşmesi pek mümkün olmamıştır. Mesela Sivas'ın merkezinde açılmak istenen bir Ermeni Mektebi ile bir kilise inşası için ruhsat isteğinde okulun gayet büyük olarak inşa edilmesinden bunun inşasına ruhsat verilmesinin çok sakıncalı olduğu düşünülmüş, hemen verilmeyip bir komisyonla tetkik edilmesi ve görüşüldükten sonra irade-i seniye çıkması söz konusu olmuştur. Ermenilerin bizzat başvuruları üzerine Sururi Paşa

¹⁶⁴ BOA, Y.A.Res, 66/6, 1311.1.10 (25 Temmuz 1893 tarihli Şurayı Devlet dâhiliye resmi yazışmasında Merzifon Anadolu Koleji'nin Ferman-ı Ali isteği ve devletin buna karşı tutumu için bkz.)

tarafından verilen izin üzerine 338 m² lik bir alanda altı mahzen, üzeri on altı oda ve salondan oluşan, üç katlı bir binanın yapılmasına izin verilmiştir.¹⁶⁵ Yine Merzifon'da bulunan Amerika Misyoner Mektebi(Anadolu Koleji) bitişiğinde olan yakılmış binanın bedelinin ödenmesi, Amerika sefaretinden talep edilmiş ancak böyle bir iddianın gerçek olmadığına dair çalışmalar yapılmışsa da binanın yanan kısmının bedeli olan 500 Lira kadar para verilmiştir. Bu ödemeye Hariciye Nazırı ile görüşülerek karar verilmiştir.¹⁶⁶

Talas'ta Amerika misyonerleri tarafından açılmaya çalışılan okulun inşaatının engellenmesi hakkında Kayseri Mutasarrıflığına tebligat verilmiş olmasına rağmen adı geçen mektebin inşasına devam edilmesi, Ankara Vilayetinden bildirilmesi üzerine inşaatın hemen durdurulmasına ve böyle ruhsatsız mektep açılmasının yasak olmasından dolayı engellenmesine karar verilmiştir.¹⁶⁷

Anadolu'da ve bazı büyük şehirlerde misyonerler veya yabancılar tarafından ruhsatsız olarak açılan okulların getirilen yasaktan dolayı ruhsat alma zorunluluğu olmasına rağmen, açılmalarına memurların göz yumdukları görülmekte ve göz yumanların sorumlu olacağı padişah tarafından bildirilmektedir.¹⁶⁸

Osmanlı Devleti'nin yerel yöneticilerinin şahit oldukları misyonerlerin açmış oldukları ruhsatsız yabancı okulların mektep maddesine binaen ruhsat almaları ve Maarif müdüriyetine başvurmaları çok karşılaştıkları bir durum halini almıştır. Daha önceden dikkat edilmeyen ve önem verilmeyen bu okullar yerel yöneticilerin "*Ahval-i Müteessifeye esef veren hal* " tabiriyle nitelendirilmiştir. Nitekim bu okullara devam eden Müslüman çocukların yavaş yavaş dini inançlarına zarar geldiği görülmüş ve devamları engellenmeye çalışılmıştır.¹⁶⁹

22.madde: Okullardan hizmetleri tamamen parasız olanlar emlak vergisinden tamamen muaftırlar. Diğerlerinden emlak vergisi olarak kıymet veya kira bedellerine göre verginin yarısı alınacaktır. Ancak gerek tamamıyla muaf olacak ve gerek indirimle mazhar olacak okulların, muafiyete ve indirime tabi olması tashih-i kaydı caiz olan kısma uygulanacaktır. Gereğinden fazla olan arazi ve müstemilat vergiler konusunda adi emlak kabul edilecektir.

¹⁶⁵ BOA, Y.Mtv. 12/4,1309.Lef.3 (5 Ağustos 1891 tarihinde yapılan yazışmada Ermeni mektebinin açılmasının Merzifon'daki Amerikalılara ait Anadolu Koleji'nden mülken ve siyaseten mahzuru ikinci derecede ele almak lazım geleceği üzerinde durulmuştur.)

¹⁶⁶ BOA, İ. ML (İrade-i Maliye) 22 (29 Ramazan 1310/4 Nisan 1309 -16 Nisan 1893 tarihli resmi yazı)

¹⁶⁷ BOA, İ. HUS (İrade-i Hususi) 76 (20 Safer 1324/2 Nisan 1322 – 15 Nisan 1906)

¹⁶⁸ BOA, İ. HUS(İrade-i Hususi), 65 (27 Şaban 1316/29 Kanunuevvel 1314 – 10 Ocak 1899)

¹⁶⁹ BOA, Y.MTV 185-33

Harput'ta Mr. Bartem'in inşa ettirdiği mektebin vergi vermediğini, aynı şekilde Fransız tabiiyetinde bulunan bir takım Capucin rahiplerinin adlarına açılan hanelerin de vergi vermedikleri ve borçlarını tahsil için giden memurları hor görmekte oldukları vakidir.¹⁷⁰ Hâlbuki istimlâk-ı emlak kanununun ikinci maddesine göre yabancıların Osmanlı Devleti halkından farkı olmayıp, Osmanlı Devleti halkının sahip olduğu şerait ve usule tabi olmaları gerekirdi.

23.madde: Ruhban yetiştirmeye mahsus okullar gayrimenkul ile ilgili bütün vergilere tabidir.

24.madde: Okulların tamamı istisnasız belediye vergisine tabidir.

25.madde: Okulların hepsi iki ay zarfında Maarif idarelerine bir sorumlu müdür bildirmeye mecburdurlar.

26.madde: Bundan böyle yabancı cemiyet hayır şirketlerinin okul açmaları yasaklanmıştır.

27.madde: Gerek fertler, gerekse müessesata ait olan fermanlı ve fermansız bütün yabancı okullar aşağıdaki şartlara tabi olacaklardır.

a) Türk lisanının ve Türkiye tarih ve coğrafyasının Türkçe olarak okunmasını sağlayacak programların Maarif idarelerine takdimi (Türkçe okulun asli lisanı derecesinde okutulması şarttır. Programlar Maarif idareleri tarafından kontrolle okulun derecesi tayin olacak ve okul tarafından verilecek diplomalar geçerli olacaktır).

Yabancı okullarda okutturulan derslerin takip edilmemesinden ve programlarının bilinmemesinden dolayı mahsurlu veya zararlı fikirlerin okula devam eden öğrencilere aşılansmış olduğu bir gerçektir. Mesela:

“Gerek Dersaadet'te ve gerek vilayette ne kadar ecnebi Darü't tedrisleri var ise çünkü oralarda okumakta bulunan etfal Devlet-i Aliye tebaasının evlatları olup hariçten gelmiş had be had (kendi kendine) tedrise mübaşeret (başlamış) etmiş muallimin-i ecnebiyye, evlad-ı tebaaya ne okutturuyorlar? Ve onları fikren ne vadiye sevk ediyorlar? Bilmek Devlet-i Aliye'nin hukuk-ı mukaddesede mülkdarı ve tebaa perverisinden (tebaasını sevme) olması esasıyla mârû'l-beyan mektepler inzibat-ı tam tahtına idhal (sokmak) ve temin-i istikbal eylemesi elzemiyetine (lüzumuna) binaen

¹⁷⁰ BOA, DH. MUI, 63.1/83 (Belgede vergiden muaf olmaları mevcut kanuna göre caiz olmadığı gibi Mr.Bartem'in inşa ettirdiği mektep ile buna tabi haneler şuan şahsi olarak kullanılmakta ve Amerikalıların müesseselerinin henüz Ferman-ı Ali almamış olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde Fransa'nın himayesindeki Capucin rahiplerinin de yasa dışı hareketleri müzakere edilerek emlak kanununun ikinci maddesine göre hareket edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. 28 Safer 1328/ 26 Şubat 1329 – 11 Mart 1910)

icab-ı maslahatın (yapılması gereken) Maarif Nezareti ile Şura-yı Devlet Mülkiye Dairesi'nce de hadde-i tetkikten (dikkatli araştırma) imrârı ve vilayata ifayı (yerine getirmek) vesaye kılınmak(tavsiyeleri) için neticenin işarı babında..."¹⁷¹ sözleriyle devam eden resmi yazışmada devletin duyduğu rahatsızlık belirtilerek gerçekler göz önüne serilmektedir.

b) Okunacak kitaplar matbu ise müelliflerinin isimleri ile basıldıkları yerlerin bildirilmesi ve birer nüshalarının Maarif idarelerine verilmesi.

c) Okulların bağlı olduğu din ve mezhebe ait ilimlerin, o dine bağlı olmayan öğrencilere telkin edilmemesi, okutulmaması, öğrencilerin dualarında hazır bulundurulmaması.

d) Okulların sınıf imtihanlarında hazır bulunmak üzere Maarif idarelerinden memurların davet olunması.

e) Öğretmenlerin isimlerini, tabiiyetlerini bildiren cetvellerin takdimi, diploma veya ehliyetnamelerin bildirilmesi ve Türkçe öğretmenlerinin Maarif idareleri tarafından ehliyetli olması.

Yabancı okullardaki yabancı öğretmenler "*ecnebi muallimi denen müfsid (bozguncu)*" tabiriyle anılarak yaptıkları zararlı faaliyetlerin önemi vurgulanmak istenmiştir.¹⁷²

Osmanlı Devleti'nin başkentinde ve vilayetlerdeki gayrimüslim okullarında ve yabancı okullarda yapılan ödül törenlerinde müdür ve öğretmenler tarafından münasebetsiz konuşmalar yapıldığı ve bunlara meydan verilmemesi için bu gibi kanunların çıkması uygun görülmüştür.¹⁷³

f) Her zaman Maarif ve Sıhhiyye müfettişlerinin kabulü ve vazifelerinin kolaylaştırılması.

g) Hükümlere zamanında uymayan okulların kapatılması.

Görüldüğü gibi geç kalınmış olsa da yabancı okullar sıkı bir denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Ancak yabancıların baskıları bunların uygulanmasına engel olmuştur. Çoğu ruhsatsız açılan okullar ruhsatla resmi bir düzenlemeye sokulmaya çalışılmış ancak okulların resmîyetten, vergiden uzak, tamamen yabancıların keyfiyetlerine göre açılmış oldukları vahim bir şekilde görülmüştür. Mesela, İstanbul

¹⁷¹ BOA, Y.PRK.DH, 10/58, Lef.2 (23 Eylül 1313/ 4 Eylül 1897 tarihli makam-ı sadarete Dahiliye nezaretinden yazılan tezkere suretidir.)

¹⁷² BOA, Y. PRK, 10/52 Lef.1

¹⁷³ BOA, Y. PRK. MF, 3/15 (1893-94/1309 kanunusanisi ibtidısından nihayetine kadar mekatib-i gayrimüslime ve ecnebi hakkında cereyan eden malumatın hülasasına dair bkz)

Pangaltı'da, Mekyadis rahiplerine ait iki hanenin mektep olarak kullanıldığı görülmüştür. Ancak bu suretle devam etmesinin, vergiden muaf olamayacağına değinilmiş, Ferman-ı Ali verilmemiş, Ermeni Katolik Patrikliği tarafından verilen dilekçe ile izin istenmiştir. Eğer bu mekteplere izin çıkarsa derslerin programları ve orada okutturulan kitaplar tetkik ve muayeneye tabi tutulmuştur. Vaktiyle hane olarak açılan binanın şimdi mektep için ruhsat istemesi Osmanlı Devleti tarafından münasip bulunmamış bu durumun dile getirilmesindeki temel niyet vergiden muaf olunması düşüncesidir ki, bu durum reddedilmiştir.¹⁷⁴ Bu yasal düzenlemeler yabancıların dilek ve isteklerini kendi menfaatleri doğrultusunda bir oyuna ve sömürüye dönüştürmüştür. Ruhsatsız açılan okullar çok seneler sonra ruhsat talep ederek varlıklarını devam ettirmişlerdir.¹⁷⁵

3- Özel Okullar Talimatnamesi

1869 yılında yayınlanan ve Osmanlı Devleti genelindeki gayrimüslim okullarına ve yabancı okullara bir düzenleme getiren Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesinin yetersizliği zaman zaman açığa çıkmış yeni düzenlemeler eklense de pek başarılı olunamamıştır. Kapitülasyonların kaldırılmasına müteakip 1 Ekim 1914 yılında Osmanlı memurlarına tebliğ edilen talimatname ile kanuni boşluk doldurulmak istenmiştir. Kalıcı bir düzenleme maarif nezaretinin çalışmalarıyla 69 maddelik lahiya hazırlanarak tamamlanmıştır. 22 Temmuz 1915'te Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi tarafından incelenen bu lahiya üzerinde gerekli düzeltmeler yapılmış, 22 Eylül 1915 tarihinde 46 madde halinde yürürlüğe girmiştir.¹⁷⁶ Böylece Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129.maddesi genişletilmiştir. Böylece hem yerli özel okullar hem de yabancı okullar kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. 129. madde ise yürürlükte kalmaya devam etmiştir.

Özellikle yabancı okullara 1915 tarihinden sonra yön verecek olan nizamname 8 fasıl, 45 madde ve bir geçici maddeden oluşmaktadır. Düzenlemenin birinci kısmı özel okullar ile ilgili umumi hükümler içermektedir. Bunlar:

¹⁷⁴ BOA, A.MKT. MHM, 700/12, Lef.11

¹⁷⁵ BOA, A.MKT. MHM, 700/12, Şurayı Devlet-i Dahiliye Nezareti adet 1102 (9 Şevval 1310/ 14 Nisan 1309 – 26 Nisan 1893 tarihli Mamurat-ül Aziz valisi Mehmet Enis Bey otuz beş sene önce ruhsatsız olarak açılmış, Harput Amerikan Koleji'nin tedrisine ruhsat verildiğini, ancak böyle okulların vergiden muaf olamayacağını belirtmiştir.)

¹⁷⁶ Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi, (1331), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Genel Kitaplık, B.b.199, İstanbul

1. Özel okullar; masrafları fertler, hükümetçe tanınmış cemiyet ve şirketler tarafından karşılanan veya açılan okullardır. Bir veya birkaç fen, lisan ve sanat tahsiline mahsus olarak açılan dershaneler de özel okul olarak kabul edilecektir.
2. Yabancı cemaat, cemiyet ve şirketlerin kendi adlarına veyahut muvazaa yoluyla okul açmaları yasaktır.
3. Hükümetçe tanınmış yerli cemaatler tarafından açılan okullar, o cemaate mensup nüfusun sahip oldukları yerlerde büyüklük, inşaları açısından ihtiyaçtan fazla olmamak, gürültüleri diğer okullar ile cemaatler tarafından işitilmeyecek derecede uzak olması şarttır.
4. Yabancı okullar açabilmek için açacakları yerlerde bağlı oldukları devlet tebaasından okula ihtiyaç gösterecek sayıda nüfus olması, okul açacak devletin ülkesinde Osmanlı tebaasının okul açmasına kanunen müsaade edilmesi ve üçüncü maddedeki şartları haiz olması şarttır.
5. Anaokulları dışında erkek-kız karışık yatılı okul açılmaz. Yeterli derecede kız okulu bulunmayan yerlerde, milli adetleri uygun olmayan öğrenciler kabul edilmemek şartıyla karışık gündüz okulu açılabilir.
6. Türkçe'den başka lisanla eğitim veren özel okullarda, Türkçe, Osmanlı Tarih ve Coğrafyası mecburidir. Türkçe ibtidaî okullarında haftada dört saat, taliye ve Âliyelerde iki saatten az olmayacak, Osmanlı Tarih ve Coğrafyası okulun lisansı ile okutulabilecektir.
7. Her okulun müdür ve müdiresi olacak, okulun müessisi, yani okulu açan şahıs gerekli şartları haiz ise bu görevi üstlenebilecektir.
8. Yerli cemaat, cemiyet, fertler ve şirketler tarafından açılan özel okullarda, Maarif Nezareti'nden ruhsat alınmadıkça yabancılardan müdür, müdire, öğretmen ve yardımcı istihdam edilemez.
9. Okul binaları sağlık şartlarına uygun olacak, öğrencilerin ahlak ve sıhhatini bozabilecek mahallere 100 metre mesafede olacaktır.
10. Özel okullar buldukları mahallerin en büyük mülkiye memurları, maarif müdür ve müfettişlerinin teftişine tabidir. İptidaî derecesinde bulunanlar bunun dışında ilköğretim kanununda gösterilen yetkililer tarafından teftiş edilebilir.

Nizamnamenin ikinci kısmındaki özel okulların açılış şartları belirlenmiş olup 11–21.Maddeler bu konuya ayrılmıştır. Buna göre:

11. Özel okulların açılması için ruhsat almak zorunludur. Bunun için kurucular dilekçe ile müracaat edeceklerdir. Okul tesis edecek olanlar dilekçelerini bizzat yetkililere verecekler ve dilekçede aşağıda belirtilen hususlar yer alacaktır.

- a. Kurucuya ait bilgiler
- b. Okulun derecesi
- c. Okulun nerede inşa edileceği
- d. Masrafların nasıl karşılanacağı
- e. Okulun kız veya erkekler için mi olacağı
- f. Okulun eğitim zamanı (gece-gündüz)
- g. Nüfus tezkiresi ve iyi hal kâğıdı

Dilekçe ve yukarıda maddeler halinde sayılan ek bilgiler maarif idaresi, idare meclisi tarafından uygun görüldüğü takdirde, ruhsat vali veya mutasarrıf tarafından tasdikle kendisine teslim olunur.

Kurucusu yabancı olan okullara ait dilekçeler Maarif Nezareti'nce gerekçe gösterilmeden reddedilebilir. Kabul gören dilekçeler, mahallinden yapılan araştırmadan sonra uygun görülür ise ruhsat işlemleri için Maarif Nezareti tarafından emir verilir.

12. Kurucular ruhsat aldıktan sonra okul idaresini üstlenip üstlenmeyeceklerini, bir başka mesul müdür tayin ettikleri takdirde gerekli bilgileri yetkililere bir beyanname ile bildirerek öyle eğitime başlayacaklardır.

Eğitime başlayacak olan okulun beyannameye aşağıda belirtilen evrakları ilavesi gerekecektir. Bunlar:

- a. Okul yapılacak binanın sıhhat açısından elverişli olduğuna dair doktor ve mimar raporu.
- b. Okulda istihdam edilecek öğretmenler hakkında bilgi.
- c. Okulun ders programı.
- d. Okutulacak ders kitapları hakkında bilgi.
- e. Türkçe'den başka dilde eğitim yapacak olan okulda ders kitaplarının birer nüshası.

Bu evraklar üzerinde yapılan tahkikat sonunda okula ruhsat verilir.

13. Eğitime başlamasına ruhsat verilen okul iki sene zarfında mazeretsiz eğitime başlamaz ise ruhsat iptal edilir.
14. Bir şahıs birçok okul tesis edebilir, fakat birden fazla okula müdür olamaz.
15. Cemaat, cemiyet ve şirketler tarafından açılan okullarda manevi şahıslar kurucu olabilirler fakat ruhsat mesul müdür adına tanzim edilecektir.
16. Birinci maddede belirtilen dershaneler, 11. ve 12. maddelerde belirtilen şartları haiz olacaklardır.
17. Özel Dârülmualim ve Dârülmualimât açılması Maarif Nezareti nezdinde bu eğitimi verebilecek kadrosunun olduğu kanaatine bağlıdır.
18. Özel Dârülmualimlerin eğitimi, teşkilatı ve idare tarzı Maarif Nezareti tarafından tasvip edilecektir.
19. Bu okullardaki öğretmenlerin gerekli yüksek tahsili yapmış olmaları şarttır. Yeniden tayin olunacak müdür ve öğretmenler hakkında maarif idarelerine bilgi verilecektir.
20. Okullarda öğretmen, öğrenci, bina, nakil vesaire üzerinde yapılacak değişiklikler yetkili mercilere bildirilecektir.
21. Ruhsatnamesini kaybeden müessese önce gazetelere ilan verdikten sonra yenisi için müracaat edebilir.

Talimatnamenin üçüncü kısmı okul binaları ile ilgili olup 2 maddeden ibarettir. Bunlar:

22. Yeniden özel okul inşası veya mevcut okulun genişletilmesi için kurucusu vilayet makamına müracaat eder. Bu müracaatta dilekçeye:
 - a. Eski ruhsatın tarih ve numarası
 - b. İnşaatın yapılacağı arazi hakkında bilgiler
 - c. İnşaat masrafının nereden temin edileceği yazılır.

Dilekçeye aşağıdaki belgeler de eklenecektir.

- a. Eski ruhsatın tasdikli sureti
 - b. Okul arsasıyla binasının planları ve keşifnamesi
 - c. Okul yeri vakıf arazi veya devlet arazisi ise mukataa ve öşre rabt edildiğine dair ilmühaber.
23. Adı geçen dilekçeler havale edildiği maarif idareleri tarafından uygun görülür ise Maarif Nezareti'ne bilgi verilir. Maarif Nezareti uygun görürse İrade alınmak üzere Bâb-ı âliye arz edilir.

Dördüncü kısım idare heyeti ve öğretmenlerin vasıfları ile ilgili olup 10 maddeden oluşmaktadır.

24. Özel okul açmak isteyenlerin cinayet ile mahkûm olmamaları şarttır.
25. Özel iptidai okullarında bulunan eğitim kadrosu, öğretmen okullarından, kolejlerden ehliyetli olmaları şarttır. Cemaatler tarafından açılmış okullar için ruhani reisleri tarafından verilen ve maarif idarelerince onaylanmış ehliyetler yeterlidir.
26. Taliye okulları eğitim kadrosunun yüksek okul mezunu olmaları şarttır. Cemaatler için 25.maddede bahsedilen işlem yapılacaktır. Yabancıların, Osmanlı şehbenderhanelerinden tasdikli, diploma ve ehliyet göstermeleri şarttır.
27. Ticaret, ziraat ve sanat okullarında öğretmenlik yapacakların 26.maddede belirtilen şartları taşımaları ve ayrıca eğitim verecekleri koldan mezun olmaları şarttır.
28. Özel okulların eğitim kadrosunda görev yapanların sâri hastalıklar yanında, eğitimi engelleyecek derecede konuşma rahatsızlığının olmaması gerekir.
29. Ana okullarına 3-7, iptidailerin birinci sınıflarına 6-10, tâli okulların birinci sınıflarına 12-16 yaşlarına kadar öğrenci kabul olunur.
30. Diploma ve tasdikname ile müracaat eden öğrenci, sahip olduğu dereceye göre imtihanla kabul edilir. Diploma veya tasdikname ibraz etmeyenler, girmek istedikleri sınıfların altındaki sınıf derslerinden imtihan vermek şartıyla kabul olunurlar. Gerek imtihanlar ve gerek öğrenci kayıt ve kabul imtihanları okul müdürlerinin idaresinde üç öğretmenden oluşan bir heyet vasıtasıyla yapılır.
31. Okul müdürleri umumi ve ikmal imtihanlarının icrasından en az on beş gün evvel imtihanlarla ilgili muameleyi maarif idarelerine ve maarif idaresi bulunmayan yerlerde en büyük mülkiye memurlarına verirler. Gerek bu imtihanlarda gerek otuzuncu maddede bahsedilen imtihanlarda maarif idareleri ve mahalli idareler tarafından müfettişler bulundurulabilir. Yüksek derecede bulunan özel okul öğrencilerinden mezuniyet imtihanlarını, muadil resmi okullarda vermeyenler Osmanlı Devleti'nde icrâ-yı sanat edemezler ve diplomaları tasdik olunmaz.
32. Okul idarelerince umumi imtihan neticelerini ihtiva eden defter, iki nüsha olarak mahalli maarif idarelerine ve maarif idaresi olmayan yerlerde en büyük mülkiye

memurlarına gönderilir. Maarif Müdüriyetince bunlar 15 gün içerisinde incelenip bir nüshası saklanıp diğer nüshası okul idarelerine gönderilir.

33. Okul müdürleri, askerlik hizmetiyle mükellef öğretmen ve öğrencilerin isimlerini ders yılının ilk 3 aylık dönemde maarif idarelerine, maarif idaresi bulunmayan yerlerde mülkiye memurlarına bildirirler. Adı geçen defterlerin verilmesinden sonra yeniden tayin olunan öğretmen ile naklen kabul edilen öğrencilerin vesikaları daha önce buldukları yer gösterilmiş bulunmak şartıyla tasdik olunur.

Beşinci kısım öğrencilerin okula kabul şartları, imtihanları, diploma ve tasdikname almaları ile ilgili kurallara ayrılmış olup önemli olan maddeleri şunlardır:

34. Özel okullardan verilen diplomalar mahalli maarif idarelerine tasdik ettirilmez ise resmiyeti olmayacaktır. Eğitimi Türkçe dışında bir dil ile olan özel okullarda diplomalar iki sütun üzerine tertip olunarak bir sütunu Türkçe, diğer sütunu eğitim dili ile olacaktır.

Altıncı bölüm okulların teftişi ile ilgili hükümlere ayrılmış olup, düzenlemenin en önemli kısmıdır. Yabancı okul ve devletlerle sürekli bir problem olan teftiş konusu gayet detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Nizamnameye göre :

35. Bütün özel okullar, okulun ruhsatlı olup olmadığı, öğretmenlerin gerekli şartları taşıyıp taşımadığı, programlara uygun hareket edilip edilmediği, sicil defterleri tutulup tutulmadığı, sağlık şartlarına dikkat edilip edilmediği, din ve mezheplere aykırı eğitim yapılıp yapılmadığı gibi konularda teftiş edilebilir.
36. Teftişe memur olanlar her zaman okullara girebilirler. Gördükleri eksiklikleri okul müdürüne ihtar edebilecekleri gibi bir rapor halinde yetkili mercilere bildirirler.

Yedinci bölüm kurallara uymayan okullara uygulanacak cezalar ile ilgilidir. 3 maddeden oluşan bu kısımda:

37. Bir din ve mezhebe bağlı eğitime, merasime veya kaidelere, o dine bağlı olmayan öğrencileri teşvik veya zorlamak yasaktır.
38. Sahte diploma veya tasdikname veren müdürler ve bunları bilerek kullananlar ceza kanununun 155. maddesi hükmüne göre ceza görürler.
39. Belirlenen bu kurallara uymayanlar hakkında buldukları bölgenin en büyük mülki amiri tarafından önce yazı ile tenbih, sonra yazı ile uyarılırlar. Bu uyarılara rağmen hareketlerinde ısrar edenler hizmetlerinden ihraç olunurlar.

Sekizinci bölüm muhtelif hükümler içermekte olup bunlar 6 maddeden oluşmaktadır.

40. Otuz dokuzuncu madde gösterilen cezaların uygulanmasına, tebliğ tarihinden itibaren 15 gün içinde idare meclisine itirazda bulunulabilir.
 41. Nizamlara aykırı hareketlerinden dolayı bir okulun geçici olarak kapatılmasına vali tarafından karar verilir. Bu karara 15 gün içinde itiraz edilebilir. Bu itiraz Maarif Nezareti'ne gönderilmek üzere mahalli hükümete verilir ve itiraz maarif meclisinde görüşülür.
 42. Bir okulun geçici veya sürekli kapatılması halinde, yatılı öğrencisi var ise velilerine teslimine kadar okulda iâşe edilmesi şarttır.
 43. Özel okullarda öğrenciler hakkındaki künye defterleri ve öğretmenler hakkında siciller tertip edilecektir.
 44. Özel okullar her sene sonunda istatistik cetvellerini göndermeye mecburdurlar.
 45. Okullarda yapılacak mükâfat törenleri ile ilgili olarak yetkili mercilere 3 gün önce program 34. maddede olduğu gibi 2 sütun halinde verilecektir.
- Talimatname geçici olan 46. madde ile son bulmaktadır. Bu maddeye göre :

46. Mevcut özel okullardan, Osmanlı tebaası tarafından açılmış olanlar henüz ruhsata bağlanmamış ise, talimatnamenin neşrinden itibaren 3 ay içerisinde ruhsat almaya mecburdurlar. Yabancı olan şahıs, cemiyet ve şirketler tarafından açılmış ve kapitülasyonların lağvı ile tamim olunan talimatname dairesinde hareket etmemiş olanlar da 3 ay içerisinde ruhsat almaya veya fermanlarını tescil ettirmeye mecburdurlar. Aksi takdirde 129. madde ve yukarıda bahsedilen talimata göre okulları kapatılır.

Bu talimatın getirdiği en önemli husus, yabancıların okul açmalarının artık oldukça sınırlanmış olmasıdır. Osmanlı Devleti 1. Dünya Savaşı sırasında düşman devletlere ait birçok okullara el koymuş, ancak savaştan mağlup çıktığı için bu talimatnamenin uygulanmasına fırsat bulamamıştır.

D – YABANCI OKULLARIN İŞLEYİŞİ

1- Maddi Destekçileri ve Tesisleri

Yabancılar önceden elde ettikleri ayrıcalıkları yanında 1856 yılında yayınlanan Islahat Fermanı ile Osmanlı Devleti'nde emlak satın alma hakkına hukuken kavuşmuşlardı. Yabancıların okul açmalarını resmiyete döken ilk düzenleme 1869 yılındaki Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir. Bu Nizamname'nin ilk maddesi hukuki

açıdan özel hukuk hüviyetinde olan okulların tesis ve yönetimleri kişi veya cemaatlere bırakılmıştır. 129.madde zaten yabancı okulları her yönüyle ilgilendiren maddedir.

Yabancılarca açılan okullar özel okullar grubuna giriyordu. Yabancıların, çeşitli fırsat ve zorlamalar ile açtıkları okullar, hukuki bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Daha önce de vurguladığımız gibi öğretmenlerin diplomalı olması, ders programlarının ve okutulan ders kitaplarının Maarif Nezareti veya Maarif İdaresince onaylanması ve ruhsat verilmiş olması gerekiyordu. Bundan kasıt tabiki İrade-i Seniye verilmiş olmasıydı. Ancak çoğu gayri resmi açılan bu okullar sonradan ruhsat almış, yukarıda belirttiğimiz şartlar da malum sebeplerden dolayı işlememiştir. Osmanlı Devleti açılacak olan okulların buldukları bölge ve arazinin türüne göre vergilendirme yoluyla caydırıcı olmaya çalışmış, ancak bu duruma da bir çare bulan yabancılar okulları mabet, hane, dükkân gibi göstererek vergiden muaf olmaya çalışmışlardır.¹⁷⁷

Yabancı okulların açılmasında okulu açan teşkilat veya kişi adına genellikle yabancı elçilikler aracı olmakta, müracaatı ve işin neticelendirilmesini üstlenmekteydiler. Bir devlete okul açma izni verilmişse, izin isteyen diğer bir devlet bunu gerekçe göstererek kendi kuruluşları için de izin isteyebiliyordu.¹⁷⁸

Özel okullar talimatnamesinin 4.maddesine göre; Yabancıların okul açabilmek için okul açacakları yerlerde bağlı oldukları devlet tebaasından okula ihtiyaç gösterecek sayıda nüfus olması, okul açacak devletin ülkesinde Osmanlı tebaasının okul açmasına kanunen müsaade edilmesi ve 3.maddedeki şartları taşıması gerekmektedir.¹⁷⁹

Yabancı okulların finansmanı konusunda Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 1.maddesiyle sorumluluk, kurucusu olan şahıs veya teşkilatlara bırakılmıştır. Okulların giderlerinin sağlanmasında çok çeşitli kaynaklar kullanılmıştır:

a) Himaye eden devletlerin yaptığı yardımlar

Okulların kurulmasında birinci derecede rol oynamış devletler ya da okullarını kendileri kurmuş olan devletler okulların giderlerinin karşılanmasında önemli katkılarda bulunmuşlardır. Beyrut'ta bulunan yabancı okulları için Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Rusya gibi devletlerin toplam yardımı 700 bin frank

¹⁷⁷ BOA, A.MKT. MHM 700/12, Lef.11

¹⁷⁸ Haydaroğlu, 1990: 28

¹⁷⁹ Mutlu, 2005: 42

civarındadır.¹⁸⁰ Yahudilerin yaptıkları yardım meçhul olmakla birlikte en fazla yardımı sırasıyla Fransızlar, İngilizler, Amerikalılar yapmışlardır.¹⁸¹

b) Misyoner teşkilatlarının yardımı

Misyoner teşkilatları, kurdukları okulların maddi ihtiyaçlarını da büyük oranda üstlenmişlerdi. Kiliseler de büyük ölçüde yardım ve destek aldıkları yerlerdi. Amerikan Board Teşkilatı, Amerikalıların kurmuş olduğu okulların hemen hemen hepsinin maddi ve manevi destekçisiydi. Yabancı okulların bağlı buldukları şirketler ve vakıflar da birer gelir kaynağıdır. Şirketlerin kurdukları ya da destekledikleri okullara özel bütçeler ayırarak para yardımında buldukları, vakıfların ise destekledikleri ve bünyelerinde barındırdıkları okullara, ayırdıkları fonlardan gelir sağladıkları bilinmektedir. Yahudilerin, Alliance İsrailit Cemiyetinin de şirket olarak okulları desteklediği görülmektedir.

c)Yabancı okullara yapılan bağışlar

Yabancı okullara yapılan bağışlar daha kurulmadan önce, inşaat aşamasındayken yapılan ve kurulduktan sonra günlük ihtiyaçları karşılamak için yapılan bağışlardır. Bu bağışların kaynağını okulun bağlı bulunduğu devletin vatandaşları ya da Osmanlı Devleti'nin tebaası olarak yaşayan halktan alınan bağışlar yanında en dikkat çekici olanı da Osmanlı Devlet adamlarının yaptığı bağışlardı. Tabi burada, Osmanlı Devlet adamlarının yaptığı bağışları diğer bağışlardan ayrı tutmak gerekir. Çünkü padişahlar ve devlet adamları okul, hastane, yetimhane gibi halk için çalışan kurumlara yaptıkları bağışlar nitelik bakımından ayrıydı. Halkın yaptığı bağışlar ise gönüllülük adı altında bir yerde zorunluluktan doğmaktaydı. Halk bu bağışları karşısında kalite ve hizmet beklerken, devlet adamlarının yaptıkları bağışlar karşılıksızdı. Ancak Osmanlı idarecilerinin bu kadar iyi niyetle hareket etmelerine rağmen bu okullar daha sonra Osmanlı Devleti'nin başına problemler çıkarmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin hoşgörülü hatta fazlasıyla müsamahakâr davranışı, kanuni yaptırımlar için fazla zorlayıcı olmayan tutumu, devlet büyüklerinin cömertliği yabancı okulları başıboşluğa, rahatlık ve özgürlüğe itmiştir. Din ve mezhep farkı gözetilmeksizin, Osmanlı tebaasını birbirine yakınlaştırmak için yapılan bu durum maalesef iyi niyet sömürüsü olmuştur.

¹⁸⁰ Vahapoğlu 2005: 165

¹⁸¹ Atilla Çetin, (1985): "II.Abdülhamid'e sunulmuş Beyrut Vilâyeti'ndeki yabancı okullara dair bir rapor" *Türk Kültürü Dergisi*, Sayı:253 Ankara, s.322

d) Öğrencilerden alınan harçlar

Özellikle yabancı devletlerin himayesindeki okullardan belirli hizmetler karşılığı olarak belirlenmiş olan öğrenci harçları, belirlenen miktarı aşmamak kaydıyla uygulamada devamlılık göstermiştir. Fakat bunun dışında ekstra bir para talebi yasa dışı bir işlem olarak kabul edilmiş ve Osmanlı Hükümetince de olabildiğince engellenmeye çalışılmıştır. Okulların öğrenciden aldıkları bu paralar okulun öğrenciye verdiği hizmet karşılığı olarak kabul edilmiş ve hizmetin kalite ve derecesi göz önünde tutularak belirlenmiştir. Okul tarafından verilen ve öğrenci ücreti dışında karşılığı ayrıca ebeveynlerden istenen yasal hizmet ödemeleri vardır. Bunlar; kitap, araç - gereç, elbise onarımı, mektup pulu, seyahat masrafı, öğrencinin okula vereceği zarar, ilaç, doktor muayenesi, özel yemek, özel geziler ve özel eğlenceler için yapılan tüm harcamaları ebeveyn ekstradan karşılamaktadır. Öğrenciden alınan harç dışında hükümetten de ödenek alan bu okulların, ayrıca öğrenciden tekrar ücret istemesi yasal olarak Osmanlı Devleti tarafından uygun bulunmamış ve müfettişler yoluyla bu gibi olaylarda rapor tutulmuştur.¹⁸²

e) Osmanlı Devleti'nden yabancı okulların aldığı ödenekler

Osmanlı devleti resmi ödenekle yabancı okullara yardım etmiştir. Ancak bu ödeneğin başlarda iyi niyetle, daha sonra ise içinde bulunduğu siyasi, iktisadi buhranında etkisiyle kullanıldığı baskı sonucu verildiği kanaatindeyiz. Çıkarılan Maarif Nizamnameleriyle bile denetim güç olmuştur.

Merzifon'daki Anadolu Koleji'nin bitişiğinde olan yanmış binanın tekrar inşası için 500 lira ödenmesi Osmanlı Devleti'nden talep edilmiştir.¹⁸³ Yine aynı şekilde Harput'taki Amerikalıların kurmuş olduğu misyoner mektebinde de, mektebe sonradan eklenen binanın vergiden muaf tutulması istenmiştir.¹⁸⁴ Ayrıca balo, tiyatro ve piyano gibi faaliyetlerle de gelir sağlamaya çalışmışlardır.

2 - Okulların Yönetimi

Yabancı okulların açılmasının başlangıçta önemsenmemesi, uzun bir süre bu okulları kontrolden ve denetimden uzak bırakmıştır. Yabancı okulların açılışında rol

¹⁸² Haydaroğlu, 1990: 83

¹⁸³ BOA, Y.PRK.MYD, 13/31, 1311 M.19(21 Temmuz 1309/ 2 Ağustos 1893 yılında Sivas valisi Halil Bey'in yapmış olduğu resmi yazışmada Merzifon Anadolu Koleji müdürü Herbest, valinin yanına çıkararak yanmış olan bina için ödenek istemiştir.)

¹⁸⁴ BOA, A.MKT.MHM, 70/12 (Şuray-ı Devlet Dahiliye Nezareti)

oyunayan teşkilatlar, okulların yöneticilerini de kendileri seçip tayin etmişlerdir. Okul yönetiminden bizzat sorumlu kişiler yani müdürler ve diğer idareciler kurucu teşkilatın tespit edip görevlendirdiği kişilerdi. Bunlar arasında oldukça geniş ekonomik güce sahip olan kişiler vardı. Yabancı okul yöneticiliği yapmış kişiler içerisinde ekonomik ve siyasi güce sahip olanlar arasında dönemin Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un yakın arkadaşı sanayici Cleveland H.DODGE ilk akla gelen isimlerdendir. Misyoner eğitimcilerde büyük meblağlarda maddi yardımda bulunan Dodge 4 çocuğundan ikisini (Elizabeth ile Boyard) Osmanlı ülkesine misyoner eğitici olarak göndermiş, kendisi de 1909 yılında Robert Kolej İdare Meclisi Başkanlığını üstlenmiştir. Ölümüne kadar bu görevde kalan Dodge'nin oğlu Boyard de Suriye Protestan Koleji Başkanlığını uzun süre sürdürmüştür. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 1.maddesinde özel okulların tesis ve yönetiminin kuruculara ait olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'nin yayınlandığı 1915 yılına kadar bu okulların yönetimine devlet müdahalesi görülmemiştir. 1915'ten İstanbul'un işgal edilmesine kadar süren bu dönemde Osmanlı idarecileri zararlı faaliyetlerden haberdar olmasına rağmen dış müdahaleler sebebiyle ciddi tedbirler alamamışlardır. Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi'nde yer alan Türk öğretmenlerin; Türkçe, Türkiye Tarih ve Coğrafyası derslerini Türkçe olarak okutma mecburiyetiyle devlet, okulların yönetiminde ders tespitinde, öğretmen tayininde söz sahibi olmaya başlamıştır. Buna rağmen yabancı okulların yönetimi Papaz veya rahibelerin ellerinden kurtarılamamıştır. Misyoner okulu hüviyetini kaybetmeyen bu okullar, Müslüman Türk öğrencileri de dini ayinlere katılmaya mecbur tutmuştur.¹⁸⁵

3 - Okulların Öğretim Elemanları

Osmanlı Devleti'nde menfaatleri olan yabancı devletler ve misyoner kültür teşkilatlarınca kurulan okulların ilk amacı, Osmanlı Devleti'nde müslüman ya da gayrimüslim bütün halk arasında yer edinmektir. Anadolu'nun en ücra köşesine kadar yayılan bu okulların, her yönüyle denetim altına alınması başlarda pek mümkün olmadığı gibi, sonradan getirilen nizamnamelerle de pek mümkün olmamıştır. Bu okulların ders kitapları, programları, öğretmenleri kim? Öğretmenlerin davranışları nasıl? Hepsi bir muamma idi. Osmanlı Devleti üzerindeki sömürü mekanizması geliştirmiş her ülke kültür emperyalizmi ile Hristiyanlaşmış kendine bağlı bir kuşak

¹⁸⁵ Vahapoğlu, 2005: 177

istemekteydi. Bundan dolayı hiçbir fedakârlıktan kaçınmıyorlardı.¹⁸⁶ Kültür emperyalizminin yapılmasında en etkin kurum okullardı. Okulların kuruluş yönetilmesinde, kiliseler aktif rol oynuyor, kendi himayelerinde teşkilatlar kuruyorlardı. Amerikalıların kültür işlerinde ilk teşkilatı American Board of Commissioners For Foreign Mission'dur ve kilise desteğinde kurulmuştur.¹⁸⁷ Bu teşkilatların amaçlarını gerçekleştirecek kadro, okullardaki öğretim elemanlarıdır. Bunlar arasında çok çeşitli meslek elemanlarının bulunduğu görülmektedir. İlginç olan yön, çalışmalarda kararlılık ve azimleridir. Uzun yıllar çok kötü şartlar altında yaşamışlar, bazen yerli halk tarafından kabullenmişler bazen ise kabullenmemişler ama profesyonellikleriyle bir süre sonra buldukları yöre insanından farklılıkları kalmamış ve kendi varlıklarını kabul ettirmişlerdir.

Öğretmenlerin çok değişik meslek dallarından seçilerek okullarda görevlendirildiği görülmektedir.

Çeşitli meslek dallarından olan öğretim elemanları aşağıdaki listeye göre şöyledir:¹⁸⁸

Dr. Henry Lee Norris	Tıp Doktoru
Dr. K.H. Sewny	Tıp Doktoru
Alexander Bezciyan	Öğretmen
Dr. Myron S. Davis	Tıp Doktoru
M. Senders	Öğretmen
Dr. F. Douglas Shepard	Tıp Doktoru
Dr. Nikoos Sarkis	Botanikçi
Carlis Pigg	Hukukçu
Dr. Robert S. Neon	Tıp Doktoru
Elizabeth Trowbrige	Ekonomist
Miss Progis	Öğretmen
A. Adams	Öğretmen
Dr. Cyrus L. Stevens	Tıp Doktoru
Daniel Temple	Din Adamı
Elathan Gridley	Din Adamı
Harrison G.D. Dwight	Din Adamı
William G. Schauffler	Din Adamı

¹⁸⁶ Vahapoğlu, 2005: 178

¹⁸⁷ Kocabaşoğlu, 1989: 44 – 45

¹⁸⁸ Yahya Akyüz 1978: 74

Elias Riggs	Din Adamı
Benjamin Schnerder	Din Adamı
Thomas P. Johnston	Din Adamı
Jonk B. Adger	Din Adamı
Philander O. Powers	Din Adamı
Henry A.Homes	Din Adamı
Nothen Benjamin	Din Adamı
Daniel Ladd	Din Adamı
William C. Jakson	Din Adamı
William Goodeu	Din Adamı
Josian Brewer	Din Adamı

Yabancı okullar hakkında Osmanlı Devleti'nin kesin bir politika takip edemeyişi ve yabancılara karşı takındığı tavırdan güç alan misyoner öğretmenler milli ve dini amaçlarını gerçekleştirebilmek için rahatça çalışabilmişlerdir.¹⁸⁹ Yabancı okulların hemen hemen tamamında baskı makineleri mevcuttu. Özellikle daha yaygın ve sistemli çalışan büyük misyoner teşkilatları müstakil matbaalarını kurmuşlardı. 1866 – 1887 yılları arasında Amerikan misyoner matbaasında Ermeni harfli Türkçe, Ermenice, Bulgarca, İbranice, Grek harfli Türkçe, Arap harfli Türkçe, Rumca olmak üzere muhtelif dillerde 249 çeşit kitap ve risale toplam 48.464.172 sayfa basılarak dağıtılmıştır.¹⁹⁰ Basılan sayı miktarından çok hedef kitlelerin kim olduğu ortaya çıkmaktadır. Yabancı okullar yeterli sayıda öğretmen bulamadıkları zaman, gayrimüslim kimselerden veya Türklerden öğretmen almaktaydılar. Bu okullardan Robert Kolej'de Ermenice, Bulgarca, Rumca öğretilmekteydi. 1864 yılından itibaren Robert Kolej her yıl artan bir sayıda kontenjanının bir kısmını Bulgar öğrencilerine ayırmıştır. Bunlar arasında yetişenler daha sonra Balkan isyanlarının elebaşları haline gelmişlerdir. Merzifon'da bulunan Amerikan Protestan Okulu'nun öğretmenlerinin ihtilalci fikir ve faaliyetleri olmuş, mektepte bulunan Siflosanil adlı matbaa sayesinde yayınlarını yapmışlardır. Bu öğretmenlerin derslerini alan öğrencilerinin de isyancı fikir ile yetiştiği ve mezun olduktan sonra da Avrupa'nın en ileri gelen Sosyalist ve Anarşist partilerine üye oldukları görülmektedir.¹⁹¹

¹⁸⁹ Kocabaşoğlu: 1989: 45

¹⁹⁰ Cahit Kavcar,(1974): *II.Meşrutiyet Devri'nde Edebiyat ve Eğitim (1908-1923)*, Ankara s.58

¹⁹¹ BOA, Y.PRK. UM 26/27 1310.Ş.26 (15 Mart 1893 tarihli resmi yazışmadan Merzifon Protestan Mektebi muallimlerinden Tomayan ile Kayayan adlı şahısların Osmanlı Devleti ve Hükümdarı aleyhinde duvarlara yazılar yazdıkları tespit edilmiştir.)

III. BÖLÜM - OSMANLI DEVLETİ'NDE BULUNAN YABANCI OKULLAR

A-AVUSTURYA- MACARİSTAN OKULLARI

Avusturya okullarından en bilinen ve köklü olan iki¹⁹² okul Sankt George Avusturya Erkek Lisesi ve Ticaret Okulu (Sankt Georgeösterreichisches Kollege) ile Sankt George Avusturya Kız Lisesidir. İstanbul'da açılmış olan Katolik Okulları arasında Fransız ve İtalyanlardan sonra üçüncü sırada Avusturya misyonerlerinin din ve öğretim müesseseleri gelir. Avusturyalıların Büyükdere'de Avusturya-Macaristan tebaasına mahsus bir okulu vardysa da, İtalyanlar tarafından (Mineurs Conventuels rahipleri tarafından) bir müddet idare edilmiş sonra İtalya tarafından tamamen benimsenmiştir.¹⁹³ 7 Kanunu Evvel 1904 tarihinde Avusturya Sefareti tarafından Bab-ı Ali'ye takdim edilen Avusturya Okulları şöyledir.

Tablo 1: Osmanlı Devleti'nde Bulunan Avusturya Okulları:

Osmanlı Devleti'nde Bulunan Avusturya Okulları ¹⁹⁴		
Nr	Okulun Yeri	Okulun İsmi
1	İşkodra Beraş-ı Bâlâ Mah.	Collegium Pontificium Albaniense
2		Collegium Francisco-Xaverianum
3	İşkodra'ya bağlı Gjuhadol	Fransiskan Erkek Leylî Mektebi
4	İşkodra'ya bağlı Gjuhadol	Soeur Stigmaties Kız Mektebi
5	İşkodra'ya bağlı Şiroka	Paruvas Mektebi
6	İşkodra'ya bağlı Şiroka	Soeur Servites Sıbyan Mektebi
7	İşkodra'ya bağlı Barbaluş	Paruvas Mektebi
8	İşkodra'ya bağlı Dayçi	Paruvas Mektebi
9	İşkodra'ya bağlı Sıla	Paruvas Mektebi
10	İşkodra'ya bağlı Dayçi	Paruvas Mektebi
11	İşkodra'ya bağlı Troşan	Mekteb
12	İşkodra'ya bağlı Kalmeti	Soeur de Charité Kız Mektebi
13	İşkodra'ya bağlı Troşan	Fransiskan Mektebi
14	İşkodra'ya bağlı Oroşi	Mekteb
15	İşkodra'ya bağlı Sipaçi	Mekteb
16	İşkodra'ya bağlı Kaçinyeti	Mekteb
17	İşkodra'ya bağlı Miloti	Mekteb
18	İşkodra'ya bağlı Reşeni	Mekteb
19	İşkodra'ya bağlı Draç	Katolik Erkek Mektebi
20	İşkodra'ya bağlı Draç	Soeur de Chatié Kız Mektebi

¹⁹² İstanbul'daki bu okulların dışında Avusturyalıları ait başka okullara rastlanmadığı belirtilmesine rağmen (Polvan, 1952: 132-167, Haydaroglu, 1990: 161) Şamil Mutlu Osmanlı Devleti topraklarında çok sayıda Avusturya okulu olduğunu kaydeder (Mutlu, 2005:707)

¹⁹³ Polvan, 1952: 132

¹⁹⁴ Mutlu, 2005: 70-71

21	İşkodra'ya bağlı Tirana	Katolik Erkek Mektebi
22	İşkodra'ya bağlı Prezrin	Soeur de Chatié Kız Mektebi
23	İşkodra'ya bağlı Prezrin	Katolik Erkek Mektebi
24	İşkodra'ya bağlı Zoci	Mekteb
25	İşkodra'ya bağlı İpek	Mekteb
26	İşkodra'ya bağlı Yakova	Mekteb
27	İşkodra'ya bağlı Üsküb	Mekteb
28	İşkodra'ya bağlı Üsküb	Soeur de Chatié Kız Mektebi
29	İşkodra'ya bağlı Üsküb	Şimendifer Mektebi
30	İşkodra'ya bağlı Yanya	Mekteb
31	İşkodra'ya bağlı Letnika	Mekteb
32	Edirne Vilayeti Karacabevvab	Soeur de Chatié Kız Mektebi
33	İstanbul Vilayeti Beyoğlu	Paruvas Mektebi
34	Dersaadet	Avusturya – Alman Musevi Mektebi
35	Tomtom Sk.	Avusturya Mektebi
36	İstanbul Vilayeti Galata	Erkek Mektebi
37	Aydın Vilayeti İzmir	Santamarya Kilise Manastır ve Mektebi
38	Burun-âbâd	Santamarya Kilise ve Mektebi
39	Manisa	Santamarya Kilise ve Mektebi
40	İzmir	Mihitarist Misyon Kilisa ve Mektebi
41	Aydın	Mihitarist Misyon Kilisa ve Mektebi
42	Kuds-i Şerif Sancağı	Lamel Mektebi

Osmanlı Devleti, Katolik propagandasının yoğun olduğu bölgelerde takip ettiği politika gereği Avusturya-Macaristan Devleti'nin himayesinde faaliyet gösteren Katoliklere karşı zorluklar çıkarmış, Katolik Mezhebiyle ilgili işlerin takibini yapan Avusturya Sefareti'nin 1904 senesinde harekete geçmesi Bab-ı Ali'nin ilgisini bu duruma yöneltmesine neden olmuştur.¹⁹⁵ Özellikle Kosova ve İşkodra Bölgesi'ndeki Osmanlı memurların Avusturyalıların faaliyetlerini devletin iç işlerine karışma olarak algılamaları yüzünden işleri geciktirme yoluna başvurmalarına neden olmuştur. Avusturya Hükümeti Bab-ı Ali'den bir takım isteklerde bulunmuştur. Bu isteklerin içinde, Avusturya-Macaristan'a mensup olan veya himayesinde bulunan 245 adet manastır, kilise, mabed, ruhban evleri ve mektepler gibi hayır müesseselerinin varlıklarının kabul edilmesi, mevcut kanun ve nizamlar gereğince bunların emlak vergisi muafiyeti ile bütün hukuk ve imtiyazlardan faydalanması, bu gibi eğitim kurumları ve dini yerlerin inşasına Bab-ı Ali 6 ay içinde itiraz etmezse, ruhsatlı sayılması ve bütün muafiyetlerden istifade edebilmesi, bu kurumların genişletilmesi ve tamirinin engellenmemesi de vardı. Bu istekler tabiki Meclis-i Vükela kararıyla kabul edilmemiştir. Süre gelen bu anlaşmazlık sırasında Avusturya-Macaristan Devleti'nin Osmanlı Devleti'nde bulunduğunu iddia ettiği okullar **Tablo 1**'de belirtilmiştir.

¹⁹⁵ Mutlu, 2006: 68

1) Osmanlı Devleti ile Avusturya arasındaki Katolikleri himaye sorunu

Avusturya-Macaristan ile Osmanlı Devleti arasında gergin bir ortam süregelmiştir. Bu gerginliğin sebebi Avusturya'nın Osmanlı tebası Katolikleri himaye etme çabasında olmasıdır. Avusturya-Macaristan Devleti'nin Kosova ve İşkodra şehirlerinde bulunan Katolik rahiplerini, dolayısıyla bütün Katolikleri Osmanlı Devleti'nin vatandaşı olsa bile himaye etme hakkının olduğunu savunması bu sorunu yaratmıştır. Tabiki Osmanlı Devleti de bu durumdan rahatsız olmuş, bu himaye hakkını kabul etmemiştir. Bilindiği gibi Belgrad Anlaşması Avusturya ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmıştır. Bu Anlaşmanın 9. maddesi Osmanlı Devleti'nin haklılığını ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti bu anlaşmaya göre; yalnızca Frank Papazları'nın himayesinin anlaşılması gerektiğini savunmuştur. Avusturya-Macaristan Devleti'nin Osmanlı Devleti içindeki Katolikleri himaye etmek istemesinin, Osmanlı Devleti tarafından 1853 yılında imzalanan Paris Anlaşması ve daha sonra imzalanan Berlin Anlaşmasıyla (62.madde) hiçbir hukuki dayanağı kalmamıştır. Ancak Avusturya Hükümeti fırsat buldukça himaye sorununu gündeme getirmiş ve bu konudaki isteklerinden vazgeçmemiştir. Osmanlı Devleti'nin geçiştirmeleriyle himaye sorunu I.Dünya Savaşı'na kadar böyle devam etmiş, 18 Eylül 1330'da (1914) Kapitülasyonlar kaldırıldıktan sonra Avusturya-Macaristan müesseseleri de bir kaygı içerisine girmişlerdir. Edirne'de bulunan Agram Soeur de Charité Kız Okulu'nun vilayet maarifi müdürü tarafından hastane yapılmak üzere zapt edildiği yolundaki haberleri Viyana'ya kadar ulaşmıştır. Bunun üzerine yapılan tahkikatta bunun doğru olmadığı, bu haberin şehirde bulunan Rum, Ermeni ve Yahudi okullarına el konulmasından sonra sıranın kendilerine geleceği endişesiyle, okul yetkilileri tarafından çıkarıldığı anlaşılmıştır.¹⁹⁶

2) Edirne ve İstanbul'da bulunan Avusturya Okulları¹⁹⁷

Tablo 2: İstanbul'da Bulunan Avusturya Okulları:

İstanbul'da Bulunan Avusturya Okulları			
Okulun Bunduğu Yer	Kuruluş Tarihi	Okulun Adı	Müessisi ve Müdürü-Müdiresi
Beyoğlu, Tomtom Sokak	1848	Avusturya Mektebi	Avusturya Konsolosu
Beyoğlu, Eski Banka Sokağı	1864	St.Georges Mektebi	Avusturya'lı Katolik Ruhban Kız kısmının Müdiresi Madam Baver

¹⁹⁶ BOA, DH.İ.UM, E 13/61

¹⁹⁷ Mutlu, 2005: 75-76

Beyoğlu, Sokak,Santra Kilisesi dahil	Posta Maria	1853	Avusturya Mektebi	Santra Maria Kilisesi rahipleri idaresinde
--	----------------	------	-------------------	---

Tablo 3: Edirne’de Bulunan Avusturya Okulları:

Edirne’de Bulunan Avusturya Okulu			
Okulun Bunduğu Yer	Kuruluş Tarihi	Okulun Adı	Müessisi ve Müdürü- Müdiresi
Karacabevvab, İslam Mahallesi	1876	Soeurs de Charité de Ağram Mektebi	Avusturyalı Rahibeler

Edirne’de bulunan bu Avusturya Okulu’nda Maarif-i Umumiye Nizamnamesi’nin 129. maddesi uygulanmıyordu. Okulun öğrencilerini Bulgar, Rum, Ermeni ve Museviler oluştuyordu.

B - İTALYAN OKULLARI

1) Genel Olarak Okulların Ortaya Çıkışı

İstanbul’da açılan İtalyan Okulları İstanbul’a gelen en eski Katolik misyonerleri tarafından kurulmuştur. Conventuel (Konventüel) rahipleri¹⁹⁸ denilen bu rahipler İstanbul’da birçok İtalyan okulu açmışlardır. İlk Franciscaınler 1220 yılında İstanbul’a gelmişler, Haliç kıyısında Venedik kolonisine ait bölgede kaldıktan sonra Galata’ya geçip orada St.Francois (veya San Francesco) manastır ve kiliselerini kurmuşlardır. Gerek Bizanslılar gerek Osmanlılar döneminde Franciscaınlerin Yakın Doğu’da en önemli merkezi bu kilise olmuştur. Franciscaın rahipleri diğer adıyla Mineurs Conventuels rahipleri fakir veya terkedilmiş çocukları toplayıp yetiştirmeyi ilk ödevleri arasına almışlardı. İlk olarak eğitimin işleyişi kilise ve manastırda başlamaktaydı. Çocuklara rahipler tarafından okuma, yazma ve hesap öğretiliyor, Hristiyanlık akidelerine dair basit bir bilgi veriliyordu. Bu okullarda daha sonra birkaç dil öğretilmeye de başlamıştı. 16.yüzyılda Osmanlı topraklarına ayak basan Katolik misyoner cemiyetleri arasında İtalyan asıllı tarikatların varlığı söz konusudur. Fréres Mineurs Conventuel misyonerlerinin dışında Dominicain, Salesien misyonerlerinin tesis ettiği okullar da vardır. Bu tarikatlar 19.yüzyılın sonuna kadar Fransız himayesinde kalmışlar, 20.yüzyılda mensup oldukları İtalyan himayesine girmişlerdir.

¹⁹⁸ Conventuel diye anılan bu rahipler, İstanbul’a gelen en eski Katolik misyonerlerdir. Franciscaın (Fransiskan) rahiplerinin içinde yer alan Conventuel rahipleri Saint – Francais Tarikatı’na mensupturlar. (Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Nurettin Polvan s.66)

2) 1890 Tarihinde Osmanlı Devleti'nde Bulunan İtalyan Okulları

Osmanlı Devleti'nin bünyesinde bugün de bazılarının varlığını sürdürdüğü okullardan biri de İtalyan Okullarıdır. İstanbul'a gelen İtalyanlar daha çok ticaret ve denizcilikle uğraşmışlardı. İstanbul'un Galata semtinde İtalyanca, 1870 yılına kadar çeşitli şivelerde konuşulmuştur. İtalya, siyasi birliğini kurduktan sonra diğer Avrupa Devletleriyle beraber sömürgecilikteki yerini almıştır. Bu süreçte kendi menfaatleri doğrultusunda diğer ülkelerin coğrafyasıyla yakından ilgilenmiştir. Özellikle Trablusgarp, İzmir, Trabzon gibi Osmanlı Devleti'ne bağlı vilayetlerde kendisine tabi olan Katolik misyonerleri¹⁹⁹ vasıtasıyla okul, kilise ve sağlık kuruluşları açmıştır. İtalyanların ilgi duydukları bölgelerin başında Trablusgarp, Bingazi ve Derne gelmektedir. 1893'te Bingazi'de bulunan İtalyan Konsolos vekili Mösyö Ricardo tarafından meydana getirilen olay bu ilginin en çarpıcı örneğidir. Vekilin İtalya'dan getirdiği öğretmenlerle, Bingazi'de üç İtalyan okulu açacağını; Arapça, Türkçe ve İtalyanca olmak üzere üç sütun halinde hazırlattığı varakalar ile şehrin muhtelif yerlerinde ilan ettirmiştir. Bu teşebbüsü haber alan Bingazi Mutasarrıfı böyle bir teşebbüsün yasalara aykırı olduğunu, bu hareketten vazgeçilmesini tembih etmiş ise de buna kulak asılmayarak 16 Şubat 1893'te okullar açılmıştır. İtalya Hükümeti; Konsolos vekilinin vizitesinin verilmediği ve okullara öğrencilerin devamının engellendiği gerekçesiyle, mutasarrıfı sorumlu tutmuş bölgeye zırhlı bir gemi göndermiş ve Bingazi Mutasarrıfı tehdit etmiştir. Daha sonra da Bingazi Mutasarrıfını değiştirilmiştir.²⁰⁰

Bu durum ne kadar uğraşılırsa uğraşılınsın bu okulların açılmasına engel olunamadığının bir göstergesiydi. Osmanlı topraklarındaki İtalya'nın emellerini bilen mutasarrıfın amacı, İtalya'nın okullar açmasını ve bu okullara halkın devamını engellemektir. Ancak başarılı olamamıştır. İtalyan okulları da diğer yabancı okullar gibi faaliyetlerini Hristiyan ve Musevi halk üzerinde sürdürmüşlerdir. Kendi tabiiyetlerinde bulunan ailelerin nüfus miktarı 5–10'u geçmezken bu okullara devam eden öğrenci sayısı bazen 100'leri 500' leri bulmaktaydı.²⁰¹ Müslüman çocukların bu okullara gitmesi yasak olmasına rağmen Selanik vilayetinde bulunan İtalyan ve Alman okullarına Müslüman çocukların dil tahsili için devam ettikleri ancak bunun yasak oluşundan dolayı velilerine tavsiyede bulunularak bu okullara gitmelerinin men edilmesi vilayet

¹⁹⁹ Katolik mezhebine bağlı bu tarikatlar; Salésien, Dominicain, İmmaculée, Conception, St.Josept, İvrée Franciscain, Alloati'dir. Bkz. Paul Fesch "*Abdülhamit'in Son Günlerinde İstanbul*" çeviren Erol Üyepazarcı, İstanbul (1991): s.4474

²⁰⁰ Mutlu'dan naklen. S.51

²⁰¹ Mutlu, 2005: 51

valilerince istenmiştir.²⁰² 25 Mayıs 1897’de İşkodra valisi, Müslüman çocukların bu okullara gönderilmesinin sebebini, bölgede değişik dilleri öğrenecek okulların bulunmamasına ve idadi okulların yokluğuna bağlamıştır.²⁰³

Tablo 4: Çeşitli İllerde İnşa Edilen İtalyan Okulları:

Çeşitli Tarihlerde İnşa Edilen İtalyan Okulları ²⁰⁴		
Selânik Metropolit Mah.	1901	İtalyan Okulu
İşkodra	1902	İtalyan Sanayi Okulu (Marangozluk, Demircilik)
Drac	1903	İtalyan Kız – Erkek Okulu
Hims	1903	Erkek Okuluna kız kısmı ilave
Derne	1903	İptidaî Kız Okulu
İzmir, Rum Yetimhâne Mah. II.Rıhtım Cad. Sporting Kulüp civarı	1865/1904	İtalyan Kız Okulu
Kudüs Beytü'l-lahm		İtalyan Sanayi Okulu
Karamizan		İtalyan Ziraat Okulu
Beyt-i Cemâl		İtalyan Ziraat Okulu
İstanbul, Yedikule, Hacı Hüseyin Ağa Mah. Câmî-i Şerif Sk.	1884	İtalyan Okulu
Edirne Dedeâğaç Mahmudiye Mah.	1911	Mineurs Conventuel Okulu yerine Soeurs Franciscain Del Cilyo Okulu
Urfa’da kasaba içinde	1910	İtalyan Kız Nakış Okulu
Antalya Rum Mah.	1914	İtalyan Okulu
Adana, Salcılar Mah. Abidin Paşa Cad.	1914	Sınâî ve Ticârî İtalyan Erkek Okulu
Kadıköy, Moda	1912	İtalyan Kız Okulu
Feriköy	1903	Bartolome Giustiniani Enstitüsü

İtalyanlar, Osmanlı Coğrafyası’nda uç bölgeleri tercih etmişlerdir. Arnavut okulları da bu uç bölgelerde; Prezrin, İpek, İşkodra ve Görice de İtalyanlar tarafından açılmıştır. Bunun sebebi Arnavutlar arasında İtalyanca’nın yaygınlaştırılmak istenmesidir. Osmanlı Devleti İtalyanların bu faaliyetleri karşısında, alabildiği tek tedbir İtalyancanın yayılmasına fırsat veren Osmanlı memurlarının “*Vatan Haini*” sayılacağı yolunda vilayetlere gönderilen telgraftır. Taşoz Mutasarrıfı Kazım Bey, bu olaya bir çare olarak bu bölgedeki okullarda Osmanlıca’nın kolayca indirgenmesini teklif etmiştir.²⁰⁵ İtalyan okullarından bazıları, diğer yabancı okullarda olduğu gibi önce açılmış çok daha sonra ruhsat alınmış, ya da ev yapmak için ruhsat alınmış bu ev daha sonra okula dönüştürülmüştür.²⁰⁶ 1890 yılında İşkodra’da iki tane ruhsatsız okulun

²⁰² BOA, Y.PRK.UM 44/96, Lef.19,23,25

²⁰³ BOA, ŞD. 1960/5

²⁰⁴ Mutlu, 2005: 52 – 53

²⁰⁵ BOA, DH.İD. 123/7

²⁰⁶ BOA, Y.PRK.UM, 44/96, Lef.22, 3 Kanunu Evvel 1314 (15 Aralık 1898) tarihli İşkodra’dan gelen telgrafta Müftü El-abd Yusuf ve El Abd Nail büyük bir İtalyan Okulu’nun varlığından bahseder, bunun yanında büyük bir Avusturya ve Rum Okulu da vardır.

varlığı söz konusudur. Bu sayı rüştüye ve kız rüştüye okullarıyla üçe çıkmıştır.²⁰⁷ Kudüs'te meydana gelen diğer bir olay ise daha ilginçtir. Bir İtalyan Hayır Cemiyeti tarafından ruhsatsız olarak açılan bir hastanenin Konsolosun da katıldığı temel atma töreni yapılmış, törende Osmanlı memurları da hazır bulunmuşlardır. Bu da usulsüzlüğün yetkililer önünde bile pervasızca gerçekleştirildiğini gözler önüne sermektedir. Bu hal bir emrivaki olmuş ve hastanenin yapımına engel olunamaması gibi bir durum ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin aldığı tedbirler İtalyanlar'ın okullarını açmalarına engel olamamış, bilakis öğrenci sayısı daha da artmıştır. Osmanlı okullarına devam eden öğrencilerin bir mektubu bile zor yazabildiği²⁰⁸ göz önüne alınırsa birkaç dilin okutulduğu bu okullarda ders programları da kaliteli ve öğrencilerin bir meslek sahibi olarak hayata başlamaları tercih edilme sebebi olabilir.

3) Fransız Himayesinden İtalyan Himayesine Geçen Okullar

İstanbul'da Fransisken (Franciscain) rahip ve rahibelerinin açtıkları okullar şöyledir:

1.St. Antoine Okulu: Beyoğlu'nda kurulan bu okul 1885 yılında yeniden teşkilatlandırıldı. Öğrenci sayısı 4060 civarındaydı. 1907 yılına kadar Fransız himayesindeyken bu tarihten sonra İtalyan himayesine girmiştir. St. Antoine bir kilise okulu özelliğini taşıyordu. I.Dünya Savaşı yıllarında kapalı kalmış 1918'den sonra yeniden açılmıştır.

2.İtalyan Erkek Lisesi: Büyükdere'de açılmıştır. Avusturya veliahtı Arşidük Rodolphe'ün himayesinde bulunduğu okul Rodolphe adını taşıyordu. 1898'de çıkan yangına kadar faaliyetlerine devam etmiştir. Yangından sonra Avusturya Konsolosluğu, Avusturya Hayır Cemiyeti okul binasının yeniden inşasıyla ilgilenmişlerdir. Baş rahip P'ere Caneve misyon tarafından masrafi karşılanmak üzere yeni bir bina yaptırmış, ilk öğrencileri 40 kişi olmuştur. Yeni okul İtalya himayesine girmiş öğrenci sayısı 80'e çıkmıştır. Daha sonra Kız Okulu da açılmıştır. Rodolphe Okulu, Osmanlı Hükümeti'nin 22.05.1906 tarih ve 65276/29 sayılı emri ile tanınmıştır.²⁰⁹

3.Beykoz İtalyan Okulu: Conventuel misyonerleri 1889'da Beykoz'da cam fabrikası Katolik ameleleri için küçük bir kilise (chopelle) kurmuşlardı. Bu kilisedeki dini ayinler

²⁰⁷ BOA, ŞD., 2717/46, Lef.3

²⁰⁸ BOA, ŞD., 1960/5

²⁰⁹ Polvan, 1952:134

Büyükdere'den belirli zamanlarda gelen bir Conventuel rahibi tarafından yapılıyordu. Öğrenci sayısı başlangıçta 12 kadardı. 1907 yılına kadar Fransız himayesinde olan Beykoz Conventuel Okulu bu tarihte İtalyan himayesine girdi. I.Dünya Savaşı'na kadar faaliyetlerine devam etti. 1918 Mütarekesi'nden sonra bu okulun açılmadığı anlaşılmaktadır.²¹⁰

4.Conventuel Paşabahçe İtalyan Okulu: Paşabahçe'de küçük bir kilise açan Conventuel rahipleri burada Katolik ailelere hizmet verirken, çocuklarını da okutuyorlardı. Öğrenci sayısı 45 kadardı. Bu okulun 1891 ile 1894 yılları arasında faaliyette bulunduğu ondan sonra kapandığı anlaşılmaktadır.²¹¹

5.Rifomatiler'in Beyoğlu Sainte Marie İtalyan Okulu: Beyoğlu'nda İstiklal Caddesi'nde Ste.Marie Drapéris Kilise'sine bitişik olan okulun kuruluş ve kapanış tarihlerini bilmiyoruz. Ancak 15.yüzyılın ikinci yarısında faaliyette bulunmuştur.

6.Yeşilköy "Sacré Cour" İtalyan Kız Okulu: Bu okul, Yeşilköy köy içi kuyu sokağında İtalyan İnas mektebi (scuola italiana temminile A sanstefano) adıyla 1893'de açılmıştır. 1913 yılındaki Osmanlı-Fransız uzlaşmasına bağlı listede adı geçmekte olduğundan, o tarihte Fransız himayesinde bulunduğunu söyleyebiliriz. I.Dünya Savaşı'nda kapanan Socré Cour Okulu 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra yeniden açılmıştır.²¹²

4) Dominicain (Dominiken) rahip ve rahibelerinin İstanbul'daki okulları:

1.Galata San.Pietro İtalyan Kız Okulu: Bu okul İtalyan soyundan Dominicaine rahibesi Clotild Boglione tarafından Galata'da Çınar Sokağında San.Pietro kilisesi eklentisinde 1906'da açılmıştır. Ana kısmı ile 5 sınıflı bir ilkokuldu. Öğrenci sayısı 1915 yılına kadar ortalama olarak 100 kadardı. I.Dünya Savaşı sırasında kapanmış 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra 3 sınıflı bir okul olarak tekrar açılmıştır.

2.Yedikule İtalyan Kız Okulu: Dominicaine rahipleri tarafından 1884 yılında Yedikule'de, Hacı Hüseyin Ağa Mahallesi'nde, Cami-i Şerif Sokağında inşa edilen bu okul, 1910'da Fransız himayesinden İtalyan himayesine geçmiştir. 1913 tarihinde 2 oda ilaveyle genişletilmiştir.²¹³

²¹⁰ Polvan, 1952:134

²¹¹ Polvan, 1952:135

²¹² Polvan, 1952:135

²¹³ BOA, DH.İD.,154/9

3. Bakırköy İtalyan Okulu: Dominicain rahipleri tarafından Bakırköy Sakızağacı'nda 1881'de kurulmuş olan bu okul, 1882'de İtalya'nın Mondobi şehrinden İstanbul'a gelmiş olan, aynı tarikat rahibelerinin idaresine bırakılmıştır. Okul başlangıçta, Bakırköy Domanicain Kilisesi Ruhani dairesinde oturan Katolik ailelerinin çocuklarını okutmak üzere açılmışsa da sonradan başka din ve mezhepten olan çocukların da katılımı olmuştur. I.Dünya Savaşı sırasında kapatılmış, 1918 Mondros Mütarekesi'nden sonra Francisaine rahipleri tarafından 4 sınıflı bir kız ilkokulu olarak açılmıştır. 1 Ocak 1907'de Fransız himayesinden İtalyan himayesine girmiştir.²¹⁴

C - RUS OKULLARI

1) Rusların Osmanlı Devleti Üzerindeki Emelleri ve Buna Yönelik Misyoner Faaliyetleri

Bilindiği gibi Ruslar Slav kökenliydi. Osmanlı Devleti de bünyesinde birçok Slav kökenli milletleri barındırıyordu. Ruslar Ortodoks mezhebinden olan bu milletleri kendi himayelerine alabilmek için Panslavizm politikasını uygulamış ve bunda da başarılı olmuşlardır. Küçük Kaynarca Anlaşmasıyla Ortodoksların hamiliğine soyunan Ruslar, 1806 -1812 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Ruslar, Sırların siyasi varlığını kabul etmek zorunda kalmışlardı. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi otoritesi 1830'da bağımsız Yunanistan'ın kurulmasıyla doruğa ulaşmıştır.²¹⁵ Osmanlı topraklarında Papazların faaliyetleriyle yürütülen çalışmalar neticesinde Ortodokslar birer birer Osmanlı Devleti'nden kopmuşlardır. Ancak Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki emellerine ulaşmasındaki bu başarı Avrupalı devletlerin hoşuna gitmemiş, bu duruma müdahale etmelerine sebep olmuştur. Rusya diğer Avrupalı devletlerden daha geç misyonerlik faaliyetlerine başlamıştır. Payına düşen kısmı da daha çok Orta Doğu'da Suriye – Filistin topraklarında kullanmıştır. Rus Hükümeti 1843 senesinde Filistin bölgesine ruhani bir memur göndermek suretiyle bölgede yeni bir politikanın temellerini atmıştır. Bu memurun en önemli vazifesi, bölgede bulunan Rumlar arasında propaganda yapmak suretiyle Ruslar hakkında oluşan güvensizliği ortadan kaldırmak

²¹⁴ Polvan, 1952:144

²¹⁵ 3 Şubat 1830 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan Londra Protokolü ile bağımsız Yunanistan Devleti kurulmuştur. (Bkz. *Arşiv belgelerine göre Balkanlar'da ve Anadolu'da Yunan mezalimi*, Ankara 1995 – 1 – 3 TC Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın Nu:22)

olacaktı.²¹⁶ Tarihe “*kutsal yerler sorunu*” olarak damgasını vuran olayda Fransa ile Rusya savaşa tutuşmuşlardır. Fransa Hz. İsa’nın doğduğu yer olarak kabul edilen Beytül-lahm’daki gümüş yıldızın kaybolmasından, Rus Çar’ı I.Nikola ise Ortodoksların lideri olarak kendisini görmesinden dolayı patlak veren Kırım Savaşı²¹⁷ sonunda imzalanan Paris Anlaşmasıyla (1856) Avrupa devletleri, Osmanlı Devleti üzerindeki siyasi baskılarını arttırmışlardır. Osmanlı Devleti ise Paris barışından hemen önce 18 Şubat 1856 yılında yayınladığı Islahat Fermanı’yla Hristiyanlara geniş haklar vermiş, ancak Avrupa devletleri’nin iç işlerine karışmasını önleyememiştir. Islahat Fermanı’ndan sonra siyasi alanda mağlup olan Rusya faaliyetlerini Filistin’e yöneltmiştir.²¹⁸ Ruslar bahsettiğimiz 1856 yılından 1902 yılına kadar olan 46 yıllık dönemde Kudüs, Beyrut, Filistin, Şam ve Suriye’de birçok hastane, okul ve kilise kurmuşlardır. Daha önce adı geçen “*Filistin Ortodoks Cemiyet-i İmparatoriyesi*” adlı hayır cemiyetiyle faaliyetlerini yürütmüşlerdir. Bu cemiyette temel prensip; diğer mezheplere ait cemiyetlerle mücadele, faaliyetlerinin yürütülmesi için gerekli yardım toplanması, okul ve kilise açılmasını sağlamak olarak sayabiliriz. Sadece Beyrut’ta 1910 yılında 44 Rus okulunun bulunduğu Maarif Nezareti’nden bildirilmiştir. Bu da Rusların ne kadar çok müessese açtıklarının bir delilidir.²¹⁹

Rus Ortodoks misyonerlerinin Arap milliyetçiliğinin doğmasında da katkısı olduğunu bazı kaynaklarda görüyoruz. Şöyle ki Rus Ortodoks misyonerleri de bölgede Amerikan misyonerleri gibi dini kimlik yerine milli kimliği ön plana çıkararak bir rol oynadılar. Ruslar, Çar’ın politikalarından da destek alarak doğu kilisesi üzerindeki Yunan baskısına karşı çıkmışlar ve çoğunlukla Arap olan daha alt düzeydeki dini sınıfı desteklemişlerdir. Rusların en önemli başarılarından biri de Yunan Ortodokslarının muhalefetine rağmen bir Arap’ın 1899’da Antakya piskoposluğuna yükseltilmesidir. Rus politikacılar, Nil’den Fırat’a ve Dicle’ye kadar tüm Arapları ve Güney Slavları Osmanlı’ya karşı ayaklanmaları için mobilize etmeyi planlıyorlardı. Çünkü Osmanlı’nın zayıflığı büyük oranda onların çıkarlarına idi. Amerikan oryantalist literatürünün iddia

²¹⁶ Kudüs Mutasarrıfı Kazım Efendi’nin Filistin bölgesi ile ilgili olarak oldukça önemli bilgiler verdiği 1903 tarihli tezkeresi için Bkz. BOA, Ali Fuad Türkgeldi’nin mirasçılarında satın alınan evrak 4/72 Mutlu’dan naklen. S.78

²¹⁷ Kırım Savaşı 1853 – 1856 yılları arasındaki Osmanlı – Rus Savaşı’dır. İngiltere, Fransa ve Pyomente Sardinya Krallığının Osmanlı tarafında yer almasıyla, Avrupalı Devletlerib Rusya’yı Avrupa ve Akdeniz dışında tutmak amacıyla harekete geçmeleriyle savaş başlamıştır. (Bkz. Oral Sander, *Siyasi Tarih*, İmge Kitabevi 13.Baskı)

²¹⁸ Mutlu, 2005: 78

²¹⁹ Haydaroğlu, 1990: 165

ettiği gibi edebiyattaki yenileşme sırf Amerikan misyoner gruplarına atfedilemese de bir bütün olarak Rus Ortodoks ve hatta birçok Amerikalı misyonerin faaliyeti Arap Hristiyanları arasında milli bilincin teşekkülünü teşvik etmiştir.²²⁰

2) Osmanlı Devletlerinin Çeşitli Vilayetlerindeki Rus Okulları

Tablo 5: Hüdâvendigar'da Bulunan Rus Okulları:

Hüdâvendigar'da Bulunan Rus Okulu			
Okulun Bulunduğu Yer	Kuruluş Tarihi	Okulun İsmi ve Bağlı Bulunduğu Cemiyet	Müessisi ve Müdürü-Müdiresi
Bursa, Sedbaşı, Ermeni Mahallesi.	1304	Rus Mektebi	Mösyö David Kalantaryan

1886–1887 yıllarında kurulan okul 3 Ağustos 1893'te ruhsat almıştır.²²¹

Tablo 6: İstanbul'da Bulunan Rus Okulları:

İstanbul'da Bulunan Rus Okulları ²²²			
Okulun Bulunduğu Yer	Kuruluş Tarihi	Okulun İsmi ve Bağlı Bulunduğu Cemiyet	Müessisi ve Müdürü-Müdiresi
Beyoğlu, Humbaracı Yokuşu, Topçu Çıkmaz Sk. 8 no'lu hane	1891	Rus Mektebi (8 yaşına kadar)	Mösyö Ospenski
Beyoğlu, Tercüman Sokağı, 10 nolu hane		Rus Mektebi	Mösyö Glaçif
Beyoğlu, Kulekapısı Hoca Ali Mah. 13 nolu hane		Rus Papaz Mektebi	

Tablo 7: Cebel-i Lübnan'da Bulunan Rus Okulları:

Cebel-i Lübnan'da Bulunan Rus Okulları ²²³			
Okulun Bulunduğu Yer	Kuruluş Tarihi	Okulun İsmi ve Bağlı Bulunduğu Cemiyet	Müessisi ve Müdürü-Müdiresi
Kudüs dışı, Moskofiyye adlı binada	5 Eylül 1898	Rus Mektebi Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti	Müdiri Madam Hilin Aleksiye
Kudüs, Betü'l-lahm Kasabası	5 Kasım 1900	Rus Mektebi Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti	Müdiri Elizabet Kölobef
Kudüs Beytü'l-Câlâ Kasabası	1 Ekim 1900	Rus Mektebi Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti	Müdiri Elizabet Kölobef
Kudüs Beytü'l-Câlâ Kasabası	1 Ekim 1900	Rus Mektebi Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti	Müdiri Elizabet Kölobef
Kudüs Beytü'l-Sahûr Köyü	1 Ekim 1887	Rus Mektebi Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti	Müdiri Elizabet Kölobef

1902 yılında Beyrut vilayetinin değişik şehir, kaza ve kasabalarında 45 Rus okulu tespit edilirken, Suriye vilayetinde 27, Cebel-i Lübnan Mutasarrıflığında 10, Kudüs'te 5 okul bulunmaktaydı. Bunların varlığı 13 Mart 1902 tarihli iradeyle kabul edilmişti.²²⁴

²²⁰ Bassam Tıbbı, (1998): *Arap Milliyetçiliği*, Çev. T. Temiz, Yöneliş Yayınları, İstanbul: s.135

²²¹ Mutlu, 2005: 92

²²² Mutlu, 2005: 93

²²³ Mutlu, 2005: 94

D - ALMAN OKULLARI

1) Almanya'nın Osmanlı Devleti Üzerindeki Misyoner Faaliyetlerinin Başlaması

Almanya da İtalya gibi siyasi birliğini tamamladıktan sonra daha aktif olarak misyoner faaliyetlerine başlamıştır. Almanlar, Alman kültürünü Türkiye'ye empoze etmek, gayrimüslim tebaayı kendi mezheplerine çekmek gibi düşüncelerini gerçekleştirebilmek üzere faaliyetlerini sürdürdüler. Almanlar bütün Osmanlı toprakları üzerinde özellikle de Alman uyrukluların çoğunlukta bulunduğu yerlerde okul açma çabasında oldular. Hatta okul açmak için bölge halkını maddi-manevi çeşitli yardımlarla kazanmaya çalışmışlar, adeta kendilerini destekleyecek kamuoyu yaratmaya uğraşmışlardır. Almanya, özellikle ekonomik olarak faaliyet içerisinde bulunmayı planladığı bölgelerde gereksinim duyacağı Osmanlı gençlerini yetiştirmek üzere Alman propagandistlerinin tavsiyesiyle, yoğun bir şekilde okul, hastane, yetimhane ve kiliseler açmaya başlamıştır.²²⁵

Tablo 8: 1871 yılından önce Türkiye'deki Alman Okulları:

İzmir Gül Mah.	Alman Mektebi	5 Eylül 1853
İzmir Gül Mah.	Alman Yetimhane Mektebi	18 Eylül 1866
İzmir Rum Hastanesi Yakını Dilrubâ Hristiyan Mahallesi	Avusturya Mektebi Mékhitaris	1846
Aydın, Çakıroğlu Sokak	Avusturya Mektebi Mékhitaris	1850
Beyoğlu, Yeni Yol, Tekke Sokak	Alman Mektebi	1868
Kudüs, Bâbü'l-halil	Alman Mektebi	1852
Kudüs, Bâbü'l-halil	Alman Sanayi Mektebi	1860
Yafa	Alman Mektebi	1870
Yafa, Saruna	Alman Mektebi	1871
Kudüs, sur dışı	Alman Mektebi	1871
Kudüs, Beytü'l-lahm Kasabası	Alman Mektebi	1864

Almanya tarih sahnesine birliğini tamamlayarak 1871 yılında siyasi ve askeri bir güç olarak çıkmıştır. Bu zamana kadar Osmanlı topraklarında pek fazla Alman vatandaşı yoktu ve bunlar Avusturya tarafından temsil ediliyorlardı. Ancak bu zamandan sonra başkentte sayısal bir artış göstermişler ve İstanbul'dan Kudüs'e giden yol üzerinde okul açma girişimlerinde kendilerinden söz edebilecek bir duruma

²²⁴ Mutlu, 2005: 85 – 86 – 87

²²⁵ İlber Ortaylı, (1981): *II. Abdülhamit Dönemi'nde Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfusu*, Ankara: s. 49 – 51

gelmişlerdir.²²⁶ Almanya kendisine faaliyetlerini gerçekleştirebileceği önemli bölgeler seçmiştir. Edirne, Selanik, Kosova, İzmir, Aydın, Bursa, Van, Mamûrat-ül Aziz, Maraş, Beyrut, Kudüs, Halep, Bağdat ve Malatya gibi şehirleri bunların arasında sayabiliriz. Kudüs özellikle önemlidir. Çünkü 1871 yılından önce açılan okulların 10'undan 6'sı burada açılmıştır.

Hangi din ve mezhepten olursa olsun Filistin'e Almanca konuşan kalabalıkların yerleşmesini, bu mümkün değilse yaratılmasını isteyen Alman Dışişleri Bakanlığı, II. Wilhelm'in Osmanlı Devleti ziyaretinden sonra kilise, okul, yetimhane gibi kurumlar inşa etmek amacıyla Kudüs ve Filistin'de arazi alımını teşvik için kampanyalara girişti.²²⁷

Alman Dışişleri Bakanlığı'nın çağrısına bir takım tarikatlar uydu. Bunlar;

1. Communante Evangelique
2. Deustcher Palastina Verein
3. Warle des Tempels (Katolik)
4. Verein Vom Heilligien Grabe²²⁸

Bu örgütler İzmir, Betlehen, Hayfa, Yafa, Nazaret, Kudüs ve Bağdat-Basra bölgesinde faaliyet gösteriyor. Das Heilligie land Zions Verein teşkilatı ise Filistin'deki Alman kolonilerinin dini kurumlarını tamamlıyordu. Almanlar amaçlarına ulaşmak için eğitim kurumlarını basamak olarak kullandılar. Alman misyonunun en etkili örgütlerinden “*Lütheran Rahipler Birliği*” okulları teşkilatlandırmakta görevliydi.²²⁹

Ön Asya'nın her din ve sınıftan halkın ülkedeki yabancı okullar arasında Alman okullarını da görmek istediği bir ortamda Alman ticaret ve siyasetinin başarısına yardım edecek kültürel kurumlarının, pek az olduğu arttırılması gerektiği gibi fikirlerle bu okulların açılması teşvik ediliyordu.²³⁰

Alman İmparatoru II. Wilhelm'e Osmanlı Devleti'nin ikinci kez ziyaretinde II. Abdülhamid tarafından imparatora Protestanlarla birlikte Katoliklerin de hamiliği verilmiştir. II. Abdülhamid Filistin bölgesine Yahudi göçünü yasaklamıştır.²³¹

²²⁶ Haydaroğlu, 1990: 159

²²⁷ Ortaylı, 1981: 54

²²⁸ Sevinç, 2002: 159

²²⁹ İlhan Tekeli – Selim İlkin, (1993): *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara: s.12

²³⁰ Ortaylı, 1981: 50

²³¹ BOA, ŞD. 2724/56

Almanya'ya tabi Yahudiler de bu durumda faydalanarak yasağı delmişler: Yahudi kolonizasyonunu başlatmışlardır. Bu hareketin başlamasında “*Hilfs Verein der Deuschehen Juden*” adlı teşkilat etkili olmuştur. Almanların Yahudileri kullanmaktaki en önemli amacı bölgede daha önceden var olmuş Fransız ve Amerikan kültürleriyle mücadele etmek, kendi kültürlerini benimseyecek bir topluluk oluşturmaktır.²³² Bir Fransız gazetesi bu bölgedeki Alman misyoner faaliyetlerinin başarısını “*Hristiyan olarak sevin, Fransız olarak üzül*” şeklinde dile getirmektedir.²³³ Almanların misyonerlik faaliyetleri Fransız, İngiliz ve Amerikalıların misyonerlik faaliyetlerine paralel olarak doğuda Mamurat-ül Aziz (Elazığ)'de de devam etti. Ermeni olayları sonucu yetim kalmış çocuklar için yetimhaneler açarak böylece Amerikan okullarına ket vuran Almanlar Harput'ta birçok yetimhane açmışlardır. Misyonerlerin Ermeni olaylarında kimsesiz Ermeni çocuklarının barınması için misyonerler tarafından açılan yetimhaneler mahalli idarecileri rahatsız etmiş, hükümetçe buralara (Diyarbakır vilayeti Palu kazası) yetimhane açılması ve misyonerlerin bu gibi faaliyetlerinin durdurulması için tedbir alınması gerektiği mahalli idareciler tarafından merkezi hükümete bildirilmiştir.²³⁴ Almanların ve Amerikalıların Ermenileri isyana teşvik etmelerinde bu yetimhanelerde²³⁵ yetiştirdikleri Ermenileri öğretmen olarak görevlendirmelerinin etkisi vardır. Ayrıca Ermenilerin gizlice kendi bağ, bahçe ve arsalarını Almanlara ve Amerikalılara sattıkları vakidir.²³⁶ Maraş, Halep, Malatya, Urfa, Amasya ve Van'da faaliyette bulunan Almanlar hedef kitle olarak kendilerine Gregoryen ve Katolik Ermenileri seçmişlerdir.

2) Maraş, Halep, Malatya, Urfa, Amasya ve Van'daki Alman Okulları

Tablo 9: Maraş, Halep, Malatya, Urfa, Amasya ve Van'daki Alman Okulları

Maraş, Halep, Malatya, Urfa, Amasya ve Van'daki Alman Okulları ²³⁷	
OKULUN BULUNDUĞU YER	OKULUN ADI
Amasya, Atabey Çiftliği	Alman Ziraat Okulu
Maraş, Divanlı Mah.	Alman Erkek İptidai Mektebi
Maraş, Divanlı Mah.	Alman Rüşdi-İdadi Erkek Mektebi
Maraş, Divanlı Mah. Honbetanlı	Alman Rüşdi-İdadi Kız Mektebi

²³² Çetin, 1983:202

²³³ Ortaylı, 1981:51

²³⁴ Bab-1 Ali Darüssaadet Defteri Divan-ı Hümayun 523

²³⁵ BOA, ŞD. 1495/6, Lef.15

²³⁶ Mutlu, 2005: 106

²³⁷ Mutlu, 2005: 104-105

Maraş	Alman hastahanesi
Van, Acem Haço Mah.	Alman Yetimhanesi
Muş	Alman Erkek İptidai Okulu
Muş	Alman Kız İptidai Okulu
Malatya, Heraze Mah.	Alman Yetimhanesi
Mamüratülaziz, Arapkir	Alman Okulu ve Hastahanesi
Urfa, Kerhizbaşı	Alman Hastahanesi
Urfa	Yetimhane Okulu
Urfa	Suriye Alman Okulu
Halep, Babü'l-Ferc, Nüzhetiye Caddesi	Kız-Erkek Ali Alman Okulu
Halep, Salibe ve Gülab Bahçesi	Alman Okulu
Halep, Salibe ve Gülab Bahçesi	Alman Ana Okulu
Halep, Salibe ve Gülab Bahçesi	Alman Kız Okulu
Mamüratülaziz Merkezi	Alman İptidai Okulu
Mamüratülaziz Merkezi	Alman Rüştüye Okulu
Mamüratülaziz Merkezi	Alman Darümuallimini
Mamüratülaziz Merkezi	Alman Kız İptidai Okulu
Mamüratülaziz Merkezi	Alman Kız Rüştüyesi
Mamüratülaziz Merkezi	Alman Darümuallimatı
Adana, Eski İstasyon Cıvarı	Alman Erkek Okulu
Bağdat Vilayeti, Keryebaş Mahallesi	Alman Kız-Erkek İptidai Okulu

Maraş'ta bulunan Alman okullarının ders programları incelendiğinde, bölgenin şartlarının etkili olduğu görülmektedir. Anadil olarak Ermenice'nin okutulması ilginçtir. Ayrıca dini bilgiler de verilmektedir.²³⁸ Osmanlıca eserlerin yanında Ermenice eserler de okutulmaktadır.²³⁹ Maraş'taki okullarda Almanca daha arka planda kalmaktadır. Ancak Halep'te halkın yoğun olarak Arap olmasından dolayı okul programlarında Almanca'nın yanında Arapça dersler de yer almaktadır.

3) Selanik, İstanbul, Edirne, Eskişehir ve İzmir'deki Alman Okulları

1. Selanik:

Selanik'te 1882 yılında ruhsatsız olarak Avusturya Şark Demiryolları tarafından açılan ve 1903 yılına kadar varlığını sürdüren bir Alman Okulu vardı. Bu Alman okullarında Türk öğretmenler de ders vermekteydi. Bir de 1907 yılında açılmış olan

²³⁸ Mutlu, 2005: 110

²³⁹ BOA, Y. PRK.UM, 44/96, Lef.40 (Kudüs Mutasarrıfı Tevfik Bey'in merkeze yolladığı telgrafında özellikle Kudüs ve Filistin'de Maarif Müdüriyeti'nin katılımıyla yapılan tahkikatta cahil ve fakir halkın çocuklarını gizlice Hristiyan mektep ve yetimhanelerine terk ettiklerinden bahsetmektedir.)

Alman Okulu bulunmaktaydı.²⁴⁰ Selanik Alman idadisinde okutulan kitapların çoğu yurtdışında basılmakta ve okullar için getirilen her türlü eşya vergiden muaf olduğu için gümrükten rahatça geçebilmekteydi. Gümrük içinde ise dil bilen memurların olmaması, zaten vaktin de dar olmasından dolayı bu kitaplar incelenememekte, zararlı kitaplar da geçebilmekteydi. Selanik'te genellikle okutulan kitaplar Fransızca, İngilizce, Almanca, Türkçe ve Rumca idi.

2. İstanbul:

a) Alman Oberrealschule (Alman Mekteb-i Kebire): Bazı kaynaklarda İstanbul Alman Lisesi²⁴¹ olarak geçen bu okul Beyoğlu'nda 1868 yılında açılmıştır. 2 öğretmen ve 23 öğrenciyle açılan okul faaliyetlerini 1894 İstanbul depremine kadar sürdürmüştür. 1897 yılında tekrar eğitime başlamıştır. 1915 yılında mevcut bina öğrencilere yetmediği için başka bir bina kiralanarak bir şubesi açılmıştır.²⁴²

b) Yedikule Alman Mektebi: 1875 yılında Yedikule ile Samatya arasında Rumeli Demiryolları çalışanlarının çocuklarına hizmet vermek üzere Mühendis Teres tarafından açılmıştır. Yedikule Alman Mektebi bugün Yunus Emre İlköğretim Okulu olarak hala kullanılmaktadır.

c) Haydarpaşa Alman Mektebi: Bu Alman Okulu da Anadolu Demiryolları çalışanlarının çocuklarının eğitimi için açılmıştır. 16 Eylül 1895 tarihinde ruhsat almıştır.²⁴³

d) Bebek Alman Mektebi: Bebek'te Alman lisanını yaymak üzere 1896 tarihinde Doktor Brokes tarafından inşa edilmiştir. 1905 yılında 15 öğrencisi vardır.²⁴⁴

3. Edirne:

Edirne Karaağaç'ta Hristiyan mahallesinde bulunan bu okul 1883 tarihinde Rumeli Demiryolları memuru Lorig adlı bir Alman tarafından kurulmuştur. 1897 yılında ruhsat almıştır.²⁴⁵

4. Eskişehir:

²⁴⁰ Mutlu, 2005: 112

²⁴¹ İlknur Polat Haydaroğlu'nda İstanbul Alman Lisesi'nin Alman ve İsviçre'li Kurulu Alman mektebi idare edemeyince 1868'de kurulmuştur diye geçer, s.161

²⁴² Mutlu, 2005: 115

²⁴³ Mutlu, 2005: 116

²⁴⁴ Mutlu, 2005: 117

²⁴⁵ Mutlu, 2005: 117

Eskişehir istasyonu civarında bulunan bu okul 1896 yılında Şark Demiryolları müdürü Alman Kolman tarafından demiryolları çalışanlarının çocukları için açılmıştır.

5. İzmir:

İzmir’de 19. yüzyılın ortalarında birçok yetimhane, kız ve erkeklere yönelik idadi, rüştiye ve iptidailer Almanlar tarafından açılmıştır.

12 Eylül 1915 yılında “*Özel Okullar Talimatnamesi*” yayınlanmış, bundan sonra Alman hükümeti Osmanlı Devleti’ndeki okullara ruhsat almaya başlamıştır. Filistin’deki 17 Alman okuluna topluca ruhsat verilmiştir. Bunda I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Devleti’nin müttefiki olmasının büyük payı vardı.

E - FRANSIZ OKULLARI

1) Fransa’nın Katolik Himaye Politikası

Katolik Fransız Tarikatları

13. yüzyılın ilk yarısı içinde Batı’da iki büyük Katolik tarikatı vardı. Bunlar: Franciscain ve Dominicain tarikatlarıdır. Bu tarikatların yetiştirdiği misyonerler 1220 ile 1232 yılları arasında İstanbul’a gelmeye başlamışlardır.²⁴⁶ Osmanlı Devleti’nin kurulmasından önce kendilerine hedef bölge olarak İstanbul dışında İzmir, Suriye ve Kudüs’ü seçmişlerdir. Katolik Hristiyanlarının başı hamisi olarak kendini gösteren Fransa, 16. yüzyılda Cizvit misyonerleri ile Katolik propagandasını en yüksek seviyeye ulaştırmıştır. Osmanlı Devleti’nin zayıf döneminde; Fransa, Avusturya, İtalya gibi ülkeler kapitülasyonları kendi çıkarları doğrultusunda kullanmışlardır. Dünyanın birçok yerine yayılmış olan Katolik misyonerlerinin Hristiyan tarikatları oldukça fazladır. 18. yüzyılda kurulan tarikatlarla sayıları 50’ye ulaşmıştır.²⁴⁷

Aşağıdaki tabloda ismi belirtilen 50 tarikattan 35’i Osmanlı topraklarında faaliyette bulunmuşlardır.

Tablo 10: Katolik Fransız Tarikatları:

Katolik Fransız Tarikatları ²⁴⁸		
Nr	Tarikatın İsmi	Kurulduğu Tarih
1	Dames de l’Assomption	1839
2	Petites Soeurs de l’Assomption	
3	Augustines de l’Hôtel-Dieu de Paris	650

²⁴⁶ Polvan, 1952: 50-51

²⁴⁷ Ergin, 1977: 769

²⁴⁸ Mutlu, 2005: 139-140

4	Bénédictines	1653
5	Filles du Bon Pasteur	1688
6	Bon-Secours	1821
7	Carmelites	1451-1562
8	Clarisses	
9	Dominicaines	1206
10	Soeurs de l'Espérance	1820-1834
11	Congrégation de Notre-Dame	1598
12	Petites Soeurs des Pauvres	1840
13	Soeurs de la Présentation de Tours	1634-1813
14	Soeurs de la Providence	1818
15	Dames auxiliatrices des ames du Purgatoire	1856
16	Dames du Sacré-Coeur	1800
17	Filles de la Sagesse	1711
18	Filles de la Sainte-Famille	1820
19	Soeurs de Saint-Joseph de Cluny	1807
20	Dames de Saint-Maur	1666
21	Soeurs aveugles de Saint-Paul	1852
22	Soeurs de Saint-Paul	1670
23	Soeurs de Saint-Vincent-de Paul Filles de la Charité	1633
24	Dames de la Visitation-Visitandines	1610
25	Ursulines	
26	Dames du Calvaire	1843-1874
27	Soeurs de Notre-Dame de Sion	1843
28	Assomptionnistes veya Pères Augustins de l'Assomption	1843
29	Bénédictins	529
30	Capucins	1525
31	Carmes: Les Observantins, Les Conventuels, Les Carmes Déchaussés	
32	Chartreux	1084
33	Dominicains veya Frères Prêcheurs	1215
34	Frères des Ecoles Chrétiennes	1681-1684
35	Frères Mineurs	1215
36	Jésuites	1534
37	Lazaristes	1626
38	Marianites	1817
39	Petites Frères de Marie	
40	Maristes: Pères de la société de marie	1816
41	Société des missions étrangères	1700
42	Pères blancs société des missionnaires d'Alger veya Notre-Dame d'Afrique	1868
43	Sulpiciens veya Companie de Saint-Sulpice	1642
44	Pères du Saint-Esprit et Saint-Coeur de Marie	1703-1848
45	Terapistes	1098-1664
46	Barnabites	XVI. Asır
47	Eudites	1643-1826
48	Prêtres de l'Oratoire de Jésus et de Marie	1852
49	Pères Rédemptoristes-Liguorines veya Congrégation du très Saint-Rédempteur	1632
50	Frères hospitaliers de Saint-Jean Dieu	1601

19.yüzyılda devletlerarası ticari rekabet sebebiyle bu tarikatların faaliyetlerini sürdürdüğü topraklardaki halk Fransız dilini öğrenmişlerdir. Tarikatlar bu yüzyılın ortalarında ticaret ve sanayi okulları açmışlardır. Bunların en önemli örnekleri arasında Kadıköy'deki Saint Joseph Koleji Yüksek Ticaret Enstitüsü ve Galata'da bulunan Saint

Benoit Ticaret kısmıdır. Fransa, Osmanlı Devleti'ndeki Katolikleri himaye politikasında kapitülasyonları çok iyi kullanmıştır. Fransız İhtilali'nin getirdiği sarsıntıdan etkilenen dini tarikatlar, buna rağmen yoğun bir şekilde faaliyetlerine devam etmişlerdir. 1869 yılına kadar Fransız okullarının sayısı 76'ya ulaşmıştır.²⁴⁹ Islahat Fermanı'nın getirdiği rahatlık Fransa'nın Osmanlı Devleti ile Rusya'nın yaptığı Kırım Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle Avrupa'nın siyasi baskısı artmış Fransız misyonerleri de çalışmalarını daha kolay gerçekleştirmişlerdir. Fransız okulları 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129.maddesinden pek etkilenmemişlerdir. 1869'da 76 olan okul sayısı, 1876'da 93'e, 1905'te 198'e yükselmiştir. II.Abdülhamit döneminde artan tedbirlere rağmen, bu okulların sayısı müthiş derecede artmış 250'ye ulaşmıştır. II. Abdülhamit özellikle Cizvit ve Protestan misyonerlerinin faaliyetlerine yönelik tedbir alınması yoluna gitmiş, daha önceki yıllarda uygulamaya konulmuş Maarifi Umumiye Nizamnamesi'nin okullarla ilgili maddesini yenilemiştir. 129. maddede olmayan okul inşası için irade alma zorunluluğu II. Abdülhamit tarafından 1887 yılında çıkartılan kanunla uygulanmıştır.

Padişah'ın Protestan ve Cizvitlerin²⁵⁰ misyonerlik faaliyetlerinden rahatsız olmasının temel sebebi Osmanlı bünyesinde bulunan Rum, Ermeni, Bulgar, Ulah, Dürzî, Nusayri, Nasturi ve Araplar üzerinde yoğunlaşmasıdır.²⁵¹

2) Öğrenci Sayısı, Ücretleri, Öğretmenleri ve Ders Programları

Fransız okullarının Osmanlı Devleti'ndeki muazzam sayısına paralel olarak öğrenci sayısı da fazladır. Müslüman öğrencilerin bu yabancı okullara gitmesinin yasak olmasına rağmen bu yasağa uyulmamıştır. Hatta Beyrut vilayetinde Müslüman öğrencilerin Fransa Cizvitleri tarafından açılan okula devamları duyulmuş velilerine devam etmemeleri konusunda uyarı yapılırken, polis vasıtasıyla da devam etmeleri engellenmiştir.²⁵² Okulların bulunduğu bölgelerinin mahalli idarecilerinin okulların artışı ve zararlı faaliyetleri karşısında bir şey yapamayarak “*Olay çıkarsa?*” korkusuyla

²⁴⁹ Mutlu, 2005: 140

²⁵⁰ BOA, Y. PRK. UM, 44/96, 1316.şe.27 Sivas valisi Hasan Hilmi Bey'in Sivas, Tokat, Amasya ve Merzifon'da zükur(erkek) ve inas (kız) kısımlarından oluşan birer Fransız Mekteplerinin Cizvit Papazları'nın idaresinde bulunduğunu ve bu okullarda Müslüman çocuklarının zihinlerinin zehirlendiğini, çocuklarının bu okullara yollanmaması konusunda gerekli tedbirlerin alınmasından bahseder. (15 Aralık 1898)

²⁵¹ Mutlu, 2005: 145-146 Fransız Okullarında öğrenim gören öğrencilerin bulunduğu bölgedeki sayı, arşiv belgeleriyle Fransız Elçiliği'nin rakamları karşılaştırılmalı olarak verilmiştir. Buna göre Fransız Elçiliği'nin verdiği toplam öğrenci sayısı 89.336 iken, Osmanlı arşivi rakamları 77.815'dir.

²⁵² BOA, Y. PRK. UM, 44/96, Lef.11

hareket etmesi, çaresiz kalması Osmanlı Devleti'nin geldiği son noktayı göstermektedir. Fransız okullarına devam eden öğrencilerin mezhepleri mensup oldukları din ve okulun bulunduğu bölgeye göre değişiyordu. Maruni, Katolik, Keldani, Ortodoks, Süryani, Ermeni, Musevi, Rum, Bulgar ve Latinler bu okullara devam ediyordu. Okulların hepsi ücretsiz olmayıp bazı okullar öğrencilerden büyük ölçüde ücret talep etmekteydi.²⁵³ Okulda öğretmenlik yapanlar genellikle rahip ve rahibelerdi. Fransız okullarında Rum, Ermeni, Bulgar, Maruni, Türk öğretmenleri de çalışıyordu. Fransız misyonerleri, Doğu ülkelerinin toplum yapısına uygun öğretmenler yetiştirmek için Rodos'ta öğretmen okulları açmışlar ve bu okullarda papaz adayları yetiştirilmiş, yerli kadrolar oluşturulmuştur.²⁵⁴ Fransız okullarında Güzel sanatlara yönelik dersler de verilmekteydi. Keman ve piyano, geniş salonların bulunduğu okullarda öğretilirdi. Büyük Ada'daki Saint-Antoine Fransız Okulu'nda; ahlak, Fransızca okuma-yazma, gramer, güzel yazı, eşya dersi, hesap, geometri, tabii bilimler, tarih, coğrafya, yabancı dil, resim, şarkı, piyano, dikiş ve jimnastik dersleri veriliyordu.²⁵⁵ Eğer okullar taşrada ise farklı, şehirde ise farklı bir program uygulanmaktaydı. Konya vilayetinin²⁵⁶ Nevşehir kasabasında İptidai okulunda Fransızca ve yerel diller okutulurken Edirne Dedeoğaç'taki Mineurs Conventuel Mektebi'nde kıraat ve hüsn-i hatt, İncil, hesap, tarih, coğrafya dersleri okutulmaktadır.²⁵⁷ Basit ders programı olan okulların yanında gayet mükemmel programları bulunan okullar da mevcuttur. Bunlar kolejlerdir.

3) 1901 ve 1913 tarihinde Varlığı Osmanlı Devleti Tarafından Resmen Tanınan Fransız Okulları

Fransa'nın Osmanlı Devleti'nin hemen hemen her yerinde açmış olduğu okulları ruhsatsız²⁵⁸ olarak faaliyette bulunmuştur. 1901 yılında resmen tanınan Fransız Okulları şunlardır.²⁵⁹

²⁵³ Mutlu, 2005: 147 1868 tarihinde Moda'da açılan ve Aristidi Tabini'ye ait binada faaliyet gösteren Fauré Okulu (Dame De Sion kız okulu) öğrencilerinden ücret alınıyordu.

²⁵⁴ Fesch, 1999: 457

²⁵⁵ Polvan, 1952: 138-139

²⁵⁶ BOA, Y. PRK. UM, 44/96, Lef.17 Konya'da açılan Fransız Okulu'nun Fransız Papazları tarafından 5 sene önce açıldığı Konya naibi tarafından bildirilmiştir. (15 Aralık 1893)

²⁵⁷ Mutlu, 2005: 149

²⁵⁸ BOA, Y. PRK. UM, 44/96, Lef. 15-16 Beyrut müftüsü ve naibinin merkezle olan yazışmalarında Beyrut'ta ruhsatsız olarak açılmış Fransız Cizvit mekteplerinden bahsedilir. (1898)

²⁵⁹ Mutlu, 2005: 155-163

İstanbul	47	Erzurum	2
Kastamonu'da	6	Van	4
Kudüs Sancağı'nda	22	Diyarbakır	4
Edirne	6	Mamura'tül Aziz(Elazığ)	6
Selanik	11	Halep	15
Manastır	2	Suriye	11
Hüdavendigâr (Bursa)	6	Beyrut	30
Konya	19	Musul	6
Cezayir	6	Bağdat	2
Adana	8	Basra	1
Ankara	3	Yemen	1
Sivas	8	Trablusgarp	2
Trabzon	4	Toplam	241

1913 yılında, Osmanlı Devleti tarafından tanınan Fransız Okulları'nın sayıları şöyledir:²⁶⁰

Adana	16	Diyarbakır	6
Halep	36	Erzurum	2
Edirne	7	Cezayir-i Bahri Sefid	7
Ankara	12	Kudüs-i Şerif Sancağı	69
Bağdat	4	Konya	3
Basra	8	Mamuratül Aziz	15
Beyrut	84	Musul	7
Biga Sancağı	1	Sivas	22
Bitlis vilayeti	5	İzmir	33
Bursa(Hüdavendigâr)	8	Trabzon	5
Kastamonu	2	Van	6
İstanbul	76	Yemen	1
Suriye	62	Toplam	504

Kapitülasyonların kaldırılması ve I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla diğer yabancı okullar gibi Fransız Okulları kapatılmış, imtiyazları kaldırılmış, 1913 yılında imzalanan anlaşma daha 1 yıl bile geçmeden geçersiz sayılmıştır. Okulların mensupları yurt dışına çıkarılmıştır. Devlet tarafından el konulan okullar, manastır, kilise ve hastanelerden Osmanlı Devleti tarafından uygun görülenlere el konulmuştur. I. Dünya

²⁶⁰ Mutlu, 2005: 170- 191

Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin yenik duruma düşmesi Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 30 Ekim 1918 yılında imzalanmasıyla Fransız Okulları yeniden eskisi gibi açılmaya ve okul açma faaliyetleri hız kazanmaya başlamıştır.

4) İstanbul'da Açılan Fransız Okulları

Tablo 11: İstanbul'da Açılan Fransız Okulları'nın Kronolojik Tablosu

İstanbul'da Açılan Fransız Okulları'nın Kronolojik Tablosu ²⁶¹	
Kuruluş Tarihi	Okulun Adı
1583	Saint-Benoit Fransız Okulu
1629	Saint-Georges Fransız Okulu
1629	Beyoğlu Saint-Louia Dil Oğlanları Koleji
1745	Saint-Georges Dil Oğlanları Koleji
1803	Galata Saint-Benort Erkek Koleji(Saint Benort Fransız Okulu'nun Devamı)
1839	Saint Benoit Providence Fransız Müessesesi
1842	Galata Saint-Pierre Fransız Okulu
1844	Pangaltı Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi
1846	Sainte-Pulcharic Fransız Kız Ortaokulu
1853	Taksim Saint-Vincet de Paul Fransız Müessesesi
1853	Bebek Saint-Joseph Fransız Müessesesi
1856	Pangaltı Notre Dame de Sion Fransız Müessesesi
1857	Şişli Notre Dame de la Paix Fransız Müessesesi(Daha önce kurulmuş ancak 1857'de resmileşmiştir.)
1863	Kadıköy Notre Dame de Sion Fransız Kız Lisesi
1864	St. Joseph Erkek Koleji (Kadıköy)
1864	Saint-Pulcherie Cizvit Erkek Koleji
1870	Beyoğlu Saint-Michel Fransız Koleji
1870	Taksim St. Jean Baptiste Fransız Okulu
1871	Pangaltı St. Esprit Fransız Erkek Okulu
1871	Pangaltı Saint-Esprit Fransız Kız Okulu
1872	Beyoğlu Sainte-Elisabeth Fransız Yatılı Okulu
1872	Beyoğlu Sainte- Elisabeth Fransız Ücretsiz Okulu
1878	Frerélerin Kadıköy Erkek İlkokulu
1882	Beyoğlu Saint Louis Fransız Ruhban Okulu
1882	Kumkapı St. Jeanned Are Fransız Okulu
1883	Büyükkada Saint-Antoine Fransız Okulu
1883	Kumkapı Assomption Fransız Koleji

²⁶¹ Haydaroğlu, 1990: 112-113

1886	Fenerbahçe Ste.Irene Fransız Okulu
1894	Üsküdar İmmaculeé Conception Fransız Koleji
1895	Haydarpaşa Sainte- Euphémic Fransız Okulu
1896	Feriköy St. Jean Chrysostome – Ste. Jeanne d'Are Fransız Koleji
1896	Bebek Saint Gabriel Fransız Okulu
1898	Haydarpaşa Saint- Louis Erkek Koleji
1909	Bakırköy Notre Dam edu Rosaire Fransız Koleji
1910	Yeşilköy Sacré Coeur Fransız Okulu

1. Saint-Benoit Fransız Okulu:

Bu okul Osmanlı İmparatorluğu devrinde İstanbul'da kurulan ilk Fransız öğretim müessesesidir. 8 Kasım 1583'te İstanbul'a gelen Fransız Cizvit misyoneri, Galata'daki Saint-Benoit kilisesi ve manastırına yerleştirildiler. Burada 18 Kasım 1583'te Saint Benoit Fransız okulunu açtılar.²⁶² Açılan bu okulun Osmanlı İmparatorluğu'nda kurulan ve 100 binden fazla öğrenci toplayan ve sayısı 500'ü aşan Fransız okullarının ilk olması nedeniyle önemlidir. Osmanlı Devleti'nde dini, içtimai ve siyasi etki ve tepkileri önemli olmuş olan Fransız misyoner öğretim faaliyetlerinin hareket noktasıdır. Saint Benoit Okulu Osmanlı İmparatorluğu'nda yalnız Fransız misyoner öğretim faaliyetinin değil aynı zamanda bütün yabancı öğretimin de başlangıcı sayılabilir.²⁶³ Okul bir kere 1612'de bir kere de 1812'den 1831 yılına kadar salgın hastalık nedeniyle kapalı kalmıştır. II. Mahmud tarafından Rum ve Ermeni çocuklarının yanında Türk çocuklarının da koleje devam etmeleri için izin verilmişti.²⁶⁴

2.Saint-Georges Fransız Okulu:

1629'da İstanbul'a gelen ilk Capucin misyoneri tarafından, Galata'da açılmıştır. Önceleri öğrencileri Fransız ve İtalyan iken, sonraları Rum ve Ermeni öğrencileri de devam etmeye başlamıştır.

3. Saint-Louis Dil Oğlanları Koleji:

1629 yılında Beyoğlu'nda kurulmuştur. Kapusen misyonerlerinin açmış olduğu bu okuldaki mezun olanları elçilik ve konsolosluklarda tercüman olarak göreve alabiliyorlardı. Fransızca ve Latince öğretiliyordu. Okulun faaliyetlerinden memnun olan Fransa Kralı XIII. Louis 1637'de Beyoğlu'nda Fransa elçiliğinin yanındaki binayı

²⁶² Polvan, 1952: 145

²⁶³ Polvan, 1952: 146

²⁶⁴ Haydaroğlu, 1990: 115

hediyeye etmiş ve okul buraya taşınmıştır. Latince ve Fransızca'dan başka Rumca, Ermenice, Türkçe ve İtalyanca da öğretiliyordu.

4. Saint Pierre Fransız Okulu:

St. Benoit müessesesinde, Lazarist rahipleri tarafından açılan bir erkek okuludur. Dini nitelik taşımakta olan okulun bütün masrafları “*Papalık Propaganda Dairesi*” tarafından karşılanıyordu.²⁶⁵

5. Notre Dame De Sion Fransız Kız Lisesi:

“*Filles de La Charité*” cemiyeti rahibelerince kurulup faaliyete geçmiştir. La Charité Cemiyeti rahibeleri, 1857’de okulu “*Notre Dame de Sion rahibelerine*” devrettiler. Okul bu rahibelerin elinde günden güne gelişerek lise haline geldi. Bu okul Osmanlı Devleti tarafından Maden Mühendis Mektebi olarak kullanılmıştır.²⁶⁶ 1892 yılında 287 öğrenci devam ediyordu. 198’i yatılı, 89 ‘u yemekli yatısızdı. Yatılılardan 73’ü Latin, 4’ü Katolik Ermeni, 32’si Ortodoks Bulgar, 50’si Ortodoks Rum, 17’si Gregoryan, 22’si Yahudiydi.²⁶⁷

6. Saint-Joseph Fransız Koleji:

1864 yılında Kadıköy’de açılan Saint Joseph Fransız okuludur. 1902 yılında, bir Ticaret Enstitüsü ilave olmasıyla okul önem kazanmıştır. Osmanlı Devleti, 1910 yılında Ticaret Nazırlığı, enstitünün program ve idare yapısını aynen benimsemiş, “*İstanbul’da Yüksek Ticaret Okulu’nu*” kurmuştur.²⁶⁸

7. Galatasaray Lisesi (Galatasaray Sultanisi)

Galatasaray Lisesi’ni Osmanlı yönetimi ile Fransız yetkililer ortaklaşa kurmuşlardır. Okul Fransız eğitim veya öğretim sistemine göre teşkilatlanarak Fransız eğitimcilerin nezaretinde faaliyete geçmiştir.

Robert Koleji’nin Amerika’nın destek ve yardımlarıyla Hamlin tarafından kurulup faaliyete geçmesi Fransa ve Rusya’yı rahatsız etmiştir. Dış siyasetleri gereği Fransa ve Rusya, kolejin kurulmasına karşı çıkmışlardır. Özellikle Fransa, koleji Amerikan nüfuzunun merkezi olarak görmüştür.²⁶⁹ Osmanlı Devleti ile iyi ilişkiler içinde olan Fransa, Amerika’nın kurduğu okullarla güç dengesinin kendi aleyhinde

²⁶⁵ Haydaroğlu, 1990: 116

²⁶⁶ Haydaroğlu, 1990: 118

²⁶⁷ Polvan, 1952: 207-208

²⁶⁸ Polvan, 1952:181-182

²⁶⁹ Halit Ertuğrul, (2002) : Kültürümüzü Etkileyen Okullar, İstanbul: s.182

değişeceğini ve kendisinin ikinci plana itileceğini düşünerek bu duruma karşı çıkmıştır. Bu yüzden Galatasaray Lisesi'nin kurulması gündeme gelmiştir.²⁷⁰ Galatasaray Lisesi, Osmanlı Devleti'nde açılan yabancı okullardan farklı bir özelliğe sahiptir. Galatasaray Lisesi'nin dili Fransızca, eğitim ve öğretimi Fransız eğitim sistemine dayalı, yönetimi de Fransızların elindedir. Ancak giderini Osmanlı Devleti karşılamıştır. Galatasaray Lisesi Osmanlı elit tabakasınca desteklenmiş bir kurumdur.²⁷¹ 1856 Islahat Fermanı ile Müslüman olmayan tebaanın ehliyet ve durumlarına göre devlet hizmetlerine alınmalarını taahhüt etmesi üzerine Fransızlar kendi eğitim prensiplerine göre Hristiyanlarla Müslümanların birlikte okuyacağı dilin, Fransızca eğitiminde Fransız eğitim programına göre düzenleneceği ve Fransız öğretmenlerin vazife yapacağı bir lisenin açılması konusunda 15 Mart 1867'de bir muhtıra yolladılar. Fransız büyük elçisi M.Boure'e ile Hariciye Nazırı Fuat Paşa arasında yapılan görüşmede büyük bir lisenin açılması kararlaştırılır. Osmanlı eğitim sisteminin Fransız maarif sistemine göre yeniden yapılanması gerektiği fikrinin ilk uygulama yeri olan Galatasaray Lisesi 15 Nisan 1868'de Mekteb-i Sultanî adıyla açılmıştır.

Diğer vilayetlerdeki Fransız okullarının durumlarına baktığımızda, İstanbul'dan sonra en fazla okulun Kudüs, Beyrut ve Suriye'de açıldığını görüyoruz.

F - AMERİKAN OKULLARI

1) Amerikalı Misyonerlerin Osmanlı Devleti'ne Gelişleri ve Okul Açma Faaliyetleri

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde dünyadaki Protestan misyoner örgütlerinin sayısı 150'leri bulmakta, buralarda toplam 11.574 misyoner faaliyet göstermekte, yılda 15 milyon dolara yakın para harcanmaktaydı. Dünyadaki tüm Protestan misyoner örgütleri içinde gelir ve misyoner sayısı yönünden Amerika yaklaşık üçte birlik paya sahipti.²⁷² Protestan misyoner örgütlerinin dünyayı aralarında paylaşmalarında Osmanlı Devleti esas itibariyle ABD'nin payına düşmüştü. Bu paylaşım sonucunda, başlıca iki büyük Amerika Protestan misyoner örgütü Osmanlı Devleti'nde faaliyet göstermiştir. Bu örgütlerden en önde gelen, en uzun süre faaliyet gösteren ve en güçlü olanı kısa adı ABCFM olan ya da çoğu kez olduğu gibi yalnızca BOARD diye anılan Amerikan Board Of Commissioners for Foreign Missions adlı örgüttü. İkinci örgüt ise 1870

²⁷⁰ Tozlu, 1991: 177

²⁷¹ Ertuğrul, 2002 :182

²⁷² Kocabaşoğlu, 1992: 67

yılından sonra Suriye ve Lübnan'daki çalışmaları devralan Board of Foreign Missions of the Prebyterion Church (BFMPC) idi.

Osmanlı mülküne ilk ayak basan İngiliz misyonerden sonra, 1820 yılının Ocak ayında İzmir'e ayak basan Pliny ve Levy Parsons adlı misyonerlerdi. Bu iki misyoner o tarihten başlayarak yoğun bir faaliyet gösterecek olan ABCFM'nin misyonerleriydi.²⁷³

Bu misyonerleri Board'un ünlü sekreteri Rufus Anderson, Eli Smith, William Goodell, William Schaffler, Elias Riggs, Cyrus Hamlin, Benjamin Schneider ve H.G.O Dwight'ın gezileri takip etti.²⁷⁴

1870 yılına kadar American Board cemiyeti, Osmanlı Devleti'nde bir çok okul, kilise, hastane, yetimhane, misyoner evleri açmıştır. 1870 yılında Board of Foreign Missions of the Presbyterion Church ile birlikte çalışmaya başlamış, Ortadoğu'daki okullarla yakından ilgilenmiştir.

Amerikan ticaret gemilerinin 1797 yılında İzmir Limanı'na gelmeleriyle başlayan Amerika – Osmanlı münasebetleri, 1830 yılında iki devlet arasında bir ticaret anlaşması imzalanmasıyla²⁷⁵ yeni bir boyut kazanmıştır. Osmanlı Devleti bu anlaşmayla Amerika'ya da ayrıcalıklı ülke statüsü tanıyarak tüm imtiyazlardan yararlanma hakkı vermiştir. Böylece Amerikalılar Ermenilerle temas kurmuşlardır. Bundan sonra Amerikalılar Ermenileri himayelerine almak istemişler, onlara vatandaşlık hakkını vermeye başlamışlardır. Ticari ilişki ile başlayan bu beraberlik ve yakınlaşma eğitim alanında da kendini göstermiştir. Bu yakınlaşmayı sağlayan da Ermenileri Protestan mezhebine kazandırmak isteyen Amerikan misyonerleridir. Böylece Amerika ile maddi ve dini bağları olan Ermeni toplumu doğmuştur. Amerikalılar Osmanlı Devleti'ndeki eğitim faaliyetlerine Ermenileri de içine alacak şekilde başlamışlardır. Bunun için de önce Amerikan misyonerleri tarafından 1834'te İstanbul Beyoğlu'nda Ermeniler için okul açılmıştır.²⁷⁶ Ermenileri Protestanlığa kazandırmak isteyen Amerikalılar büyük çaba göstermişlerdir. Sonunda Osmanlı Devleti 1850'de Protestanları ayrı bir cemaat olarak resmen tanımıştır. Önceleri yalnızca din eğitimi gören kurumlar giderek laik öğretim yapan kolejlere dönüştürülmüştür. Aslında Amerikan misyonerlerinin ilk amacı okul açmak değil Protestan kiliselere ve çevresinde bir cemaat oluşmaktadır. Bu

²⁷³ Kocabaşoğlu, 1989: 16 – 17

²⁷⁴ Mutlu, 2005: 286

²⁷⁵ Daha ayrıntılı bilgi için Bkz. Bilal Şimşir, (1985): "Ermeni Propagandasının Amerikan Boyutu Üzerine Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İlişkileri Sempozyumu", Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, s.81

²⁷⁶ Kocabaşoğlu, 1989: 60

nedenle cemaatin çocukları için okullar kurmuşlardır. Çevre genişleyince kiliselere din adamı yetiştirmek için İlahiyat Okulları'nın kurulmasına, okullara öğretmen yetiştirmek için de orta öğretim kurumlarına ihtiyaç duyulmaya başlamıştır. Bu amaçla eğitim hizmetlerinin kıt olduğu bir alanda kurulan bu okullar, cemaati toparlamak ve geliştirmekte de bir araç olarak kullanılmışlardır.

Okul ve eğitim, Amerikan misyoner örgütünün en fazla önem verilen ve başka ülkelerin misyoner örgütleri karşısında rekabet gücü en yüksek olan kurumuydu. Amerikalı misyonerlerin faaliyet gösterdikleri dönemde eğitime karşı büyük istek ve talep olmuştu. Bu talebi yaratan, İmparatorluğun geçirdiği değişim bir başka deyişle ülkenin Avrupa ve belirli ölçülerde Amerikan kapitalizmine açılmasıyla, bunun iç bünyede meydana getirdiği değişikliklerdi. Bu olguyu Amerikalı misyonerler görmekte gecikmediler; İlkokuldan yüksek okula kademelendirilmiş, örgütlenmiş bir eğitim dizgesi kurdular. Bu eğitim kompleksinin XIX. yüzyılın sonunda ulaşılmış olduğu boyut bir hayli dikkat çekicidir. Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti içinde kalan yerlerde 1900 yılında 378 ilkokul ve 14.414 öğrenci, 33 orta dereceli okul ve 2600 öğrenci, 3 İlahiyat okulu ve 22 öğrenci, 3 yüksek okul ve 520 öğrenci bulunuyordu.²⁷⁷ Bu sayılara İmparatorluğun Avrupa topraklarındakilerle Suriye ve Lübnan'dakileri de eklemek gerekir. Elde edilecek toplam, Osmanlı imparatorluğu sınırları içindeki tüm yabancı okulların ve bu okullarda okuyan öğrencilerin sayısının üçte birinden fazladır. “*Doğu Sorunu*”na oldukça geç müdahil olan ABD'nin kısa zamanda büyük bir başarı elde etmiş olduğu ortadadır. 1905 yılında Amerikan okullarının sayısı 161 olup öğrenci sayısı 11.382 ve öğretmen sayısı da 372'dir.²⁷⁸

Levi Parsons, Pliny Fisk, William Goodell ve Isac Bird'in keşif gezilerinin ardından 28 Temmuz 1824'te ilk okullarını Beyrut'ta açtılar.

1831'de Beyrut'tan İstanbul'a gelen William Goodell, 1832 tarihinde Rum kızları için kendi evinde bir gündüz okulu açmıştır.

Benjamin Schneider tarafından 1834'te Ermeni çocukları için açılan okula diğer milletlere mensup (Katolik, Yahudi, Rum) öğrencilerin de devam etmesi 1838 yılında yapılan şikâyet üzerine okulun kapatılmasına sebep olmuştur.²⁷⁹ Osmanlı Devleti'nin kendi cemaatlerine ait mevcut statüyü korumak istemesinin, bu olayda rolü olduğu söylenebilir. Kapanan bu okul yerine Amerikalı misyonerlerden Cycinus Hamlin 1840

²⁷⁷ Kocabaşoğlu, 1989: 157

²⁷⁸ Mutlu, 2005: 324

²⁷⁹ Mutlu, 2005: 295

yılında Bebek'te bir İlahiyat Okulu açmıştır. Nitekim bu okul daha sonra açılacak olan Robert Koleji'nin bir başlangıcıdır. Bu okul da Patrikhane'nin baskısı sonucu kapatılmıştır. Bebek İlahiyat Okulu'nun kapanmasının ardından William Goodale 1845'de İstanbul'da başka bir Kız Okulu açmıştır.²⁸⁰ Amerikalıların okul açma faaliyetlerine destek sağlayan en önemli unsur matbaaydı. Okulların ihtiyacı olan yayınlar 1822'de Malta'da kurulan matbaadan²⁸¹ yapılıırken, 1834'te İzmir'e ve bir kısmı (Arapça basım) Beyrut'a taşınmıştır. 1850 yılında Protestan cemaatini Osmanlı Devleti tanıyınca Rum ve Ermeni Patrikhaneleri'nin baskısı ortadan kalkmış, matbaa 1853'te İstanbul Beyoğlu'na gelmiştir.²⁸²

Amerikan Misyoner Okullarının Sayısal Görünümü (1845-1904)²⁸³

Tablo 12: Amerikan Misyoner Okullarının Sayısal Görünümü:

Yıllar	Misyoner Sayısı	Yerli Görevli Sayısı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
1845	34	12	7	135
1850	38	25	7	112
1855	58	77	38	363
1860	92	156	71	2742
1865	89	204	114	4160
1870	116	364	205	5489
1875	137	460	244	8253
1880	146	548	331	13095
1885	156	768	390	13791
1890	177	791	464	16990
1895	177	867	449	20604
1900	153	910	425	23040
1905	187	1057	465	22867

1910 Yılında Amerikan Misyoner Okulları²⁸⁴

Tablo 13: 1910 Yılında Amerikan Misyoner Okulları:

	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
Ana ve İlkokullar	395	19.243
Orta dereceli okullar	29	3.012
Yüksekokullar(Kolejler)	6	1.219
TOPLAM	430	23.474

²⁸⁰ Kocabaşoğlu, 1989: 82 – 83

²⁸¹ Uygur Kocabaşoğlu, (1988): “Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayıncılığı”, İstanbul: s.271

²⁸² Mutlu, 2005: 297

²⁸³ Uygur Kocabaşoğlu, (1985): “Amerikan Okulları” *Tanzimat'tan Günümüze Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, s.496

²⁸⁴ Kocabaşoğlu, 1985: 496

2) Amerikan Misyoner Cemiyetleri ve Kurmuş Oldukları Misyonlar

Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren ve büyük misyoner teşkilatları dışında kurulmuş fazlasıyla misyoner teşkilatları bulunmaktadır. Değişik bölgelerde değişik misyoner cemiyetleri çalışmalarını yürütmüşlerdir. Amerikalılar misyoner yetiştirmek için okullar tesis etmişlerdir. Bu okullarda kendini Hristiyanlığa adanmış kızlar yetiştirilmeye başlanmıştır.²⁸⁵

Amerikan misyoner cemiyetlerinden bazıları şunlardır:

1. Turkish Missions Ard Society
2. American Church of Missionary Society
3. American Missonary Association
4. American Tract Society
5. American Board of Foreign Missions of the Presbyterion Church
6. Methodist Episcopall Mission
7. Women's Board of Missions of the Interiror
8. Womens Union Missionary Society
9. Reformed Church of America²⁸⁶
10. United Orphanage and Mission
11. The Arcolojical Unstitut of America²⁸⁷
12. American Friensd Mission²⁸⁸
13. The Christien and Missionary Alliance²⁸⁹
14. The Young Men's Christian Association²⁹⁰
15. The Young Women's Christian Association²⁹¹
16. American Bible Society²⁹²
17. Women's Board of the Pacific²⁹³

Amerikalı misyonerler, aşağıda isimleri verilen, değişik vilayetlerde çok sayıda uç istasyonlar oluşturmuş ve Osmanlı Devleti'ni dört bir yandan sarmışlardır.

1. Merkezi Türkiye Misyonu
2. Batı Türkiye Misyonu (Mission to Ermeni)²⁹⁴

²⁸⁵ Tozlu, 1991, 75

²⁸⁶ Mutlu, 2005: 287

²⁸⁷ Mutlu, 2005: 287

²⁸⁸ Mutlu, 2005: 287

²⁸⁹ Mutlu, 2005: 287

²⁹⁰ Mutlu, 2005: 287

²⁹¹ Mutlu, 2005: 287

²⁹² Mutlu, 2005: 287

²⁹³ Mutlu, 2005: 287

3. Doğu Türkiye Misyonu
4. Avrupa Türkiye'si Misyonu
5. Balkan Misyonu (Bulgar Misyonu)²⁹⁵
6. Suriye- Filistin Misyonu
7. Nasturi Misyonu

3) II. Abdülhamid Döneminde Protestan ve Amerikan Okullarıyla İlgili Zühdü Paşa'nın Raporu

II. Abdülhamid, 30 Aralık 1891'de ruhsatsız olarak açılmış gayrimüslim ve yabancı okulların ruhsat almaları için emir vermiştir. Konuyla ilgili olarak daha önce değindiğimiz Zühdü Paşa'yı görevlendirmiştir. Zühdü Paşa Osmanlı Devleti genelinde 413 tane yabancı Protestan Okulu tespit etmiştir. Bunlardan 186'sı Protestan Amerikan Okullarıdır. 63'ü II. Abdülhamid döneminde, 60'ı Abdülaziz, 14'ü Abdülmecit döneminde açılmıştır. Geri kalan 49 okulun açılış tarihleri bilinmemektedir.²⁹⁶

1893 yılında Osmanlı Devleti'ndeki Amerikan Okulları **Tablo 14**²⁹⁷ gibidir.

Tablo 14: 1893 Tarihinde Osmanlı Devleti'nde Bulunan Protestan Okulları:

1893 Tarihinde Osmanlı Devleti'nde Bulunan Protestan Okulları				
Nr	Okulun Bulunduğu Yer	Okulun İsmi	Tesis Tarihi	Açıklamalar
1	Adana, Tepebağı mevkii	Amerikan Protestan Kız Rüştüyesi	1301	American Board idaresince
2	Adana, Tepebağı mevkii	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi	1307	American Board idaresince
3	Adana, Durmuş Mah.	Ermeni Protestan Millet Mektebi	1298	Kısmen American Board idaresince
4	Adana, Bâb-ı Tarsûs	Ermeni Protestan Millet Mektebi	1297	Kısmen American Board idaresince
5	Adana, Sis	Ermeni Protestan Millet Mektebi	1303	American Board idaresince
6	Tarsus, Câmîü'n-nûr Mah.	Pavlos Protestan Mektebi	1305	American Board idaresince
7	Tarsus, Çıplak mevkii	Ermeni Protestan Kız Mektebi		Kısmen American Board idaresince
8	Bulanık Kazası, Bahçe	Ermeni Protestan Mektebi		American Board idaresince
9	Bulanık, Hasanbeyli	Ermeni Protestan Mektebi		American Board idaresince
10	Bulanık, Hazlı mevkii	Ermeni Protestan Mektebi		American Board idaresince
11	Sis Kasabası, Arslanpaşa	Ermeni Protestan Mektebi	1288	Kısmen American Board idaresince

²⁹⁴ Merkezi Antep olan Batı Türkiye Misyonu daha sonra Ermeni Misyonu adını almıştır. Kocabaşoğlu, (1989): s.94

²⁹⁵ Ömer Turan "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları" *XII. Türk Tarih Kongresi* (Ayrı basım, Ankara, 200 , s.1097) Mutlu'dan naklen.

²⁹⁶ Çetin, 1983: 194

²⁹⁷ Mutlu, 2005: 229 – 309

12	Haçin, Minkâr mevkii	Ermeni Protestan Mektebi	1293	Kısmen American Board idaresince
13	Haçin, Minkâr mevkii	Ermeni Protestan Mektebi	1293	Kısmen American Board idaresince
14	Haçin, Minkâr mevkii	Ermeni Protestan Mektebi	1293	Kısmen American Board idaresince
15	Haçin, Kalender mevkii	Ermeni Protestan Mektebi	1295	American Board idaresince
16	Haçin, Topçu mevkii	Ermeni Protestan Mektebi	1296	Kısmen American Board idaresince
17	Haçin, Şâr mevkii	Ermeni Protestan Mektebi	1296	Kısmen American Board idaresince
18	Haçin, Kirkot mevkii	Amerikan Protestan Kız Mektebi	1293	American Board idaresince
19	Haçin, Kirkot mevkii	Amerikan Protestan Kız ve Erkek Mektebi	1307	American Board idaresince
Aydın Vilâyeti				
20	İzmir, Çayırılıbahçe Mah.	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1295	
21	İzmir, Çifudye	Amerikan Protestan Kız ve Erkek Mektebi	1298	
22	İzmir, Tabakhane	Amerikan Protestan Kız ve Erkek Mektebi	1301	
23	İzmir, Tabakhane	Amerikan Kız Mektebi	1295	
24	İzmir, Kanca Caddesi	Amerikan Kız ve Erkek Mektebi	1874	
25	Manisa Kasabası	Amerikan Protestan Mektebi	1285	
26	Akhisar	Amerikan Protestan Mektebi	-	
Hüdavendigâr Vilâyeti				
27	Hüdavendigâr Vilâyeti	Amerikan Kız Mektebi	1292	
28	Hüdavendigâr Vilâyeti	Amerikan Kız Mektebi	1292	
Diyarbakır Vilâyeti				
29	Diyarbakır Kasabası	Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1269	
30	Mardin Kasabası	Amerikan Protestan Kız Mektebi	1286	
31	Mardin Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1286	
Erzurum Vilayeti				
32	Erzurum Şehri	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		Ruhsatsız açılmıştır.
33	Erzurum Şehri	Amerikan Protestan Kız Mektebi		Ruhsatsız açılmıştır.
34	Erzurum Şehri	Amerikan Protestan Erkek Mektebi		Ruhsatsız açılmıştır.
35	Pasin Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		Ruhsatsız açılmıştır.
36	Pasin Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		Ruhsatsız açılmıştır.
37	Hınıs Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		Ruhsatsız açılmıştır.
38	Hınıs Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		
39	Hınıs Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		
40	Hınıs Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		
41	Hınıs Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		
42	Hınıs Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		
43	Kığı Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		
44	Kığı Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		
45	Kığı Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		
46	Kığı Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		
47	Kığı Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		
48	Kığı Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		
49	Eleşkird Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		
50	Erzincan Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi		Ruhsatsız açılmıştır.
51	Kemah Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		Ruhsatsız açılmıştır.

52	Kemah Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		Ruhsatsız açılmıştır.
53	Kemah Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		Ruhsatsız açılmıştır.
54	Kemah Kazası	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi		Ruhsatsız açılmıştır.
Ankara Vilâyeti				
55	Zır(Stanos) Kazası	Protestan Erkek Sıbyan Mektebi	1298	Ankara'daki okullar Amerikan ve İngiliz İncil Cemiyetleri tarafından idare olunmaktadır.
56	Yozgat, Sungurlu Kazası	Protestan Erkek ve Kız Mektebi	1277	
57	Kırşehir, Keskin Kazası	Protestan Erkek Mektebi		
58	Kayseri, Develi Kazası, Fense Köyü	Protestan Erkek Mektebi	1301	Mezunlar Antep ve Avrupa'
59	Kayseri Kasabası	Protestan Erkek Mektebi	1273	“
60	Kayseri, Talas Köyü	Protestan Erkek Mektebi	1288	“
61	Kayseri, Zenci Köyü	Protestan Erkek, Kız ve Sıbyan Mektebi	1282	“
62	Kayseri Kasabası	Protestan Kız Mektebi	1285	“
63	Kayseri Kasabası	Protestan Erkek Mektebi	1285	“
Van Vilâyeti				
64	Van Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1290	13 Ağustos 1308 ruhsat tarihli.
65	Van Kasabası	Amerikan Protestan Kız Mektebi	1290	“ Hakkari Sancağı'ndan 18 Protestan Mektebi bulunmaktadır.
66	Van Kasabası	Amerikan Protestan Kız Mektebi	1303	
67	Van Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1290	
Musul Vilâyeti				
68	Musul Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi		
69	Musul Kasabası	Amerikan Protestan Kız Mektebi		
Halep Vilâyeti				
70	Ayntab Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Koleji(Gece-Gündüz)	1293	1293'te ruhsat alınmıştır.
71	Ayntab Kasabası	Amerikan Protestan Kız Mektebi(Gece-Gündüz)	1298	Mezunlar Maraş'ta bulunan büyük okula gönderilmekte ve öğretmenlikte istihdam edilmektedirler. Aynı ruhsat
72	Ayntab Kasabası	Amerikan Protestan Kız Mektebi(Yetimhane)	1291	
73	Ayntab Kasabası	Amerikan Protestan Erkek ve Kız Mektebi	1284	Kilise avlusunda.
74	Ayntab Kasabası	Amerikan Protestan Mektebi	1286	
75	Ayntab Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1271	
76	Ayntab Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1296	
77	Maraş Kasabası	Protestan İl m-i İlâhi Mektebi	1284	Antep'de bulunan okuldan alınarak misyoner olarak yetiştirilmektedir.
78	Maraş Kasabası	Amerikan Protestan Kız Koleji	1288	Buradan mezun olanlar öğretmenlik yapmaktadırlar.
79	Maraş Kasabası	Amerikan Protestan Erkek ve Kız Mekt.	1284	
80	Maraş Sancağı	Amerikan Protestan Erkek ve Kız Mekt.	1284	
81	Maraş Sancağı	Amerikan Protestan Erkek ve Kız Mekt.	1284	

82	Maraş Sancağı	Amerikan Protestan Erkek ve Kız Mekt.	1284	
83	Andırın, Gökşün Köyü	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1302	
84	Andırın, Keban Köyü	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1298	
85	Andırın Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1298	
86	Andırın, Şivilk Köyü	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1300	
87	Andırın, Tekcekele	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1298	
88	Zeytun Kasabası	Amerikan Protestan Kız Mektebi	1288	Urfa Sancağı'nda 7 Protestan Mektebi vardır.
89	Zeytun, Frensi Köyü	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1298	
90	Zeytun Köyü	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1288	
91	Elbistan Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1298	
Beyrut Vilâyeti				
92	Beyrut Kasabası	Medresetü'l-Küliyye Amerikan Protestan Mekteb-i Âlîsi	1866	Bu okul üç kısımdır.
93	Beyrut Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi		
94	Beyrut Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi		
95	Beyrut Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi		
96	Beyrut Kasabası	Amerikan Protestan Kız Mektebi		
97	Sayda Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi(Gece-Gündüz)	1282	
98	Sayda Kasabası	Amerikan Protestan Kız Mektebi(Gece)	1300	
99	Sayda Kasabası	Amerikan Protestan Kız Mektebi(Gündüz)	1292	
100	Sûr, Ali El-Seb'a Köyü	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi	1280	
101	Sûr, Kanâ Köyü	Amerikan Protestan Sıbyan Mektebi	1279	
102	Merciyûn Kazası, Cedîde	Amerikan Protestan Kız Mektebi	1282	
103	Merciyûn Kazası, Cedîde	Amerikan Protestan Kız Mektebi	1282	
104	Merciyûn Kazası, Cedîde	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1282	
105	Merciyûn Kazası, Cedîde	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1282	
106	Deyr-i Meymas Köyü	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1277	
107	İblü's Sükî Köyü	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1277	
108	Belât	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1300	
109	Trablüşşam Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1293	
110	Trablüşşam Kasabası	Amerikan Protestan Kız Mektebi	1297	
111	Trablüşşam Kasabası	Amerikan Protestan Mektebi	1294	
112	Hısn Kazası, Mermit Köyü	Amerikan Protestan Mektebi		Ruhsatsız.
113	Hısn Kazası, Mermit Köyü	Amerikan Protestan Mektebi		
114	Hısn, Harbiye Köyü	Amerikan Protestan Mektebi		
115	Hısn, Harbiye Köyü	Amerikan Protestan Mektebi		
116	Hısn, Dağla Köyü	Amerikan Protestan Mektebi		
117	Hısn, Dağla Köyü	Amerikan Protestan Mektebi		
118	Hısn, Hacze Köyü	Amerikan Protestan Mektebi		
119	Hısn, Hacze Köyü	Amerikan Protestan Mektebi		
120	Hısn, Keyme Köyü	Amerikan Protestan Mektebi		
121	Hısn, Keyme Köyü	Amerikan Protestan Mektebi		
122	Hısn, Anmâr Köyü	Amerikan Protestan Mektebi		
123	Akâr Kazası, Benyu Köyü	Amerikan Protestan Mektebi	1299	
124	Akâr, Minârâ Köyü	Amerikan Protestan Mektebi	1306	
125	Safita Kazası, Burc-ı Safita Köyü	Amerikan Protestan Mektebi		Kilise içinde.
126	Akkâr Kasabası	Amerikan Protestan Erkek Mektebi	1303	
127	Akkâr Kasabası	Amerikan Protestan Kız Mektebi	1303	Kiralık binalarda.
128	Konya Vilâyeti, Burdur	Ermeni Protestan Mektebi		Amerikan misyonerlerin evinde.
Bitlis Vilâyeti				
129	Heresan Kazası	Amerikan Protestan Erkek Rüştîye Mek.	1300	Fermanlıdır.
130	Heresan Kazası	Amerikan Protestan Kız Rüştîye Mek.	1300	Fermanlıdır.
131	Bitlis, Tutullık Köyü	Amerikan Erkek İptidâî Mektebi	1288	Ruhsatsız.

132	Bitlis, Tutulluk Köyü	Amerikan Kız İptidaî Mektebi	1301	Ruhsatsız.
133	Bitlis, Bâb-ı Şebt Köyü	Amerikan Erkek Mektebi	1298	Ruhsatsız.
134	Bitlis, Tuğ Köyü	Amerikan Erkek Mektebi	1295	25 Kânun 1308 ruhsatlıdır.
135	Bitlis, Ende Köyü	Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1298	Ruhsatsız.
136	Bitlis, Pâk Köyü	Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1305	Ruhsatsız.
137	Ahlat Kazası, Sorgunluk Köyü	Amerikan Erkek Mektebi	1305	Ruhsatsız.
138	Ahlat, Sangag	Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1292	Ruhsatsız.
139	Ahlat, Ağah	Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1286	Ruhsatsız.
140	Ahlat, Perhoy	Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1284	Ruhsatsız.
141	Muş Kazası	Amerikan Erkek Mektebi	1276	Ruhsatsız.
142	Muş Kazası	Amerikan Kız Mektebi	1303	Ruhsatsız.
143	Muş, Muğurnik Köyü	Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1286	Ruhsatsız.
144	Muş, Pezgovank Köyü	Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1288	Ruhsatsız.
145	Muş, Hevadrik Köyü	Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1278	Ruhsatsız.
146	Pulanik Kazası, Şeyh Yakub Köyü	Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1286	Ruhsatsız.
147	Pulanik, Pohçalı Köyü	Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1278	Ruhsatsız.
148	Pulanik, Leyeze Köyü	Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1304	Ruhsatsız.
149	Siirt Kazası, Şubka Mah.	Amerikan Erkek Mektebi	1301	Ruhsatsız.
150	Siirt Kazası, Şubka Mah.	Amerikan Kız Mektebi	1301	Ruhsatsız.
151	Gazran Kazası, Rahvayze	Amerikan Protestan Erkek ve Kız Mektebi	1287	Ruhsatsız.
Suriye Vilâyeti				
152	Kanitra Kazası, Ayn Kine	Amerikan İptidaî Erkek ve Kız Mektebi	1288	12 Ekim 1306 tarihli Sadaret telgrafi ile ruhsatlıdır.
153	Salt Köyü	Amerikan Kız ve Erkek Mektebi	1280	Ruhsatsız.
154	Salt Köyü	Amerikan Kız Mektebi	1290	Ruhsatsız.
155	Kanitra Kazası, Mecdel-i Şems Köyü	Amerikan Protestan Sıbyan Erkek Mektebi	1288	12 Ekim 1306 tarihli Sadaret telgrafi ile ruhsatlıdır.
156	Hama Kasabası	Amerikan İptidaî Erkek Mektebi	1288	Ruhsatsız.
157	Beka Kazası, Muallaka	Amerikan Sıbyan Mektebi	1297	Ruhsatsız.
158	Bekaa, Cidesye Köyü	Amerikan Sıbyan Mektebi	1295	Ruhsatsız.
159	Bekaa, Maşgara	Amerikan Sıbyan Mektebi	1289	Ruhsatsız.
160	Bekaa, Firavn	Amerikan Sıbyan Mektebi		Ruhsatsız.
161	Bekaa, Karzul	Amerikan Sıbyan Mektebi	1289	Ruhsatsız.
162	Bekaa, Kab İlyas	Amerikan İptidaî Erkek Mektebi	1304	20 Ekim 1304 Sadaret telgrafıyla ruhsatlıdır.
163	Bekaa, Kab İlyas	Amerikan Kız Mektebi	1287	
164	Bekaa, Sıbgın	Amerikan Erkek Mektebi	1287	
165	Bekaa, Antit Köyü	Amerikan İptidaî Erkek Mektebi	1291	Ruhsatsız.
166	Hasbaya Kasabası	Amerikan İptidaî Erkek Mektebi	1258	Ruhsatsız.
167	Hasbaya Kasabası	Amerikan Kız Mektebi	1268	12 R. 1285 Fermanıyla.
168	Hasbaya, Kefr Köyü	Amerikan Erkek Mektebi	1305	Ruhsatsız.
169	Nebek Kazası, Deyr Atiyye	Amerikan Erkek Mektebi	1273	Ruhsatsız.
170	Nebek Kazası, Deyr Atiyye	Amerikan Erkek Mektebi	1273	Ruhsatsız.
171	Nebek, Yabrud	Amerikan Erkek Mektebi	1273	Ruhsatsız.
172	Baalbek Kazası	Amerikan Erkek Mektebi	1290	Ruhsatsız.
173	Baalbek Kazası	Amerikan Erkek Mektebi	1298	Ruhsatsız.
174	Baalbek Kazası	Amerikan Erkek Mektebi	1291	16 Ekim 1304 iradesiyle.
Kudüs Vilâyeti				
175	Ramallah	Amerikan Protestan Sıbyan Kız Mektebi	1306	16 Ekim 1304 iradesiyle.

176	Ramallah	Amerikan Erkek ve Kız Mektebi	1290	16 Ekim 1304 iradesiyle.
İzmit				
177	Adapazarı	Amerikan Protestan Erkek ve Kız Mektebi (Gece-Gündüz)	1291	Ruhsatlı kilise içerisinde olduğu için ayrıca ruhsat alınmamıştır.
178	Bahçecik	Amerikan Erkek Mektebi	1295	Satın alınan bir evde ruhsatsız.
Manastır Vilâyeti				
179	Manastır Kasabası	Amerikan Protestan Mektebi	1294	Ruhsatlıdır.
180	Radvişte Kasabası	Amerikan Protestan Mektebi	1305	13 Haziran 1305 Adliye Nezareti ruhsatı ile açılmıştır.
İstanbul Vilâyeti				
181	Fincancılar Yokuşu	Amerikan Protestan Mektebi	1877	
182	Üsküdar, Selamsız	Amerikan Protestan Mektebi	1871	
183	Gedikpaşa, Hamam Sokağı	Amerikan Protestan Mektebi	1886	
184	Samatya Sulu Manastır	Amerikan Protestan Mektebi	1886	
185	Hasköy	Amerikan Protestan Mektebi	1865	
186	Bebek	(Robert Koleji)	1863	

4)1903 Yılındaki Fermanlı ve Ruhsatlı Amerikan Okulları

Amerika Sefareti 25 Şubat 1903'te Amerikan Okulları'nın yerini belirten ve sayısının 276 olduğunu belirttiği listeyi Hariciye Nezaretine takdim etmiştir.²⁹⁸ Bu okullardan 11'i İdadî, 10'u İdadî-âli derecesindedir. Osmanlı Devleti 27 Mart 1903'te²⁹⁹ sadaret emriyle Amerika Sefareti'nin verdiği bu listedeki okullar hakkında araştırma yapılmasını istemiştir. Buna göre yapılan araştırma sonunda fermanlı ve ruhsatlı 83 okul vardır.

Bu okulların listesi şöyledir.

Fermanla Açılan Amerikan Okulları

Tablo 15: Fermanla Açılan Amerikan Okulları:³⁰⁰

Adedi	Vilayeti	Okulun Bulunduğu Yer	Okulun İsmi
1	İstanbul	Rumeli Hisarında tepede	Robert Koleji Nam Zükur Mektebi
2	İstanbul	Üsküdar'da Selami Ali Efendi mahallesinde Ekmekçi	İnas Mektebi
3	Bitlis Sancağında	İslam ve Hristiyan ahali Mahlute sakin olduğu mahalle	İnas Mektebi
4	Beyrut Sancağında	El-Mesitiye Zekakur sokak El-Remle	Suriye Protestan Koleji
5	Mamuratül Aziz	Harput	Fırat Kolej namı ile maruf olan mektep
6	Mamuratül Aziz	Harput	İnas Mektebi

²⁹⁸ BOA, Y.PRK. MF, 4/36

²⁹⁹ Mutlu, 2005: 319

³⁰⁰ BOA, Y.PRK. MF, lef: 2-3-4

7	Mamuratül Aziz	Harput	Sıbyan Delili Mektebi
8	Mamuratül Aziz	Harput	Ruhban Mektebi
9	Sivas	Merzifon'da Hacı Bey Mahallesi	Anadolu Koleji

Osmanlı Devleti ruhsatlı olmayan okulların tahkikatının yapılması ve sonra onaylanması hakkındaki düşüncesini Amerika'ya kabul ettirmiştir. Ancak ağırdan davranması Amerika'nın Osmanlı Devleti'ni sıkıştırmasına neden olmuştur. Sonunda Amerika da diğer Avrupa devletlerine tanınan haklara sahip olmuştur.

Maarif Nezareti ve İdarelerince Verilen Ruhsatla Açılan Amerikan Okulları

Tablo 16: Maarif Nezareti ve İdarelerince Verilen Ruhsatla Açılan Amerikan Okulları:

Adedi	Vilayeti	Bulunduğu Yer	Okulun Adı
1	İstanbul	Kumkapı'da Musalla Sokağında Şeyh Ferhat Mah.	Şişmaniye Mektebi
2	Adana	Adana'nın Tımaran Mah.	Kız Mektebi(Gece)
3	Adana	Haçin'de Kaleiçinde	Kız Mektebi (Gece-Gündüz)
4	Adana	Haçin'de Tılsım Mah.	Erkek Mektebi(Gece)
5	Adana	Haçin'de Mankır Mah.	Erkek Mektebi(Gece)
6	Adana	Ermeni Protestan Mah.	Erkek Mektebi(Gece)
7	Tarsus	Cami-i Nur Mahallesinde	Erkek Mektebi
8	İzmir	Çayırli Bahçe'de Hristiyan Mahallesinde	Zükura mahsus (Erkek Mektebi)
9	İzmir	Debbağhane'de Hristiyan Mahallelerde	Kız Mektebi (Gece-Gündüz)
10	İzmir	Çukuriye Mahallesinde	İptidai Zükur (Erkek)
11	İzmir	Çayırli Bahçe'de Hristiyan Mahallesinde	İptidai İnas (Kız)
12	İzmir	Ödemiş'te Ermeni Mahallesinde	İptidai Zükur ve İnas (Kız ve Erkek)
13	Manisa	Çapraz-ı Kebir Mahallesinde	İptidai Zükur ve İnas (Kız ve Erkek)
14	Manisa	Çapraz-ı Kebir Mahallesinde	İptidai Zükur ve İnas (Kız ve Erkek)
15	Saruhan	Akhisar'da Yenice Mah.	İptidai Zükur ve İnas (Kız ve Erkek)
16	Halep	Kıstülçevre Mahallesinde	İptidai Mektebi
17	Halep		İptidai Mektebi
18	Halep	Ayıntab'ta	Osmanlı Merkez Mektebi namıyla Maaruf Amerikan Mektebi
19	Halep	Ayıntab'ta	Kız Mektebi(Gece)
20	Halep	Habik mahallesinde	İptidai
21	Halep	İbn-i Eyyup	İptidai
22	Halep	Kayacık	İptidai
23	Halep	Maraş	İnas-ı idadi (Kız İdadi Mektebi)
24	Halep	Maraş	Ruhban Mektebi
25	Halep	Antakya'da	İptidai Mektebi
26	Halep	Beylan'da Kilise Mahallesinde	İptidai Mektebi
27	Halep	Kilis'te Vaiz Mahallesinde	Zükur-u İptidai Mektebi (Erkek İptidai Mektebi)
28	Halep	Kilis'te Vaiz Mahallesinde	Kız Mektebi
29	Erzurum	Hristiyan hanelerinden müteşekkil mahallede	Kız Mektebi(Gece)
30	Erzurum	Hristiyan hanelerinden müteşekkil mahallede	Erkek Mektebi
31	Hüdâvendigar	Hacı Ali mahallelerinde	Erkek ve Kız Mektebi (Gece)
32	Hüdâvendigar	Kayabaşı	Kız Mektebi
33	Van	Bağlar'da	Erkek Mektebi
34	Van	Bağlar'da	Kız Mektebi (Gece- Gündüz)
35	Van	Şehirde	Kız Mektebi(Gece)
36	Trabzon	Hristiyan haneleri mahallesinde	Mektep
37	Manastır	Hristiyan	Protestan Kız Mektebi

38	Ankara	Kayseriye'de Talas Hristiyan mahallesinde	Erkek Mektebi(Gece)
39	Ankara	Kayseriye'de Talas Hristiyan mahallesinde	Kız Mektebi(Gece)
40	İzmid	Bahçecik'de	İdadi Mektep
41	Sivas	Gürün'de Şugül-ü bağla mahallesinde	Mektep
42	Sivas	Nefs-i Sivas'ta Bezeraî	Kız Mektebi
43	Sivas	Küçük yengiler	Erkek Mektebi
44	Sivas	Mufadere Hoca Ahmed	Erkek Mektebi
45	Sivas	Huruç sokakta	Kız Mektebi
46	Zile	Hacı Mehmed mahallesinde	Mektep
47	Bitlis	Mutsa İslam mahallesinde cami-i şerif kursunda	Erkek Mektebi (Gece - Gündüz)
48	Bitlis	Mutsa İslam mahallesinde cami-i şerif kursunda	Kız Mektebi
49	Diyarbakir	Mardin'de İslam ve Hristiyan mahallelerinde kubbe kenarı	Erkek Mektebi (Gece - Gündüz)
50	Diyarbakir	Mardin'de İslam ve Hristiyan mahallelerinde kubbe kenarı	Kız Mektebi
51	Kudüs	Ramallah kariyesinde	Kız Mektebi(Gündüz)
52	Kudüs	Ramallah kariyesinde	Kız Mektebi(Gece)
53	Suriye	Beka kazası Muallâka kariyesinde	Amerika Mektebi
54	Suriye	Beka kazası Sebni kariyesinde	Amerika Mektebi
55	Suriye	Beka kazası Ferzül kariyesinde	Amerika Mektebi
56	Suriye	Beka kazası Cedid kariyesinde	Amerikan Mektebi
57	Suriye	Maşgara	Amerikan Mektebi
58	Suriye	Kabalası	Amerikan Mektebi
59	Suriye	Aynon kariyesinde	Amerikan Mektebi
60	Suriye	Virankal	Amerikan Mektebi
61	Suriye	Hama'da İslam mahallesinde	Erkek Mektebi
62	Suriye	Hama'da İslam mahallesinde	Kız Mektebi
63	Suriye	Mahrede	Mektep
64	Suriye	Raşiyâülkamer'de	Mektep
65	Suriye	Mecdüş-Şems'de	Mektep
66	Suriye	Aynı Kına	Mektep
67	Suriye	Baalbek'te	Mektep
68	Suriye	Beyneselle'de	Mektep
69	Suriye	Hades'te	Mektep
70	Suriye	Hoşber'de	Mektep
71	Suriye	Res-i Baalbekte (beş)	Mektep
72	Suriye	Şelifa'da	Mektep
73	Suriye	Baalbek'te Şeyh Fevka kariyesinde İslam mahallesinde	Mektep
74	Suriye	Talya'da	Mektep

5)Amerikalı Misyonerler Tarafından Açılmış Önemli Misyoner Okulları

1.Anadolu Koleji

Merzifon Amerikan Koleji olarak da bilinen bu okul 1865'te kurulmuştur. Merzifon'da 19.asrın sonlarında 20 bin kadar tahmin edilen nüfusun 13.380'i Müslüman, 5820'si Ermeni, 800 kadarı Rum idi. Merzifon'da Amerikalı din adamları tarafından tesis edilmiş olan ve bilhassa Ermeniler arasında Protestanlık propagandası

yapan bir mektep (Anatolia College) ile Fransız Cizvit rahiplerinin idare ettiği mektep bulunuyordu.³⁰¹

Amerikan Board komisyonu misyonerlerinden Morsovan tarafından kurulan kurum önce Teoloji semineri olarak adlandırılmış fakat toplum için hem dini hem de sosyal hizmetleri yerine getiren bir yer olmuştur. 1881'den itibaren büyük bir gelişme göstermiş, yüksekokul konumuna gelmiştir. Okul herkese açık olmasına rağmen asıl öğrenci kaynağını Ermeni ve Rumlar oluşturmuştur. Kolej'de dışardan gelen öğrenciler yatılı olarak bulunmaktadır. Kolej'de 1886 yılında 135 öğrenci mevcut olup bunun 108'ini Ermeni, 27'sini Rum öğrenci oluşturmaktaydı.³⁰²

Sivas'ta³⁰³ Merzifon'da Hacı Bai ve Sofular Mahallesi'nde 1865(1280) yılında kurulmuş. 1321/15 Şubat 1314'te ruhsat almış, müdürü Tracy olarak geçen Anadolu Koleji'nin toplamda 545 kız, erkek karışık öğrencisi olup bunlar Rum, Ermeni, Protestan idi. Kadın öğretmenleri 15, erkek 18 olmak üzere 33 öğretmeni olup, erkek öğretmenlerin 11'i Osmanlı, 6 Amerikan, 1 İsviçre tebaasıdır. Bayan öğretmenlerin 11'i Osmanlı, 4'ü Amerikalıdır.³⁰⁴ Merzifon Amerikan Koleji Samsun'dan Trabzon'a kadar Karadeniz Bölgesi'nde Pontus Rum Devleti kurmayı amaçlayan bir rol oynadığı³⁰⁵ söylenmektedir.

a)Merzifon Anadolu Koleji'nin Zararlı Faaliyetleri

Merzifon Anadolu Koleji bozguncu faaliyetlerin oldukça fazla olduğu okul olarak tarihe geçmiştir. Bunda tabii, 1890 yıllarında başlayan Ermeni olaylarının da payı olmuştur. Misyonerler, teşvik ve telkinleriyle isyanlarda azmettirici rol oynamışlardır.

Kayseri civarında Derevnik Manastırı'nda yapılan aramada Kayseri'nin ileri gelenlerinden Bedros Mizakyan ile Bedros Kalpakyan Efendiler de bulunmuşlardır. Yozgat'ta gözaltına alınan şahısların, tarifleri üzerine zabıta tarafından yapılan aramalarda karışıklığı çıkaran başlıca tahrikçilerin, Merzifon Protestan Mektebi (Anadolu Koleji) muallimlerinden Tomayan ile Kayayan adlı şahıslar olduğu anlaşılmıştır. Protestan Misyoner Mektebi'nde Siflosonil adlı matbaa sayesinde basılan devlet ve hükümdar aleyhindeki ilanlar civar yerlere ulaştırılmıştır. "Tomayan ile Kayayan'ın öteden beri sair bil fesad oldukları ve mektepte bunların derslerini almış

³⁰¹ İslam Ansiklopedisi 7.cilt, M.E.B. Yayınları, 1970 M.E.B Basımevi

³⁰² Süleyman Büyükkara, (2004): *Türkiye'de Amerikan Okulları*, Konya, s.208

³⁰³ Dh. Ayrı. Bilgi için Bkz. 1903'teki Amerikan Okulları listesi

³⁰⁴ Mutlu, 2005: 353

³⁰⁵ Yusuf Sarıney, (1999): *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, s.51 – 53

gençlerin mektepten çıktıkları vakit müessesat-ı mevcude ve munlazame aleyhinde büyük bir gazez oluşturarak Avrupa'nın en ileri gelen anarşist ve sosyalist partilerine hizmet etmişlerdir"³⁰⁶ diye devletin resmi yazışmalarında belirtilmiştir. Tomayan ile Kayayan adlı Ermeni muallimlerin Merzifon Koleji profesörlerinin devlet aleyhtarı böyle bir olayda yer almalarını kolej asla kabul etmemiştir. Bu muallimler tutuklanarak Ankara'ya gönderilmiş haklarında idam cezası verilmelerine rağmen İngilizlerin araya girmesiyle II. Abdülhamit tarafından affedilmişlerdir.³⁰⁷

Bu sırada, inşasına yeni başlanan Merzifon Anadolu Koleji'nin kızlara mahsus okulun yanması üzerine Amerika Osmanlı Devleti'ni suçlamış ve Osmanlı Devleti 500 Lira tazminat ödemiştir.³⁰⁸ Osmanlı Devleti, Merzifon Anadolu Koleji bitişiğindeki binanın yakılmasından kendisinin sorumlu olmadığını şöyle ifade etmiştir.

“Merzifon Mektebi'nin harikine dair olan rivayet dahi yanlış ve mübalağalıdır. Fi'l- vaki muhterik olan bina mektep değil, ancak mektebe muttasıl ve Malkan Efendi namında bir adama ait olan bir ebniyedir ki bu harikin failleri hükümetin tekayyudatı münasebetiyle niyat-ı cinayet karaneleri mevki icraya vaz edemeyen eşhaz oldukları derkardır”

Amerikalıların Ermenileri isyanda kullandıkları gerçektir.³⁰⁹

2 Ağustos 1893 tarihinde Merzifon Anadolu Koleji Müdürü Herbest, Sivas Valisi'nin yanına giderek, Merzifon Amerikan Mektebi'nin bitişiğindeki arsanın Doktor Yavo'nun tasarrufuna verilmesini istemiş ve binanın yanmış olmasından dolayı tekrar inşası için 500 Lira ödenmesi istenmiştir. Sivas valisi misyonerlerin isyancılara katılmasalar bile tıpkı Doktor Yavo örneğinde olduğu gibi amaçlarının Protestanlık mezhebinin yayılmasını sağlamak olduğunu ve Erminece yapılan neşriyattan rahatsız olduğunu dile getirmiştir.³¹⁰ Merzifon Anadolu Koleji Ermeni öğrencilerinin zararlı faaliyetlerde bulunduğu vakidir.³¹¹ Merzifon'da Müslümanların Hristiyanalara karşı giriştikleri kilise yakma, silahlı saldırıda bulunma kan akıtma gibi haberlerin asılsız

³⁰⁶ BOA, Y.PRK. UM, 26/27, 1310, lef. 26

³⁰⁷ George E. White (Çev. Cem Tarık Yüksel), (1995): *Bir Amerikan Misyoneri'nin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, İstanbul, s.145

³⁰⁸ BOA, İ. ML (İrade Maliye), s.22

³⁰⁹ BOA, Y. PRK. UM, 26/27, 1310, Lef.26 “İngiltere ve Amerika zenginleri şurasını iyi bilmelidirler diye biten resmi yazışmanın sonunda Ermeni halkının pek çoğu kendilerine aşılana ihtilal fikrinden hoşlanmamışlar, daha evvel olduğu gibi rahat yaşamak için yüce devletin Ermenilere sağladığı iyilik ve faydadan yararlanmaktan başka bir şey talep etmemektedirler” denir.

³¹⁰ BOA, Y. PRK. MYD, 13/31, 1311. m.19

³¹¹ BOA, Y.MTV, 76/46, 1310, Lef.26

olduğu bilinmektedir.³¹² Merzifon Anadolu Koleji Amerika sefaretinin isteği ile fermanı alıyordu.³¹³ Merzifon Anadolu Koleji Müdürü ile Tomayan adlı muallimin Londra ruhbanına mensup bir gazetede Osmanlı Devleti'ne hakaret eden, iftira atan bir makalesinin yayınlanmış olması zararlı faaliyetleri açısından önemli bir örnek teşkil etmiştir.³¹⁴ Merzifon Ermeni ve Protestan Mektepleri muallimlerinden Artin de tıpkı Tomayan ile Kayayan gibi devlet aleyhtarı faaliyetlerde bulunmuş ve soruşturma geçirmiştir.(1891)³¹⁵ Amerikalıların Sivas Konsolosu'nun Merzifon'a geldiğinde ikamet ettiği Protestan mektebinin öğrencileri ile Konsolosluk kavasının Müslümanlara R.Martini Henry marka silahla konsolosun kaldığı odanın penceresinden 7- 8 kişiyle birlikte silah çektikleri Sivas valisi tarafından sadarete bildirilmiştir.³¹⁶

b) Merzifon Anadolu Koleji'nde Okutulan Dersler

Bozguncu faaliyetleri yüzünden 1921'de kapanan bu kolejin yerine 8 Ocak 1924'te Anadolu Kampüsü'nde kurulan Merzifon Kız Hayat Okulu (American Girls School of Life)³¹⁷ temel eğitim veren bir okul konumunda iken 1929 yılından sonra ortaokul konumuna geldi. Yine Stone'den alınan bilgilere göre, ortaokulun amacı bölgedeki kız öğrencileri kültürlü bir ev kadını olarak yetiştirmek için onları çocuk bakımında, hasta bakıcılık işlerinde, el işlerinde ve daktilo yazma konusunda eğitiyorlar sonra da ileri düzeyde ev ekonomisi dersleri ile birlikte, İngilizce dersleri de veriyorlardı. 1933 yılındaki programa göre İngilizce bilmeyen öğrenciler için haftada 20 saat İngilizce, 4 saat Türkçe dersi; ikinci yarıyıldan itibaren İngilizce 18 saat uygulanmıştır. El işlerini içeren beceri dersleri dikiş, dokumacılık, beden terbiyesi ve spor, bahçecilik, hesap dersleri de müfredatın içindeydi. 1.sınıftan itibaren coğrafya, 2.sınıftan itibaren tarih dersleri, 4.sınıfta Fransızca, Biyoloji, hasta bakıcılık, yemek pişirme, daktilo grafi dersleri de mevcuttu. Okul öğrenci azlığı ve mali buhran nedeniyle 1938'de kapanmak zorunda kalmıştır.³¹⁸

³¹² BOA, Y. PRK. UM, 26/27, 1310, Lef.26

³¹³ BOA, Y. A. RES, 66/6, 1311. 1. 10 (şurayı devlet dahiliye)

³¹⁴ BOA, Y. PRK. AZJ, 27/36, 1311, Lef.2

³¹⁵ BOA, Y. PRK. DH, 5/15, 1309, c.12

³¹⁶ BOA, A. MKT. MHM, 733/8, 1310. ş.22

³¹⁷ Frank Andrew Stone, (1970): *Communities of Learning People and Their Programs the American Board Scholls in Turkey From 1920 to 1970* İstanbul: s.17 Büyükkarcı'dan Naklen.

³¹⁸ Büyükkarcı, 2004: 214

2. Harput'taki Amerikan Okulları

Amerikalı Misyonerlerin Harput'ta açmış oldukları okullar kısa zamanda gelişme göstermişlerdi. Gelişmelerinde en büyük katkıyı kendilerine öğrenci yetiştiren, alt seviyede eğitim veren okulların yeterli olmaması sağlamıştır. Amerikalı misyonerler tarafından Harput Kasabası'nda İptidai, Rüştî ve İdadi kısımlarına ayrılan zükûr ve inasa mahsus (erkek ve kız) açılmış olan okullar, 30 sene sonra vergiden muaf olmak için sefaret tarafından istekte bulunulmuştur.³¹⁹ Osmanlı Devleti'nde denetimden uzak bir şekilde 1892 yılına kadar varlıklarını sürdüren bu okullar 2 si iptidai olmak üzere 6 tane mektep ile 1 de ruhban mektebi Safî Abdülkadir Kemali Paşa zamanında ruhsat almışlardır.³²⁰

Harput'ta açılan Amerikan Okulları ev şeklinde oluşturulmuş ve ruhsatsız açılmış, vergi idaresince de ev sanılarak vergi alınmıştır. Yalnızca okulların öğretimine ruhsat verilmiş ve bu okulların vergiden muaf tutulamayacağı yerel bir yazışmada da belirtilmiştir.³²¹ 1891-1892 öğretim yılından itibaren ilk kısmından yüksek kısmına kadar Amerikan Board'ın Harput'taki kolejinin bütün bölümleri Osmanlı Devleti yetkililerince resmen tanınmış oldu. Bunun gerçekleşmesiyle Harput Maarif Müdürü kolejdən mezun olarak diploma alan bir öğrenciyi ikinci bir sınava gerek görmeden öğretmen olarak atayabiliyordu. Böyle bir ayrıcalığa sahip olması Fırat Koleji'nin öğrenci sayısının artmasına neden olmuştur.³²²

Harput'taki Amerikan Okulları şöyledir:

- 1- Mamuratül Aziz (Elazığ) Hristiyan Mahallesi'nde Harput Fırat Koleji(Tesis Tarihi 1856-1867)
- 2- Amerikan Mektebi
- 3- Amerikan Sıbyan Mektebi
- 4- Amerikan Ruhban Mektebi (Kiralık 9 evde)

Fırat Koleji de Merzifon Anadolu Koleji gibi bir takım karışıklıkların odak noktası olmuştur.³²³ Amerikan Board'ın Harput'taki misyon merkezinin 11 Kasım

³¹⁹ BOA, A. MKT. MHM, 700/12, 13 Eylül 1891 tarihli belgede açılan bu okulların ve ek binalarının vergiden muaf tutulması istenmiş ancak yerel yöneticilerin bu duruma karşı olan tutumu dile getirilmiştir.

³²⁰ Açıkse, 2003: 111, ayrıca BOA, Y. A. RES, 104/42, 03 ş. 1317 (7 Aralık 1899) tarihli belgede iptidai, rüştî ve idadi sınıflarına mahsus 6 tane mektep için yanmış olan kısımlarının eski binalar mevkiinde inşası için Mr. Barnum tarafından ruhsat istenilmiştir.

³²¹ BOA, A. MKT. MHM, 700/12, Lef. 10

³²² Açıkse, 2003: 111

³²³ BOA, Y. PRK. BŞK. 60/21, 29 ş. 1371 (2 Ocak 1900 tarihli yazışmada Ermeni ve Bulgar ihtilalcilerin Merzifon ve Harput Amerikan Kolejleri'nin yetiştirdiği kimselerin sebep olduğu belirtilmiştir.)

1895’de 2 binası kısmen yanmış diğer bazı binaları kısmen zarar görmüştür.³²⁴ Amerikan Okulları’nın bu olaylarda zarar görmesinin sebebi Ermenilerin isyanlarının sebebi olarak bu okulların görülmüş olmasından kaynaklanmaktadır. Harput’taki olaylarda kolej binaları hasara uğramasına rağmen, gerek Amerikan Board Misyonerleri ve gerekse Ermeni öğretmen ve öğrenciler fiziki bir zarara uğramamışlardır. Olaylar sırasında bütün personel ve öğrenciler, okulların bulunduğu mahalın en yüksek tepesindeki kolejin ana binasında toplanmışlardır. Olayların büyümesini ve can kaybının olmasını Türk yetkililer engellemişlerdir.³²⁵ Osmanlı Devleti Amerikan Okulları’nın tamirine ruhsat ve tazminat vermek istememiş, Amerikan basını ve misyonerlerin baskıları sonucu Osmanlı Devleti de geri adım atmış, ancak Amerikan ve Avrupa kamuoyunu Türkler ve İslamiyet aleyhinde düşünmeye sevk etmekten vazgeçmemişlerdir. Anadolu’da açılan diğer Amerikan Board Okulları’ndan farklı olarak Fırat Koleji’nde eğitim dili Ermenice’dir. Bunun dışında İngilizce ve Türkçe dersleri de yer almaktadır. Fırat Koleji’nin öğrencilerinin yarısını Ermeni ve Protestan, diğerleri Ermeni Katoliği, Ermeni ve Süryani’dir. I.Dünya Savaşı’nın başlamasıyla, karışıklıklar meydana gelmiş, Amerikalı misyonerler Osmanlı Devleti’ni terk etmeye başlamışlardır. 1915 yılında Amerika’nın savaşa henüz tarafsız kalmasından dolayı, Osmanlı Devleti bunların faaliyetlerine pek karışmamış ancak savaşın alevlenmesiyle Harput’taki Amerikan misyonerlerinden Henry Riggs kolejde ve yatakhane kalan 56 kız öğrenciye sahip çıkmak için, Harput’ta kalmış diğerleri Amerika’ya dönmek üzere Beyrut’a hareket etmişlerdir. Fırat Koleji ve diğer çevre okullarından mezun olan öğrenciler ve Ermenilerden kalifiye elemanlar Amerika’ya göç etmişlerdir. Fırat Koleji’nden mezun olan ve 1915 yılından önce veya sonra, gizli veya resmi yollarla Amerika’ya gidenlerin çoğu dişçilik, mühendislik, avukatlık, rahiplik ve diğer iş kollarında çalışarak Amerika Birleşik Devletleri’nde hiç beklenmedik bir şekilde Fırat Koleji’nde vermiş oldukları eğitimden faydalanma imkânı sağlamışlardır.

Milli mücadele döneminde Mondros Ateşkes Anlaşmasının imzalanmasıyla tekrar Osmanlı Devleti’ne dönen misyonerler milli mücadele taraftarları tarafından ülkede barındırılmamış, Henry Riggs yetkililer tarafından yurt dışına sürülmüş, misyonerler bir daha Harput’a gelmemek üzere gitmiş, misyon binaları halk tarafından

³²⁴ Açıkşes, 2003: 115

³²⁵ Açıkşes, 2003:117

yıkılmış, Amerika'nın Doğu Türkiye Misyonu'nun merkezi olan Harput Misyonu böylece yok olmuştur.

3. Robert Koleji

1830'lu yıllar Board Misyonerlerinin Türkiye'ye iyice doluştukları yıllar oldu. Gelen bu misyonerler arasında bulunan Cyrus Hamlin oynadığı roller ve gösterdiği faaliyetler yönüyle Türkiye'de misyoner faaliyetlerinde öne çıkan isim oldu. Amerikan misyonerlerinin görüşüne göre; Doğu kiliseleri rahiplerin düşük eğitim düzeyi nedeniyle gerilemişlerdi. Onların kurtulması için Anadolu'ya Protestan yüksek eğitim modelinin ithal edilmesi lazımdı. Bu amaçla Doğu kiliselerinin yeniden doğuşuna yardım edecek kilise kadrolarının eğitilmesi için 1838'de Cyrus Hamlin(1811–1900) gönderildi. Böylece Hamlin, zamanımıza kadar devam etmiş olan Orta Doğu'daki Amerikan Yüksek Eğitimi'nin kurucusu oldu. Board tarafından gönderilen Hamlin 1840'da İstanbul'da Bebek'te bir okul açtı. Açılan okulda Ermeni öğrencilere Ermeni dili, İncil ve Hristiyanlık ağırlıklı dersler verilecekti. Bu özelliği sebebiyle bu okula “*Teoloji Semineri*” de deniliyordu. İşte Robert Koleji'nin temelleri böylece atılmış oluyordu.

Bebek Teoloji Okulu, ortaokul seviyesinden lise seviyesine daha sonra yüksek kısmı da ilave edilerek Robert Koleji'ne dönüşecektir.

Kırım Harbi ve 1856 Islahat Fermanı'nın misyonerler açısından diğer önemli bir yararlanma yönü Robert Koleji'nin açılmasına katkıda bulunması olmuştu. Kolejin açılmasında etkili olan isimler 1857'de Fransız asıllı ve Newyork'lu tüccar Chris Topher Rheinlander Robert ve misyoner kardeşler James ve William Dwith tarafından dile getirilmişti.³²⁶ Bu fikrin Türkiye'deki icraatçısı ise Cyrus Hamlin olmuştur. Kolejin isminin, finansmanı olan Robert adlı kişinin adının olmasına karar veren Cyrus Hamlin, 16 Eylül 1863'te biri Amerikalı, üçü İngiliz, 4 öğretmen ve 4 talebe ile Bebek'teki Teoloji evinde okulu açtı. Okulun açılmasına Katolik misyonerler ve Rusya kendi aleyhlerine olan bu duruma karşı çıktılar. Amerikan Büyükelçisi Oscar S.Staraus “*Türkiye'deki Amerikan Misyonerleri ve eğitime en büyük muhalefet Müslümanlardan değil Fransa ve Rusya'nın baskılarından gelmektedir*” şeklinde yazmıştır.³²⁷

Bab-ı Ali okulun açılmasına başlangıçta izin vermese de Türk Amerikan ilişkilerinin bozulmaması için ve ABD Büyükelçisi Joy Morrison ve Dışişleri Bakanı Seward'ın araya girmesiyle izin alındı. Kolejin kurulmasıyla ilgili irade çıkınca, kolejin

³²⁶ Kocabaş, 2002: 128

³²⁷ Kocabaş, 2002: 129

ABD'nin himayesinde bulunması, dilinin İngilizce olması ve buraya Amerikan bayrağı çekilmesine de izin alındı. Bu durum Cyrus Hamlin ve ekibi için büyük bir zafer olarak nitelendirilebilir. 1864 – 1865 yıllarında öğrenci sayısı 23, 1866'da öğrenci sayısı 41 oldu. Öğrencilerden 20'si Ermeni, 9'u Bulgar, 6'sı Yunan idi. 1868-1869 ders yılında Rumeli Hisarı'na taşındığında ise 11 Ermeni, 41 Bulgar, 17 Rum öğrencisi vardı. Kolejin zararlı etkilerinden çekinildiği için Türk öğrenci o yıllarda verilmiyordu. Robert Koleji'nin Rumeli Hisarı'nda yaptırılmasının nedeni değişik tartışmalara neden olmuştur. Bilindiği gibi Rumeli Hisarı, Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethine bir hazırlık için yaptırılmıştı. Amerikalıların Türkiye'yi dört asırlık uykudan uyandırmak için yeni bir fetih, boğazın Beşiktaş sirtlarından Haliç'e kadırgalar sürükleyerek değil, şehrin kenarından Haliç'e atak yaparak farklı bir şekilde yapılmak isteniliyordu.

Robert Koleji'nin ilk mezunlarından Bulgar İhtilalcisi P.M. Mateef, Bulgarca Mir Gazetesi'nin 20 Haziran 1936 tarihli sayısında şunları yazmıştı: “*Dr. C. Hamlin, Müslümanlık nereden İstanbul'a girmişse, Hristiyanlığında oradan İstanbul'a girmesi için Rumeli Hisarı'nın en yüksek kalesi üzerinde bir kolej açmak istiyordu.*”³²⁸

Cyrus Hamlin Rumeli Hisarı'na komşu koleji Ahmet Vefik Paşa'nın arazilerini satın alarak yaptırmıştı. Paşa, Osmanlı Devleti'nde Sadrazamlık yapmıştı. Aynı zamanda daha önceden büyükelçilik, bakanlık, mebusluk ve meclis başkanlığı da yapan Ahmet Vefik Paşa arazisinin birinci kısmını 16, ikinci kısmını 20 bin liraya satmıştı. Bu durum gerek hükümet, gerekse halk tarafından hiç iyi karşılanmadı. Çünkü misyoner okulları siyasi bir mesele olarak o sıralar çok baş ağrıyordu. Ahmet Vefik Paşa'nın vefatında cenazesinin nereye defnedilmesi II. Abdülhamid'e sorulduğunda Abdülhamid: “*Kayalan Kabristanı'na (Rumeli Hisarı'na) defnediniz ki Robert Koleji'nden çalınan çan sesleri kıyamete kadar kulaklarında çınlasın dursun*” demiştir.³²⁹

Ahmet Vefik Paşa ise Paris'te büyükelçi iken hükümetin ve milletin haysiyetini korumak için hükümetin emriyle bir çok ziyafet verildiğini, ancak bu masrafların hükümet tarafından ödenmediğini ve bu yüzden arazisini satarak borçlarını ödediğini söyleyerek kendisini savunmuştur.³³⁰

Hamlin'den sonra Robert Koleji'nin müdürlüğünü yapan Washburn hatıralarında okulun amacının “*ırk ve din farkı gözetmeksizin, öğrencilerin moral ve ruhsal*

³²⁸ Necdet Sevinç, (1978): *Ajan Okulları*, Oymak y.y, İstanbul: s.40

³²⁹ Ergin, 1977: 650

³³⁰ Ergin, 1977: 784

hayatlarını geliştirmek, tanrıya inanan, kendileriyle uyumlu ve incilin prensiplerine hizmet eden öğrenciler yetiştirmek” olduğunu ifade eder. Misyonerlerden Gates “Robert Koleji iki prensip etrafında çalışır: Tanrıya itaat ve milletleri kardeşçe bir pota içinde eritmek”der.³³¹ Rum Patriği de Robert Koleji’nin görevinin Hristiyan kardeşliğini öğretmek olduğunu savunmuştur. Robert Koleji’nde isyanlarda rol oynayan ihtilalci gençleri yetiştirdiği iddiaları ortaya çıkmıştır. Yarı resmi bir sıfatla yayımlanan New York Tribün Gazetesi’ndeki bir makalede Bulgaristan’ın bağımsızlığının İstanbul’daki Robert Koleji sayesinde olduğu, benzer durumun Üsküdar’da Amerikalı misyonerler tarafından açılan Kız Okulu’nda da muhtemel olduğu devlet yetkililerince düşünölmüştür.³³²

Kolej’in müdürlüğünü yapmış olan Washburn, kolejin Osmanlı Devleti’ne yönelik ihtilalcilerin yatağı haline geldiği iddialarına: “Kolej, bütün nüfuzunu daima öğrencilerini politikanın dışında tutmakta kullanmış, hükümete yönelik ayaklanmaları budalalık olarak görmüştür. Biz daima ülkenin kanunlarına saygılı olmayı görev olarak bildik ve Türk Hükümeti tarafından bize karşı hiçbir resmi şikâyet getirilmedi” şeklinde cevap verir.³³³

Robert Koleji de diğer Amerikan Okulları ve Yabancı Okullar gibi ek binalar için Osmanlı Devleti’nden ruhsat talebinde bulunmuştur.³³⁴ Robert Koleji 1903’e kadar 2500 talebe eğitmiş, 1906’da da 450 mezun vermiştir. 1913’te ise mezun verdiği talebe sayısı 550’ye çıkmıştır.³³⁵ Robert Koleji adını 1912’de Robert Akademisi şeklinde değiştirmiştir.³³⁶ Amerikan Robert Koleji’nin binaları 1971’de Boğaziçi Üniversitesi’ne devredilmesinden sonra Arnavutköy Kız Lisesi ile birleşmiş ve Özel İstanbul Amerikan Robert Lisesi adını almıştır. Okulun 1984–1985 öğretim yılında 920, bugün ise 1000’in üstünde öğrencisi vardır.

4. Üsküdar Amerikan Kız Lisesi

Ermeni kızlarının Protestanlığa kazandırılmasını amaçlayan ev sohbetleri, 1843’te bir kız okuluna dönüşür. İlk olarak İstanbul Gedikpaşa’da faaliyete başlamış, Amerikan Misyoner Heyeti Sekreteri Nathonid C. Clarke tarafından yardımlar

³³¹ Kocabaş, 2002: 131

³³² BOA, Y. PRK. DH, 10/52, Lef.1

³³³ Kocabaş, 2002: 132 (Washburn’un Hatıralarından Naklen)

³³⁴ BOA, DH. MUİ 26. 1/1, Lef.2 Bab-ı Ali daire-i sadaret-i uzma mektub-i kalemi adet 2183

³³⁵ Ertuğrul, 2002: 172

³³⁶ Haydaroğlu, 1990: 134

sağlanmıştır. Amerikan “*Misyoner Kadınlar Heyetince*” 98.000 dolar yardım yapılmıştır.³³⁷ Robert Koleji’nin kurucusu Cyrus Hamlin tarafından da büyük destek gören bu okul, 1871’de Üsküdar’da Selamsız’da yeni yerine taşınır ve Marry Mills Patrick okulun müdiresi olur. Bayan Patrick Bern Üniversitesi’nde Yunan Felsefe’si üzerine doktora yapmıştır. Ermenice, Fransızca, İngilizce, Yunanca ve Türkçe öğrenmiş bir misyoner olarak hayatını Hristiyanlığa adanmıştır. İstanbul Kız Koleji 1895’te padişah fermanıyla resmileşmiştir.³³⁸ Robert Koleji’nin Bulgaristan’ın bağımsızlığının kazandırılmasındaki rolünün olduğuna dair Amerika New York Tribün Gazetesi’nde çıkan makale üzerine Amerikan Kız Okulu’nun da Robert Koleji gibi benzer hizmette bulunabilecek olması Osmanlı Devleti yetkililerini düşündürmüştür. Bu yüzden Amerikan Kız Mektebi’nin kız öğrencilerinin teftişi söz konusu olmuştur. 5 Ekim 1897’de (23 Eylül 1313) zaptiye nezaretiyle beraber yapılan teftişte geceli ve gündüzlü kız mektebinde, Osmanlı ve yabancı iki tane müdürün, 13 öğretmenin bulunduğu okula muayyen ücretle kız öğrenci kabul edildiği anlaşılmıştır. Rum, Ermeni, Katolik ve Protestan cemiyetlerine mensup olarak Osmanlı Devleti, Rusya, İngiltere, Romanya ve Bulgar çocuklarından 70 gece 60 gündüz kız öğrenci bulunduğu görülmüştür. 20 sene önce ruhsatsız açılmış bu okulun istedikleri gibi eğitim yaptıkları, Maarif Nizamnamesi’nin 129. maddesine uymadığı gibi Maarif Nezaretinden gelen müfettişleri de kabul etmemişlerdir.³³⁹ 1905 yılında okul binasının yanması üzerine Arnavutköy’de 250 dekar arazi Sultan Abdülhamit’in iradesiyle alınmış, 1910’da inşaatına başlanmış, 1914’te bitirilmiştir. Okulun temel atma töreninde Osmanlı uyruklu olan bir Amerikan misyonerinin konuşması ilginçtir: “*Şöyle bir Hisar’a bakınız. Osmanlı’nın geleceğinin ne olacağını şu Rumeli Hisarı’nın yanında yükselen Robert Koleji’nden öğrenebilirsiniz. Bu iki güçlü yapının anlamı şudur: Hisar, insan kanı döküp milletleri harap etmek içindir. Mektep ise fen vasıtasıyla milletleri nurlandırmak içindir. Bu okul, garp ve Hristiyan heyetiyle Türk hayatına hayat verecektir.*”³⁴⁰

1903’e kadar 25 bine yakın öğrenciye eğitim veren okul, bunların 435’ini mezun etmiştir. Mezun olanlar içinde Bulgarların oranı yüksek olmuştur. Bunları Ermeni, Rum, İngiliz, Amerikan, Alman ve Yahudiler izlemiştir. Türklerin sayısı 1906’dan sonra artmıştır. Yazar, Halide Edip Adivar bu okulun ilk Türk öğrencilerinden

³³⁷ Ertuğrul, 2002: 173

³³⁸ Tozlu, 1991: 132

³³⁹ BOA, Y.PRK. DH, 10/58, Lef.2

³⁴⁰ White, 1995: 80

birisidir.³⁴¹ Okulun öğretim dilleri Fırat Koleji'nde olduğu gibi başta Ermeniceydi. Ancak daha sonra İngilizce olmuştur. Kolej 1932'de Robert Koleji ile birleştirilmiştir. Bugün Özel Amerikan Kız Lisesi adıyla eğitim hayatına devam etmekte, Türk kültür ve eğitim hayatına etkili olan elemanlar yetiştirmektedir.

5. Tarsus – Saint Paul Enstitüsü (Tarsus Amerikan Koleji)

Adana vilayetine bağlı olan Tarsus'ta, Gözlükule mevkiinde üç tarafı İslam haneleri ile çevrili olarak Hicri 1303'te (1885/1886) kurulmuş olan Tarsus Amerikan Koleji 20 Kasım 1309'da ruhsat almıştır.³⁴² Rüşdi olarak 3, idadi olarak 4 sene tahsil veren okulda gece ve gündüz eğitim verilmekteydi. Öğretmen sayısı 7 olup, müdürü Mr. Christie dışındaki tüm öğretmenler Osmanlı tebasındandı.³⁴³ Böyle olunca teftiş edilme zorluğu da ortadan kalkmıştı. Öğrencilerini ilk yıllarda Ermeniler oluşturuyordu. Okulda el işleri ve sanata yönelik eğitimi verilmesi bölgede sempati ile karşılanmıştır.³⁴⁴

Saint Paul Enstitüsü olarak geçen okulun resmi adı Tarsus Amerikan Koleji'dir. Kolejin amacı, öğrencileri iş hayatına hazırlamak, Hristiyan inancının ölçülerine göre insan yetiştirmektir. Okulun kendi içindeki özel amacı ise; Maraş İlahiyat Okulu'na gitmeye yönlendirmek, kabiliyetlileri Beyrut Protestan Tıp Fakültesi'ne hazırlamak, ayrıca gayrimüslim ve yabancı okullar için öğretim elemanı yetiştirmektir.³⁴⁵

1902-1903 öğretim yılında okulun öğrenci sayısı 204 kişiydi. Bunun 138'i yatılı olup, 152'si Ermeni, 38'i Yunan, 12'si Arap, 2'si Türk ve birer tane de İtalyan ve Kürt vardı.³⁴⁶ Okulda her sabah Ermenice, Yunanca ve İngilizce dua ediliyordu. Maddi durumu oldukça iyi olan Tarsus Amerikan Koleji'nin müdürü Doktor Christie ve hanımı tarafından bağışlanan 3 bin ciltlik kitaplığı olup, ayrıca çok büyük mal varlığına da sahipti. O gün için değeri 3500 dolar eden 3 bin hektarlık arazi, birisi oldukça geniş 4 bina, laboratuvarlar, ders alet ve malzemeleri, taşınabilir taşınamaz birçok emlak ve emtia bu varlığın yalnızca bir kısmıdır.³⁴⁷ I. Dünya Savaşı yıllarında okulun öğrencileri, idarecilerin göz yummaları sonucu silahlanmışlardır. Tarsus, Fransız kuvvetlerince işgal

³⁴¹ Haydaroglu, 1990: 135

³⁴² Mutu, 2005: 337

³⁴³ Mutlu, 2005: 337

³⁴⁴ Haydaroglu, 1990: 41

³⁴⁵ BOA, A. MKT. MHM, 659/9, 24/ca/1314 (30 Kasım 1896 tarihli resmi yazışmada Tarsus Protestan Mektebi'ne Adana ve Maraş'tan gidecek olan talebeye engel olunmak istenmiştir.)

³⁴⁶ Ertugrul, 2002: 167

³⁴⁷ Tozlu, 1991: 100

edilince, işgal kuvvetleri komutanlık merkezi kolejin tam karşısına kurulur. Böylelikle tüm işgal süresince kolej Fransız kuvvetlerine danışmanlık yapar. Kurtuluş Savaşı yıllarındaki yıkıcı faaliyetlerinden dolayı kolej 1923'te kapatılır. Bir yıl sonra tekrar açılır. Bu açılışta sadece akademi kısmının faaliyetlerine izin verilir. 1968'de bu kısım da kapatılır. Bugün lise seviyesinde eğitim ve öğretime devam eden okulun 1995 yılı itibarıyla 479 öğrenci, 97 tane de öğretmeni bulunmaktadır.

6.Maraş ve Antep Amerikan Kolejleri

Maraş ve Antep çevresinde Ermeni ve diğer Hristiyan halkı organize etmek “*Evangelical*³⁴⁸” Hristiyan mezhebine göre yetiştirmek ve İslam medeniyeti içinde gayrimüslim tebaanın eriyip yok olmasını engellemek için “*Central Turkey College*” in kurulmasına karar verilmiştir. 1871 yılında misyonerliğin patronluğunda Urfa’da Ermeni Evangelical mensupları bir kongre yaparlar. Böylece kolejin açılmasına bu tarihte karar verilir.³⁴⁹ Amerikan misyonerlerince kurulup geliştirilen bu okullar için “*Trustees of Donations for Education in Turkey*” (Türkiye’deki Eğitim İçin Bağış Toplama Heyeti) gibi kuruluşlar meydana getirmişlerdir. O zamana göre bu kuruluş yoluyla kolejler için 200 bin dolar para toplanmıştır. Ayrıca gayrimüslim teba da kendi arasında 6400 dolar toplar. Bu bölgede bu okulların kurulması tesadüf değildir. Daha öncelerden gayrimüslim tebaanın buralarda oldukça köklü kiliseleri vardı. Bu kiliselerin sayısı o günlerde 33’e kadar çıkmıştır. Birçok Protestan okulunun da bulunduğu bölge, misyonerler için bir hazine gibiydi.

Antep Koleji 1876’da organize edilip 1878’de kendi binasında bir idadi (secondary school) olarak faaliyete geçti. 8 şubat 1308 (20 Şubat 1893) tarihinde ruhsatı alınmıştır.³⁵⁰ 1907 – 1914 yıllarında iradeyle yüksek kısımları resmileşti. Fermanla Kolej’e şu sahalarda eğitim yapma hakkı tanındı: Tarım, ticaret, eğitim, muaşeret, maden mühendisliği ve hukuk.

³⁴⁸ Israrlı İncil Misyonerleri (Evangelist) Daha ayrt. bil. Bkz. Ali Ünal “Kıyamet Savaşçıları”, *Yeni Ümit Dini İlimler ve Kültür Dergisi*, Ocak-Şubat-Mart 2007, sayı:75, yıl:18

³⁴⁹ Tozlu, 1991: 107

³⁵⁰ Mutlu, 2005: 362

Merkez Antep Koleji'nin 4 yıllık programı şöyledir.³⁵¹

Freshmen	Sophomere	Junior	Senior
Klasik Ermenice	İngilizce	İngilizce	Jeoloji
İngilizce	Fransızca	Fransızca	Mineroloji
Fransızca	Ermenice	Ermenice	Pedagoji
İlkçağ Tarihi	Türkçe	Türkçe	Hristiyanlığın önemli olayları
Geometri	Astronomi	Kimya	
Botanik	Zooloji	Mekanik	Felsefe
Fizik	Trigonometri	Ahlâk	Müzik
İncil	Müzik	Mantık	Fizikî Eğitim
Din Öğretimi	Hitabet	Müzik	Tez Çalışmaları
Fizikî Eğitim	Hitabet	Fizikî Eğitim	
Hitabet		Hitabet	

Koleje sınırlı bir Tıp bölümü ilave edilir. 2 yıl gibi çok kısa bir sürede kadavra üzerinde çalışmaya başlamaları şikâyetlere sebep oldu. Devrin eğitim bakanı Münif Paşa, öğrencilerin kadavra üzerinde çalışmalarının bir mahsuru olamayacağına karar verdi. Buradan önemli hekim misyonerler yetişmiştir. 1908'de İttihad ve Terakki, II. Abdülhamit'i çekilmeye mecbur ettiğinde, Antep Koleji gözaltına alınmıştır. Kolejin profesörlerinden Lazarus Direduryan, Hınçak taraftarıydı. Profesör Sarkis Levanyan'ın karısı da bu cemiyetin aktif bir üyesiydi. Bu yüzden okullarda aramalar yapılmıştır. Aramalarda silah ve belgeler ele geçmiştir. Bir kısmı da kendi emniyetleri için başka bölgelere kaydırılır.³⁵² Bütün bunlar, Batıya misyonerlerce Türklerin Ermeni katliamı olarak ulaştırılmıştır.

Maraş yöresine 1845'te gelen Amerikan misyonerleri ilk olarak kilise açma faaliyetlerinde bulunurlar. Açılan kiliselerle bölgedeki gayrimüslim tebaayı organize ederler. Maraş İlahiyat Okulu, tecrübeli ve önemli misyonerler tarafından idare edilir. Mr. Trowbridge okulun idarecileri arasındadır. Pozitif bilimlere dayalı kısmı da Maraş İlahiyat Okulu'na ilave edilir. 1852'de Hamlin'in Bebek İlahiyat Okulu'nu bitirip, Yale Üniversitesi'ne pozitif ilime dayalı araştırmalar yapmak üzere gönderilir. Aleksan Bezecian 1874'de Maraş İlahiyat Okulu'na gelir ama ilmi kısım 1875'te kapatılır. 1880'de Maraş'ta açılan Maraş Kız Koleji, Amerikan Kadın Misyonerlerince desteklenir. Mezunları eğitimlerini İstanbul Kız Koleji'nde tamamlamaktadırlar. Maraş Kız Koleji'ne öğrenciler Adana, Antep ve Saimbeyli'den gelmekteydi. Kolejin amacı

³⁵¹ Tozlu, 1991: 109

³⁵² Tozlu, 1991: 112

Güneydoğu Anadolu'ya Hristiyanlığı yaymak, Osmanlı Devletindeki gayrimüslim tebaayı aydınlatabilecek yerel kız liderler yetiştirmektir.

7. Apostolik Enstitüsü

Tarsus Amerikan Koleji'nde öğretim üyeliği yapan H. Stefanos Cenanyen tarafından Konya'da 1892 yılında kurulmuştur. Okul 1909 yılında gayrimüslim tebaanın satın aldığı kendi binasına taşınır. Amerikan Okulları'ndan bağımsız, yöredeki gayrimüslim tebaaya yönelik bir faaliyet gösterir. Öğrenim dili İngilizce olup 8 erkek, 4 kadın olmak üzere 12 öğretim üyesi ile eğitime başlar. Bu elemanlar Ermeni asıllıdır. Okul programında ise şu dersler yer alır: Ermenice, İngilizce, Türkçe, İncil çalışmaları, Matematik (yüksek derecede Trigonometri), Dünya Tarihi, Psikoloji, Fizik ve Astronomi, Matematik, Botanik, Zooloji, Mantık, Muhasebe, Müzik, Cimlastik, Resim, Kroki, Latince ve Almanca'dır.³⁵³ Enstitüyü geliştiren ve önemli bir ün sağlayan kişi Ermeni misyoner Dr. Armenog H. Haygayzan'dır. Saimbeyli'li olan bu misyoner Maraş İlahiyat Okulu'nu bitirdikten sonra Amerika'da Chicago Üniversitesi'nde okur. Daha sonra da Yale Üniversitesi'nde İlahiyat Doktoru unvanını alarak Anadolu'ya geçer. 21 yıl müdürlüğünü yaptığı Apostolik Enstitüsü Ermeni Milliyetçilik faaliyetlerinin üssü durumuna gelir. Kolejin eğitim dili İngilizceydi. 1910 yılından itibaren yüksek okul seviyesine çıkar ve 12 yıllık eğitim süresi 16 yıla çıkarılarak akademik seviyeye ulaşır. Kolejin öğretim elemanları başta Haygeyzen olmak üzere Ermenice'yi Türkçe'yi ve İngilizce'yi hakkıyla okur - yazar ve konuşurlar. Kitaplığında 200 civarında İngilizce eser vardı. Amerikan misyonerlerinin himayesinde olan bu okul, 1920 yılında New York misyoner bürosundan 10 bin dolar yardım almıştır. Kurtuluş Savaşı'nda İtalyan ve İngilizlere karargah olarak verildi. Yapılan bölücü ve yıkıcı faaliyetlerinden dolayı 1921 yılında Haygeyzen milli kuvvetlerce tutuklandı. Serbest bırakıldığında Harput Amerikan Koleji'ne geçti.³⁵⁴ Okul diğer benzerleri gibi kurtuluş savaşında düşmanla olan iş birliği yüzünden gözden düşerek kapandı.

³⁵³ Ertuğrul, 2002: 168-169

³⁵⁴ Tozlu, 1991: 105

8.İzmir'deki Amerikan Okulları

Amerikalı misyonerlerin İstanbul'dan sonra faaliyetlerinin merkezi İzmir olmuştur. 1820 yılından itibaren İzmir ve civarına yerleşen misyonerler Ermeni ve Yunanlılarca da desteklenince 1883 yılına kadar 30 civarında kilise ve okul kurmuşlardır.³⁵⁵ İzmir'de Çifudye, Çayırılı Bahçe, Debbaghane'de iki Hristiyan Mahalleleri'nde ve İzmir'in Ödemiş Kazası'nda Ermeni Mahallesi'nde Amerikan Board Cemiyeti tarafından açılmış beş Amerikan Okulu olup çoğu Rum, Ermeni ve Yahudilere hizmet vermiş, Maarif Nizamnamesi'nin 129. maddesine uyulmuş ve teftiş edilmiştir. Okulların Ödemiş Kazası'ndaki hariç hepsi 4 Kasım 1308'de (1893) ruhsat almış Ödemiş Kazası'ndaki Amerikan mektebi ise 9 Ocak 1310'da (1895) ruhsat almıştır.³⁵⁶ İzmir Kızılçullu'da 1898'de kurulan ve 1903'te milletlerarası bir okul hüviyetine kavuşan İzmir Koleji 4 yıl orta eğitim, 4 yıl da kolej eğitimi vermiştir. Tarım ve ticarete verdiği önemle ün kazanmıştır.³⁵⁷ Okulun eğitim kadrosu Merzifon, Tarsus, ve Harput Kolejleri'nden yetişmiş misyonerlerden oluşmuştur. Türk öğrencilerini ise Yale ve Harvard Üniversitesi mezunu John Kingsley yönlendirmiştir. Okulun maddi destekçileri New York'tan Mr. ve Mrs. Kenedy'ler 25 bin dolar yardım ile arazi ve bina sağlanması yönünde yardımda bulunmuşlardır. Ayrıca Amerikan misyonerlerinin her yıl 20 bin dolar yardımı vardır.³⁵⁸ Okul Kurtuluş Savaşı'nda Yunanlılar ile açık bir şekilde iş birliği neticesinden dolayı gözden düşmüştür. Cumhuriyetin ilanından sonra yabancı okullara getirilen disiplin nedeniyle hareket özgürlüğü daralmış 31 Mart 1934'de kendini feshetmiştir.³⁵⁹

9.Beyrut Amerikan Üniversitesi

Osmanlı Devleti'nin o yıllarda sınırları içinde bulunan Beyrut jeopolitik ve jeostratejik açıdan yabancıların dikkatini çeken önemli bir yerdi. Robert Koleji'nin örnek alınmasıyla 1866'da Beyrut Amerikan Üniversitesi açıldı. Okul kurulmadan önce misyonerlerin yoğun faaliyetleri sonucu bir altyapı oluşturuldu. Yetimhane, kiliselerin yanında 33 tane de ilk ve orta dereceli okul vardır. Beyrut Üniversitesi'nin kurulması ve finansmanını üstlenen Amerikan "Mission" Board Teşkilatı, üniversitenin başına Dr.

³⁵⁵ Tozlu, 1991: 79

³⁵⁶ Mutlu, 2005: 339

³⁵⁷ Kocabaşoğlu, 1989: 198-206

³⁵⁸ Tozlu, 1991: 82-83

³⁵⁹ Kocabaşoğlu, 1989: 199-206

Daniel Bliss'i getirir.³⁶⁰ Bliss temel atma töreninde “*Bu okul bir dünya kuracaktır! Biz burada büyük mahsulü alacağız*” diye anlamlı mesajlar vermiştir.

10.Erzurum, Van, Bitlis, Kayseri Okulları

Erzurum'da Hristiyan Mahallesi'nde 1853/1854 yıllarında mülk bir arsa üzerine açılan Amerikan Okulları 11 Ekim 1893'te (29 Eylül 1309) tarihinde ruhsat almışlardır.³⁶¹ Bu okulları kuran ve müdürlüğünü yapan Mr. Chichers'dir. Daha çok Ermenilere eğitim ve öğretim sağlanmıştır. Erzurum'da açılmış, genel mahiyette Sansarıyan Lisesi vardır. 1873 yılında bu okullarda 550 Ermeni okutulmuştur. 1912 yılındaki Ermeni olayları yüzünden Sansarıyan Lisesi kapatılmıştır.³⁶²

Van, misyonerler açısından hem Anadolu'ya hem de İran'a açılan bir kapı durumunda olmasından dolayı önemliydi. Bu yüzden Ermenileri himaye eden Amerika'nın ilgi odağı olmuştur. Van'da ilk önemli okul 1872'de Henry S. Barnum³⁶³ ve George C. Raynold tarafından faaliyete geçmiştir. 1905 yılında Van'da birisi öğretmen yetiştiren yüksek okul olmak üzere yabancıların 21, Ermenilerin ise 34 okulu vardı. Bu tarihe kadar Van'da Müslümanlar için lise seviyesinde okul yoktu. 1915 yılında Van'daki gayrimüslim okulları Ermeni isyanı nedeniyle kapatılmıştır.

Bitlis'te Heresan Mahallesi'nin Hristiyan kısmında 1862 yılında bir Amerikan mektebi vardı. Yine aynı mahallenin Erkek mektebi yanında 1860 yılında açılmış bir Amerikan Mektebi bulunmaktaydı. Her iki okulun da kurucusu Mr. Knapp'tır. Okulda Amerikalıların dışında Osmanlı öğretmenleri de görev yapmaktaydı. Zaman zaman okullar teftiş ediliyordu ve mülk bir arsa üzerine kurulmuşlardı. 1893 yılında Bitlis'te Mahallebaşı'nda Mr. Knapp tarafından bir Amerikan mektebi daha kurulmuştur. Müdürlüğünü Mr. Cole yapmıştır.³⁶⁴ Bitlis vilayetinde bulunan Purud (Çömlekçi) Mahallesi'nde 1856 yılında açılmış en eski Amerikan okuludur. Protestan ve Ermeni öğrencilere hizmet vermektedir.³⁶⁵

³⁶⁰ Harun Güler, (1987): *Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin Siyasi Misyonu* Işık Matbaası: s.30 (Ertuğrul'dan Naklen)

³⁶¹ Mutlu, 2005: 368

³⁶² Hami Doğan, (1990): *Osmanlı'da Azınlık İsyanları*, Ankara: s.56

³⁶³ Harput Amerikan Koleji kurucularından olan Barnum, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da misyonerlik faaliyetlerini sürdürmüştür.

³⁶⁴ BOA, A. MKT. MHM, 549/36, Lef.8-10 (Mr. Cole'un Osmanlı Devleti tarafından zararlı faaliyetleri tespit edilmiştir. Fakirlere yardım için para toplamak adı altında zararlı faaliyetler yürüttüğü, bu yüzden Ermeni'si az olan başka bir yere naklinin gerektiği Dahiliye Nazırı tarafından bildirilmiştir. 20 Şaban 1323 (20 Ekim 1905)

³⁶⁵ Mutlu, 2005: 341

Kayseri’de Daderoğlu Mahallesi’nde Mission şirketinin evinde 1892 yılında açılmış Amerikan Okulları’ndan biri de “*Kinder Garden*” Darü’s - Sıbyan Mektebi açılmıştır. Yine Talas’ta Yukarı Ermeni Mahalleleri’nden Türaboğlu Mahallesi’nde Wingate yönetiminde Amerikan Board tarafından 1871 yılında 7 sınıf idadi Amerikan Board Mission Mektebi açılmıştır. 1914 yılına gelindiğinde bu okullardan 163 öğrenci mezun olmuştur.

G - İNGİLİZ OKULLARI

1)İngilizlerin Okul Açma Politikaları

Osmanlı Devleti ile İngilizlerin ilişkileri tarihi açıdan çok eskilere dayanmakla birlikte, Amerikalıların İngilizlerin misyonunu yüklenmesiyle İngiliz Okulları daha ikinci planda kalmıştır. “*The London Society for Promoting Christianity Amongst Jews*” adlı kuruluş Protestan misyonerleriyle Yahudiler arasında Protestanlığı yaymak için İstanbul’da okullar açarak faaliyetlerde bulunmuşlardır.

16. yüzyıl’da İngiliz ticaret gemilerinin Osmanlı Devleti’ne gelmeye başlamalarıyla ticari ilişkiler kurulmuştu. Kültürel anlamda ilk ilişkilerinin başlama tarihi 1804 olarak kabul edilebilir.³⁶⁶ Bu tarih ilk Protestan müessesesi “*Bible Society*”nin açıldığı tarihtir. Bu da Osmanlı-İngiliz ilişkilerinde misyoner cemiyetlerinin önemli rolü olduğunu gösterir. Bunun yanında elçiliklerinin de yeri önemlidir. Osmanlı Devleti’ne gelen ilk İngiliz elçisi William Harborne’ dur.³⁶⁷

İngiltere elçiliği tarafından himaye edilen okullardan en eskisi “*Ecole Evangelique*” dir. İzmir’in Hızır İlyas Mahallesi’nde bulunan bu okul 1733 tarihinde İngiliz tebaası Rumlar tarafından inşa edilerek İngiliz elçilerinin himayesine verilmiştir. Bu okulun resmen tanınması 7 Şubat 1895 tarihinde olmuştur.³⁶⁸ Zaman içinde gelişerek 4 kısım daha ilave edilen okul, Osmanlı Devleti’nin yabancı müesseselere olan tutumundan dolayı Rum Patrikhanesine geçirilmiştir.³⁶⁹ İngiliz okulları Osmanlı Devleti’nin Arapça konuşan bölgelerinde daha çok açılmıştır. Osmanlı Devleti’nin dağılma döneminde etnik problemi olan bölgelerde yoğun olarak faaliyet gösteren İngilizler birçok okul açmışlar, Osmanlı Devleti açısından ciddi tehlike

³⁶⁶ Kocabaşoğlu, 1989: 16

³⁶⁷ Mübahat Kütükoğlu, (1974): *Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebeleri I (1580-1838)*, Ankara: s.46

³⁶⁸ Mutlu, 2005: 236

³⁶⁹ Mutlu, 2005: 236

oluşturmuşlardır. Özellikle Araplar arasında Milliyetçilik duygularının uyanmasında ve Osmanlı Devleti'nden ayrılmaları yönünde büyük payları olmuştur.

İngilizler okul açma faaliyetleriyle, Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı kıskırtırken, Ortadoğu petrollerini de ele geçirmeyi planlamışlardır. “*İngiliz Siyaseti*” olarak bilinen sessiz ve bölücü politika, eğitim kullanılarak faaliyet gösterdiği için başarılı olunmuştur.

Islahat Fermanı'nın ilan edildiği 1856 yılına kadar İngiliz misyoner okullarının sayısı Kudüs (1839), Yafa (1844), Nablus (1856), İstanbul (1842), Şam (1853) vilayetlerinde sadece 10 civarında bulunmaktaydı. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesinin yürürlüğe konulduğu 1869 tarihinde 30 rakamına ulaşmıştır.³⁷⁰ 1876 tarihinde II. Abdülhamit'in tahta oturduğu, I. Meşrutiyet'in ilan edildiği yıl bu sayı 50'yi bulmuştur. II. Abdülhamit Dönemi'nde İngiliz Okullarının sayısında bir patlama olmuş 15 Ocak 1903 tarihine kadar bu sayı 95'e ulaşmıştır.³⁷¹ Bu durum hükümdarların bazılarının İngilizlere hediye olarak verdikleri arsalar ve devrin bürokratlarının müsamahalı davranışlarının yanında İngiliz Okullarının maddi desteğinin güçlü olması etkindir. Özellikle Suriye ve Filistin bölgesinde bulunan birçok okul ve hastanelere Rotschid ve Mentefiore ailelerinin yüklü miktarda yardımda bulunmaları sayılabilir.

Beyrut'taki İngiliz misyoner okulları II. Abdülhamit'ten önce inşaa edilmiştir. Buradaki faaliyetlerini “*Church Missionary Society*” misyoner teşkilatı yürütmekteydiler. 1903 yılında Beyrut'un merkezinde 14, Nablus'ta 13, Nasıra'da 4, Toberya'da 8 ve Akka'da 4 toplam 43 İngiliz Okulu vardır. Beyrut'un Nablus kasabasında gayrimüslim nüfus toplam 834 iken burada 13 İngiliz Okulu'nun bulunması ilginçtir.³⁷²

2) İngiliz Misyoner Teşkilatları

Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren İngiliz Misyoner Teşkilatları'nın en önemlisi olarak görülen Church of Society Papazları 1815 yılında Osmanlı topraklarına ayakbastılar. Bu tarihten sonra Protestan Misyoner faaliyetleri hızlı bir şekilde gelişti. Okul, hastahane, yetimhane vs. gibi müesseselerle faaliyetlerini yürüten İngiliz Misyoner Teşkilatları şöyledir.³⁷³

1. St. George Training Home

³⁷⁰ Mutlu, 2005: 238

³⁷¹ Mutlu, 2005: 239

³⁷² BOA, MV. 103/60

³⁷³ Mutlu, 2005: 237-238

2. British Syrian Mission
3. Church of Scotland Jewish Mission
4. Scotlich Galilie Mission of the Use end Free Church of England
5. London Society of promting Christianity among the Jews
6. Jerusalem at the East Missions
7. London Religios Tract's Society
8. Jerusalem Christ Union Mission to the Jews
9. Anglo American Medical Mission
10. London Church Missionary Society
11. The Friends Foreign Mission Association
12. Free Church of Scotland Society
13. Irish Presbyterian Mission
14. The Edinburg Midical Missionary Society
15. Provocatör Mission
16. Archibishop of Canterbury's Assyrian Mission
17. The Babtist Missionary Society
18. Irish Presbyterian Mission
19. The British and Bible Society
20. The Christian Alliance
21. Smyrna Rest
22. Society for the Promotion of Female Education in the East
23. Society for the Relief Jews

3)15 Ocak 1903 Tarihinde Resmen Tanınan İngiliz Okulları

İngiliz Hükümeti, Osmanlı Devleti'nin Fransız, Alman ve Rus müesseselerinin kendi topraklarındaki varlıklarını resmen tanımasını gerekçe göstererek kendi müesseselerinin de tanınmasını talep etmiştir. Osmanlı Devleti'nin her zamanki gibi bu işi ağırdan alması, İngiliz elçiliğini harekete geçirmiş ve İngiliz basınında çıkan "*İngiltere'nin diğer resmîyetleri kabul edilen devletlerden aşağı kaldığı*" haberlerinin men edilmesi için Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'dan huzura çıkararak bu durumun hemen gerçekleşmesi istenmiştir.³⁷⁴ Böylece 15 Ocak 1903 tarihli iradeyle 85 tane İngiliz müessesesi resmen

³⁷⁴ BOA, İH, 15L. 1320/7

tanınmıştır. Daha sonra 65 tane müessese de buna eklenmiştir. Toplam 149 tane olan İngiliz müesseselerinin 115'i okuldur.

Tablo 17: 15 Ocak 1903'de Mevcudiyetleri Tanınan İngiliz Okulları:

15 Ocak 1903'de Mevcudiyetleri Tanınan İngiliz Okulları³⁷⁵			
Nr	Okulun Bulunduğu Yer	Okulun Adı	Tesis Tarihi
1	Antakya	Mektep ve Kilise	1886
2	Beyrut	Sanayi Mektebi	1868
3	Beyrut	Erkek Mektebi	1865
4	Beyrut	Kız Mektebi	1866
5	Hayfa	Kız Mektebi	1883
6	Hayfa	Mektep	
7	Nablus	Erkek ve Kız Mektepleri	1856
8	Rafidyaa	Erkek ve Kız Mektepleri	1860
9	Zibabde	Erkek ve Kız Mektepleri	1874
10	Nısf-ı Cübeyl	Erkek Mektebi	1874
11	Burka	Erkek Mektebi	1874
12	Guburi	Erkek Mektebi	1874
13	Nasıra	Mektep	
14	Hayfa	Mektep	
15	Akka	Mektep	
16	Şıfa Ömer	Mektep	
17	Kefr Yasıf	Mektep	
18	C. Lübnan Ayn Zahle	Mektep	1865
19	Yekfaye	Mektep	
20	Muhtara	Mektep(2 bab)	1886
21	Zahle	Mektep(2 bab)	1865
22	Şemlan	Mektep	1859
23	Brommana	Mektep	1873
24	Şuyfat	Mektep	1886
25	Ayn Anub	Mektep	1884
26	Şam-ı Şerif	Mektep	1871
27	Sat	Kız Mektebi	1880
28	El-hüsn	Erkek Mektebi	1884
29	El-hüsn	Kız Mektebi	1884
30	Cedide	Erkek Mektebi	1884
31	Merca'	Ruhban Mektebi	1890
32	Salabecan	Ruhban Mektebi ve Mektep	1890
33	Kuds-i Şerif	Kız Mektebi	1888
34	Kuds-i Şerif	Mektep	1899
35	Kuds-i Şerif	Sanayi Mektebi	1839
36	Kuds-i Şerif	Erkek Mektebi	1857
37	Yafa	Ruhban Mektebi	1844
38	Kuds-i Şerif	Erkek Mektebi	1876
39	Kuds-i Şerif	Kız Mektebi	1876
40	Gazze	Erkek Mektebi	1868
41	Gazze	Kız Mektebi	1868
42	Yafa	Erkek Mektebi(2 bab)	1860-1865
43	Yafa	Mektep	1890
44	Ramle	Erkek Mektebi	1860
45	Ramle	Kız Mektebi	1860
46	Lide	Erkek Mektebi	1860
47	Lide	Kız Mektebi	1860
48	Ramallah	Erkek Mektebi	1878
49	Tayyibe	Erkek Mektebi	1878
50	Tayyibe	Kız Mektebi	1878
51	Cifne	Erkek Mektebi	1880
52	Bi'rü'z-zeyd	Erkek Mektebi	1880
53	Bi'rü'z-zeyd	Kız Mektebi	1880

³⁷⁵ Mutlu, 2005: 240-247

54	Abud	Erkek Mektebi	1878
55	İzmir	Ticaret ve Sana'at Mektebi	1872
56	İzmir	Mektep	1899
57	İzmir	Mektep	1898
58	İzmir	Mektep	1858
59	Birunabad	Mektep	1895
60	Birunabad	Mektep	1885
61	Buca	Mektep	1894
62	Kumkapı Musalla Şeyh Ferhad Mah.	Erkek ve Kız Mektebi	1906
63	İstanbul, Hasköy, Ok Meydanı Caddesi. Kiremitçi Ahmet Çelebi Mah.	Mektep	1898
64	Kudüs, Babü'l- Amüd	İptidai Mektebi	
65	Kudüs, Haretü'n-nasıra	Gündüz Kız Mektebi	
66	Kudüs, Beytü'l- lahm	Sıbyan Mektebi	
67	Beyrut, Kontari Mahallesi	Mektep	
68	Beyrut, Züveyz	Erkek Mektebi	
69	Beyrut, Cebel, Nısf-ı Cübeyl	Kız Mektebi	
70	Beyrut, Akka, Nasıra	Kız Mektebi	
71	Beyrut, Taberya Şicre Köyü	Kız Mektebi	
72	Beyrut, Taberya, Kefr Kena Köyü	Kız Mektebi	
73	Beyrut, Taberya, Reyne Köyü	Erkek Mektebi	
74	Reyne Köyü	Kız Mektebi	
75	Beyrut, Taberya, Yafa Köyü	Kız Mektebi	
76	Beyrut, Taberya, Ma'lule	Kız Mektebi	
77	Beyrut, Taberya, Mecdel	Erkek Mektebi	
78	Beyrut, Taberya, Ablin	Erkek ve Kız Mektebi	
79	Beyrut, Akka Kazası Kefr Yasif Köyü	Erkek Mektebi	
80	Beyrut, Akka Kasabası	Kız Mektebi	
81	Beyrut, Akka Kasabası	Erkek Mektebi	
82	Akka Sancağı Hayfa Kazası	Kız Mektebi	1895
83	Van, Acem Hatun Mah. Sandıklıyan Okulu Karşısı	Mektep	
84	Hakkari, Koçhane Köyü	Mektep	1870
85	Suriye, Hıms Kazası	Erkek ve Kız Mektebi	
86	Suriye, Raşiya Kazası	Erkek ve Kız Mektebi	
87	Suriye, Hıms Kazası, Sadat	Erkek ve Kız Mektebi	
88	Cebel-i Lübnan, Derkoyel	Gündüz Mektebi	
89	Cebel-i Lübnan, Beyt-i Meri	Gündüz Erkek Mektebi	
90	Cebel-i Lübnan, Beyt-i Meri, Haret-i Beytü'n-neccar	Gündüz Kız Mektebi	
91	Cebel-i Lübnan, Rumi Köyü, Haretü'l-Fuka Mah.	Gündüz Erkek Mektebi	
92	Cebel-i Lübnan, Re'sü'l-Metn, Haretü'l-Meydan sok.	Gündüz Erkek ve Gündüz Kız Mektebi	
93	Cebel-i Lübnan, Hamana, Haretü'l-Ariz Mah.	Gündüz Erkek Mektebi	
94	Cebel-i Lübnan, Ayn Dare	Gündüz Erkek Mektebi	
95	Cebel-i Lübnan, Abidiye, Haretü'l-Ayn Mah.	Gündüz Erkek ve Kız Mektebi	
96	Cebel-i Lübnan, Arsun, Haretü'l-Ayn Mah.	Gündüz Erkek ve Kız Mektebi	
97	Cebel-i Lübnan, Saliha, Aynü'l-Kamer Mah.	Gündüz Erkek ve Kız Mektebi	
98	Cebel-i Lübnan, Entelyas, Haretü'l Kadi	Gündüz Erkek Mektebi	
99	Cebel-i Lübnan, El-cedide, Kurbü'l-Vakfiye Mah.	Gündüz Kız Mektebi	
100	İzmir, Gül Sokağı	Mektep	
101	Aydın, Ayakaterina Mah. Satranç Sok.	Mektep	
102	Aydın, Fasulye Mah. Nergis Sok.	Mektep	
103	Halep, Antakya, Haretü'l-verd Mah.	Mektep	1881
104	İzmir, Ayaperaşköy Mah. Nevres Sokağı	Gündüz Kız Mektebi	1887

4) İstanbul'daki İngiliz Misyoner Okullar

Osmanlı Devleti'nde faaliyet gösteren İngiliz Misyonerler, diğer vilayetlerden daha erken İstanbul'a gelmişlerdir. Ancak Ortadoğu'da gösterdikleri performansı burada gösterememişlerdir. Kudüs'te 28, Suriye'de 25, Cebel-i Lübnan'da 24 okul açan İngilizler İstanbul'da 5 okul açmışlardır. Daha önce belirttiğimiz gibi siyasi çıkarlarına bu bölge pek uygun düşmemiş olması bunun sebebi olsa gerek...

İstanbul'da 1842 yılında Galata'da Bereketzade Mahallesi Çınar Sokağında açılan "*Free Church Scotland Mission*" a ait Leh Musevilerinin devam ettiği okul İngilizlerin en eski okuludur.³⁷⁶ İngiliz Misyoner teşkilatlarınca açılan Hasköy'deki okulların en önemli özelliği burada yaşayan İspanyol ve Leh Musevi halkına hitap etmesidir. İngiliz Elçiliği tarafından açılan okul ise Beyoğlu'ndaki "*English High School*" dur. Bu okulun arsası o dönemdeki bilinçlenmenin olmaması ve yabancı okullarla ilgili düzenlemelerin olmamasından dolayı Abdülmecit tarafından elçiliğe verilmiştir.³⁷⁷ İstanbul'da pek faaliyet gösteremeyen İngiliz misyonerleri, Batı'da 1000 kadar İngiliz nüfusunun olduğu İzmir'de faaliyette bulunmuşlar ve 9'a yakın okul açmışlardır.

5) Kudüs'teki İngiliz Misyoner Okulları

Filistin'in siyasi ve dini önemi Müslümanların, Hristiyanların ve Musevilerin ortak kutsal topraklarının oluşu, bölgenin önemini oldukça arttırmıştır. O yıllarda meydana gelen Mehmet Ali Paşa isyanı, Avrupa devletlerinin o bölgedeki tutumlarını belirlemede yardımcı olmuştur. Bu bölgede faaliyete geçen ilk İngiliz Misyoner Teşkilatı "*London Church Missionary Society*" ilkokulunu Kudüs'te 1839'da "*İngiliz Sanayi Mektebi*" olarak açmıştır. 1839 – 1870 yılları arasında Church Missionary'nin çalışmaları sonucu İngiliz Okulları'nın sayısı yalnızca Kudüs'te 14'tür. Bu okulların çoğu ruhsatsız açılmış ve teftişi kabul etmemiştir.

İngiliz Yahudileri tarafından desteklenen "*Anglo Jews Society*", "*Jeru Salem at the East Mission*", "*Jerusalum Christ Union Mission to the Jews*", "*Church of Scotland Jewish Mission*" gibi misyoner teşkilatları "*kutsal yerlerin barışsal fetihleri*" ni gerçekleştirmek için bölgede yoğun olarak bulunmuşlardır. Bu teşkilatlar kendilerine hedef olarak Musevileri, Ortodoks Rumlar seçmişlerdir. İngiliz misyonerler kızların eğitimine çok önem veriyorlardı. 1905'te Kudüs'teki okul sayısı 28'di. Kudüs'te

³⁷⁶ Mutlu, 2005: 258

³⁷⁷ Mutlu, 2005: 259

bulunan İngiliz Misyoner Mektebi müdürünün “*Jerusalem İllu Sturafian*” adlı makalenin yazarı Liz adlı kişi Osmanlı Devleti aleyhindeki bu makalesinden dolayı Osmanlı Devleti’nin isteği ve İngiliz Konsolosluğu’nun vasıtasıyla bu bölgeden uzaklaştırılmıştır.³⁷⁸

6) Halep, Bağdat ve Trablusgarp’taki İngiliz Okulları

Halep: Halep, İngiliz Misyonerlerinin dikkatini çeken bir bölgedir. Çünkü burada da etnik kökenler kozmopolit bir yapı göstermektedir. İngilizlerin açmış oldukları Antakya’da iki okulu, Maraş’ta bir yetimhanesi vardır.

Bağdat: Bağdat’ta İngiliz Misyonerlerinin faaliyetleri biraz daha geç tarihlidir. Protestan kilisesi içinde 1896 yılında bir İngiliz misyonerinin ruhsat almasıyla bir okul inşaa edilmiştir. Müslüman öğrencilerin bu okula devam etmesi yasak olmasına rağmen 4 öğrenci devam etmektedir.³⁷⁹

Trablusgarp: Trablusgarp’ta İngilizler Musevi Mahallesi’nde 1881 yılında bir okul açmışlar ve 15 Mart 1902’de ruhsat almışlardır.³⁸⁰

7) Edirne’deki İngiliz Misyoner Okulu

İngiliz misyonerlerinin Rumeli’deki tek resmi okulu Edirne’deki “*English School*” dur. Bu okulda Hristiyan ve Musevi talebe okutulmaktaydı. Eylül 1911 yılında eğitime başlamıştır.³⁸¹

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı’na girerken Kapitülasyonları kaldırmış, 18 Kasım 1914 tarihli Meclis-i Vükela’nın hazırladığı 25 maddelik Zabıtname’nin 18. maddesi uyarınca İngiliz müesseseleri ve okullarına el konulmuştur.

³⁷⁸ BOA, Y. PRK. MF. 3/15 1309 (1893–1894)

³⁷⁹ Mutlu, 2005: 264

³⁸⁰ Mutlu, 2005: 264

³⁸¹ Mutlu, 2005: 265

SONUÇ

Osmanlı Devleti bünyesindeki yabancılar tarafından açılan okullar özellikle 19.yy'da çoğalmasıyla, getirdiği sorunlar açısından özellikle incelenmesi gereken bir konu halini almıştır.

Bu okulların açılması, çok eski devirlerde yabancı ülkelere verilen ayrıcalıkların kullanılmasıyla başlamış giderek sömürgecilik anlayışıyla bütünleşerek faaliyetlerini sürdürmüştür. 1869 yılında yayınlanan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kadar pek bir resmi denetimi olmayan bu okullar, misyonerlik faaliyetlerinin bir sonucudur. Ancak Osmanlı Devleti üzerindeki etkisi dini olmaktan çok, siyasi özelliktedir. Nitekim devlet içindeki gayrimüslim tebaayı da milliyetçilik fikirleriyle doldurup, kendi okullarını açmalarına ve devlet aleyhtarı faaliyetlerini bu okullarda planlayıp, uygulamalarına da neden olmuştur.

Siyasi, ekonomik ve eğitim kaynaklı diyebileceğimiz bu sorun, günden güne Osmanlı Devleti'nin çöküşünü, dağılıp parçalanmasını sağlayan çok önemli bir iç sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'ndeki eğitim anlayışını da bu ölçüde sorgulamak gerekliliği hiç şüphesiz gerekmektedir. Halkın eğitiminin en son plana atılması ve devletin bu görevi vakıflara vermesi çok çeşitli gayrimüslim ve yabancıların önceleri dini nitelikli okul açmalarına sebep olmuştur. Bu okullarda verilen eğitimin kaliteli olması, Müslüman halktan da bu okullara devam edenlerin görülmesini de sağlamıştır.

Amerikalıların, İngilizlerin, Fransızların açtığı okullarda resmi düzenlemelerin yapılmasıyla Osmanlı Devleti'nden öğretmenler de görev almışlardır.

Başlangıçta ruhsatsız açılan birçok yabancı okul resmi düzenlemelerin gelmesiyle 30-40 sene sonra ruhsat alarak eğitime devam etmişlerdir. Kurucuları, binaları ve çalışanları yasal düzenlemelere boğan bu okullar, alınan tedbirlere rağmen sayılarında azalma değil çoğalma meydana gelmiştir.

Şu halde Osmanlı Devleti içindeki bu yabancı okullar “kapatılamayacak” güçteydi diyebiliriz. Yerel idarelerin bütün uyarı, ikaz faaliyetlerine rağmen devlet bu okullara sözünü geçirememiş, yerel yöneticiler bile görevlerinden olmuşlardır. Yabancı ülkelerin baskıları sonucu bu okullar eğitim faaliyetlerine devam etmişlerdir.

Bu okullarda görevlendirilen kişilerin çok çeşitli meslek grupları içinde yer aldıkları görülmektedir. Din adamları, doktorlar, öğretmenleri bunlar arasında sayabiliriz. Bunun sebebi buldukları çevrede iyi bir intiba uyandırmak, Müslüman ve gayrimüslim tebaadan yardım görmektir.

Yabancıların yoğun olarak açıldığı dönem Tanzimat Dönemi'dir. Programları ve yönetimlerine müdahale ettirmeyen yabancı okullar, kapitülasyonların tek taraflı kaldırılmasıyla bir derece kontrol altına alınmış ancak I.Dünya Savaşı'nın başlaması neticeyi güçleştirmiştir. Lozan Anlaşması'na kadar devlet, gayrimüslim tebaanın ve yabancı okulların iç yönetimine müdahale edememiştir.

Bu okullar kilise teşkilatları, vakıflar ve kültür teşkilatlarında maddi destek görerek ayakta durmuşlardır.

Yabancı okullar, aslında günümüze kadar gelen birçok sorunu hazırlayan neden arasında bulunmaktadır. Bu sorunlar arasında en önemlisi Ermeni, Kürt, Rum, Filistin, Arap sorunu bu okullar vesilesiyle ortaya çıkmıştır diyebiliriz.

Yabancı okullar jeostratejik bölgeleri merkez alarak yayılma göstermişlerdir. Misyonerler faaliyet bölgelerini planlayarak misyonlara ayırmışlardır. İstanbul, Güney Anadolu, Orta Doğu (Filistin, Kudüs) gibi yerlerde oldukça fazla açılmışlardır.

Dini bakımdan önemli olan Kudüs, yeraltı zenginlikleri her bakımdan önemli olan İstanbul yoğun faaliyetlerin yapıldığı bölgelerdir.

Siyasi açıdan problem yaratmış, ancak eğitim açısından ele alındığında olumlu olan yabancı okullar, bugün sayı açısından fazla olmayıp, belli başlı okullar olarak en çok İstanbul'da bulunmakta ve Milli Eğitim'e bağlı eğitim faaliyetlerini sürdürmektedirler. Eğitim anlamında çalışmalarını yürütmeleri ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla gerçekleşmiş, çoğu yabancı okul, I.Dünya Savaşı'nda halk tarafından yıkılıp, yağmalanmıştır.

KAYNAKÇA

1. ARŞİV BELGELERİ

A. BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ VESİKALARI

a) Sadaret Mektubu Kalemî

BOA, A. MKT. MHM, 549/36

BOA, A. MKT. MHM, 659/9

BOA, A.MKT. MHM, 700/12

BOA, A. MKT. MHM, 733/1 1310

BOA, A. MKT. MHM, 733/8 1310

b) Dahiliye Nezareti

BOA, DH.İD 123/7

BOA, DH.İD,154/9

BOA, DH. İ.UM, E 13/61

BOA, DH. MUI. 8.3/12

BOA, DH. MUI 26.1/1

BOA, DH. MUI, 63.1/83

c) Hariciye Nezareti

BOA, HR. MKT. 41/40 1268

BOA, İH, 15L. 1320/7

BOA, İ. HUS

BOA, İ. ML İrade Maliye

d) Şûrâ-yı Devlet Evrakı

BOA, ŞD. 1495/6

BOA, ŞD. 1960/5

BOA.ŞD., 2288/4

BOA, ŞD. 2717/46

BOA, ŞD. 2724/56

e) Meclis-i Vükela Mazbataları

BOA, MV. 103/60

f) Yıldız Sarayı Evrakı

- BOA, Y. A. Res, 66/6, 1311.1.10
 BOA, Y. A.Res, 100/35
 BOA, Y. A.Res, 101/39
 BOA, Y. MTV 185-33
 BOA, Y. MTV 76/46 1310. N.9
 BOA, Y. MTV. 12/4, 1309.
 BOA, Y. PRK 10/52
 BOA, Y. PRK. AZJ, 27/36, 1311
 BOA, Y. PRK. BŞK. 60/21, 29
 BOA, Y. PRK. DH, 10/52
 BOA, Y. PRK. DH, 10/58
 BOA, Y. PRK. DH, 5/15, 1309
 BOA, Y. PRK. MF, 3/15
 BOA, Y. PRK. MF, 4/36
 BOA, Y. PRK. MK 9/49 1317. §.9
 BOA, Y. PRK. MYD, 13/31
 BOA, Y. PRK. UM 26/27 1310 §.26
 BOA, Y. PRK. UM, 44/96
 BOA, Y. PRK. UM. 1316. §. 27, 44/96

2. KAYNAK VE İNCELEME ESERLER

- Açıkses, Erdal. *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*, T.T.K. , Ankara, 2003
 Akçura, Yusuf. *Osmanlı Devletinin Dağılma Devri, 18. ve 19. asırlarda*, Ankara, 1985
 Akgün, Seçil. *Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü*, Atatürk Yolu,
 Akkutay, Ülker. *Enderun Mektebi*, Ankara, 1984
 Akyüz, Yahya. *Türkiye'de Öğretmenlerin Toplumsal Değişimdeki Etkileri 1848–1940*,
 Ankara, 1978
 Atalay, Bülent. *Fener Rum Patrikhanesi'nin Siyasi Faaliyetleri 1908-1923*, Tatav,
 İstanbul, 2001
 Atase, *Türk Yuna İlişkileri ve Megolo İdea*, Ankara, 1975
 Atuf, Nafi. *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1931

- Ayverdi, Samiha. *Milli Kültür Meseleleri ve Maarif Davamız*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976
- Baykal, Bekir Sıtkı. *Avrupa Tarihi II*, Ankara, 1961
- Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul, 1990
- Büyükkara, Süleyman. *Türkiye'de Amerikan Okulları*, Konya, 2004
- Cilacı, Osman. *Hristiyanlık Propagandası ve Misyonerlik Faaliyetleri*, Ankara, 1982
- Çavdar, Tevfik. *Milli Mücadele Başlarken Sayılarla Manzara-i Umumiye*, İstanbul, 1971
- Çavdar, Tevfik. *Osmanlıların Yarı-Sömürge oluşu*, İstanbul, 1970
- Dinçer, Nahit. *Yabancı Özel Okullar*, İstanbul, 1978
- Doğan, Hami. *Osmanlı'da Azınlık İsyanları*, Ankara, 1990
- Ercan, Yavuz. *Türkiye'de 15. ve 16. Yüzyıllarda Gayrimüslimlerin Hukuki ve İçtimai ve İktisadi Durumu*, Belleten, 1983
- Ergin, Mustafa. *İkinci meşrutiyet devrinde eğitim hareketleri 1908-1914*, Ankara, 1996
- Ergin, Osman. *Türkiye Maarif Tarihi*, İstanbul, 1977
- Ertuğrul, Halit, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, İstanbul, 2002
- Eryılmaz, Bilal. *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul, 1990
- Göyünç, Nejat. *Osmanlı İdaresinde Ermeniler*, İstanbul, 1983
- Güler, Harun. *Beyrut Amerikan Üniversitesi'nin Siyasi Misyonu*, Işık Matbaası, 1987
- Gündüz, Şinasi - Aydın, Mahmut. *Misyonerlik, Hristiyan misyonerler, yöntemleri ve Türkiye'ye yönelik faaliyetleri*, İstanbul, 2002
- Hamlin, Cyrus. *My Life and Times*, Boston, 1983 Süleyman Kocabaş'tan Naklen.
- Haydaroğlu, İlknur Polat. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1990
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, Cilt.I, Ankara, 1970
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi*, Cilt.II, Ankara, 1977
- Kavcar, Cahit. *II. Meşrutiyet Devri'nde Edebiyat ve Eğitim 1908-1923*, Ankara, 1974
- Kırşehirlioğlu, Erol. *Türkiye'de misyoner faaliyetleri*, İstanbul, 1963
- Kocabaş, Süleyman. *Türkiye'de Gizli Tarih III, Misyonerlik ve Misyonerler*, İstanbul, 2002
- Kocabaşoğlu, Uygur. *Doğu Sorunu Çerçevesinde Amerikan Misyoner Faaliyetleri*, T.T.K. , Ankara, 1992
- Kocabaşoğlu, Uygur. *Kendi Belgeleriyle Anadolu'daki Amerika*, İstanbul, 1989

- Kocabaşoğlu, Uygur. *Osmanlı İmparatorluğu 'nda 19. yüzyılda Amerikan Matbaaları ve Yayımıcılığı*, İstanbul, 1988
- Kütükoğlu, Mübahat. *Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebeleri I 1580–1838*, Ankara, 1974
- Mutlu, Şamil. *Osmanlı Devleti 'nde Misyoner Okulları*, İstanbul, 2005
- Ortaylı, İlber. *II. Abdülhamit Dönemi 'nde Osmanlı İmparatorluğu 'nda Alman Nüfusu*, Ankara, 1981
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı İmparatorluğu 'nda Alman Nüfuzu*, İstanbul, 1983
- Ortaylı, İlber. *Türkiye İdare Tarihi*, Ankara, 1979
- Ögel, Bahattin. *Türk Kültürü 'nün Gelişme Çağları*, Ankara, 1989
- Polvan, Nurettin. *Türkiye 'de Yabancı Öğretim*, MEB Basımevi, İstanbul, 1952
- Sevinç, Necdet. *Ajan Okulları*, İstanbul: 1978
- Sevinç, Necdet. *Osmanlı 'dan Günümüze Misyoner Faaliyetleri*, İstanbul, 2002
- Sunguroğlu, İshak. *Harput Yollarında*, İstanbul, 1956–1959
- Şahin, Süreyya. *Fener Patrikhanesi ve Türkiye*, İstanbul, 1980
- Tekeli, İlhan –İlkin, Selim. *Osmanlı İmparatorluğu 'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Ankara, 1993
- Tıbbı, Bassam. *Arap Milliyetçiliği*, Çev. T. Temiz, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1998
- Tozlu, Necmettin. *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara, 1991
- Tunç, Sevim. *Türkiye 'de Eğitim Eşitliği*, Ankara, 1969
- Turan, Ömer. *Amerikan Protestan Misyonerlerinin Bulgar Milliyetçiliğine Katkıları XII. Türk Tarih Kongresi*, Mutlu'dan naklen.
- Uğuroğlu, Barlas. *Gaziantep Tıp Fakültesi Tarihi ve Azınlık Okulları*, Karabük, 1971
- Ulubelen, Erol. *İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye*, İstanbul, 1967
- Unat, Faik Reşit. *Türkiye Eğitim Sistemi 'nin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara, 1964
- Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, İstanbul, 1976
- Vahapoğlu, Hidayet. *Osmanlı 'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar*, İstanbul, 2005
- White, George E. (Çev. Cem Tarık Yüksel), *Bir Amerikan Misyoneri 'nin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, İstanbul, 1995
- Yerasimos, Stefanos. *Az gelişmişlik sürecinde Türkiye*, İstanbul, 1987 Mutlu'dan naklen,

3. MAKALE VE ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

- Akyüz, Yahya. *Abdülhamit Devri'nde Protestan okullarıyla ilgili orijinal iki belge*, AÜEFD III/1-4, Ankara, 1970
- Bulaç, Ali. *Misyonerlik ve Azınlıklar*, Zaman Gazetesi, 02.03.2005
- Çetin, Atilla. *II. Abdülhamid'e sunulmuş Beyrut Vilâyeti'ndeki yabancı okullara dair bir rapor*, Türk Kültürü Dergisi, Ankara, 1985
- Çetin, Atilla. *Maarif Nazırı Ahmet Zühtü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yabancı okullarla ilgili raporu*, Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 1979–1980
- <http://www.ait.hacettepe.edu.tr/akademik/arsiv/misy.htm> Ayten Sezer Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri.
- <http://strateji.cukurova.edu.tr/ERMENI/05.php> Abdülkadir Yuvalı Ermeni İsyânlarında Misyoner Okullarının Rolü
- <http://strateji.cukurova.edu.tr/ERMENI/05.php> Abdülkadir Yuvalı Ermeni İsyânlarında Misyoner Okullarının Rolü
- Israrlı İncil Misyonerleri (Evangelist)* Yeni Ümit Dini İlimler ve Kültür Dergisi, Ocak-Şubat-Mart 2007
- İslam Ansiklopedisi 7.cilt, M.E.B. Yayınları, M.E.B Basımevi, 1970
- Karabekir, Kazım. *Misyonerlerin Faaliyetleri*, Yeni Sabah Gazetesi, 1939
- Kılıç, Sezen. *Cumhuriyet Döneminde Yabancı Okullar (1923–1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Mart 2005
- Kocabaşoğlu, Uygur. *Amerikan Okulları, Tanzimat'tan Günümüze Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul, 1985
- Koçak, Cemil. *Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, İstanbul, 1985
- Kordaş, Rıza. *Sosyal Değişme Yönüyle Tanzimat Öncesinde Eğitim ve Yenileşme Hareketleri*, Türk Kültürü Dergisi, Nisan 1972
- Kuran, Ercüment. *ABD'de Türk Aleyhtarı Ermeni Propagandası*, Uluslar arası Terörizm ve Gençlik Sempozyumu Bildirileri, Sivas, 1985'ten ayrı basım
- Mekatib-i Hususiye Talimatnamesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Genel Kitaplık, B.b.199, İstanbul, 1331
- Mimiroğlu, Vladimir. *Fenerliler, Resimli Tarih Mecmuası*, Aralık. 1955

Ortaylı, İlber. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Gözlemler*, TODAİE Dergisi, Ankara,1982

Sarıney, Yusuf. *Pontus Meselesi ve Yunanistan'ın Politikası*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999

Stone, Frank Andrew. *Communities of Learning People and Their Programs the American Board Scholls in Turkey From 1920 to 1970*, İstanbul: 1970, Büyükkarcı'dan Naklen.

Süslü, Azmi. *Ermeniler*, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, 1987

Şimşir, Bilal. *Ermeni Propagandasının Amerikan Boyutu Üzerine Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1985

DİZİN

A

Acemioğlanlar ocağı, 16
 Afrika, 24
 Ahilik Teşkilatı, 16
 Ahmet Cezzar, 18
 Akdeniz, 32, 34, 103
 Almanlar, 10, 27, 105, 106, 107, 110
 Almanya, 21, 28, 29, 65, 75, 88, 105, 107
 Alparslan, 24
 Amerika, 10, 13, 14, 29, 33, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 47, 54, 58, 65, 78, 88, 91, 117, 118, 119, 128, 129, 130, 132, 133, 135, 136, 139, 143, 145
 Amerikan, 10, 11, 12, 13, 22, 29, 31, 35, 38, 40, 44, 45, 52, 56, 58, 59, 60, 65, 71, 72, 73, 75, 81, 89, 93, 103, 107, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146
 Amerikan Misyon Dostları Derneği, 10
 Anadolu, 12, 14, 19, 23, 24, 29, 31, 33, 34, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 45, 47, 51, 65, 72, 73, 77, 78, 90, 91, 102, 109, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 143, 145
 Anadolu Fırat Koleji, 12
 Arapça, 10, 12, 21, 50, 72, 98, 108, 121, 146
 Araplar, 112, 147
 Asya, 24, 29, 36, 72, 106
 Avrupa, 22, 24, 25, 26, 30, 31, 35, 45, 46, 47, 53, 61, 62, 70, 75, 93, 98, 103, 112, 120, 123, 125, 129, 132, 135, 151
 Avusturyalılar, 10
 Ayin-i Ruhani, 22
 Aziz Pavlos, 23
 Aziz Pektir Venerab, 10

B

Bağdat, 29, 106, 108, 114, 152
 Bereketzade Mahallesi, 151
 Beyrut, 12, 13, 27, 28, 29, 30, 31, 49, 58, 88, 89, 103, 104, 106, 112, 113, 114, 118, 120, 121, 126, 128, 135, 140, 144, 145, 147, 149, 150
 Beytlehem, 27
 Bingazi, 27, 98
 Bizans İmparatorluğu, 32
 Boston, 10, 22, 29
 Bursa, 27, 34, 59, 104, 106, 114

C

Cizre, 27
 Cyrus Hamlin, 22, 30, 119, 136, 137, 139

D

Darü'l Fünun, 17
 Dârü'l Huffazlar, 16
 Demokles, 34
 Derne, 27, 98, 99
 Doğu, 10, 13, 22, 25, 29, 30, 32, 40, 97, 102, 113, 120, 123, 136, 145
 Dominikenler, 24

E

Ecnebi Misyoner Cemiyeti, 22
 Edirne, 95, 96, 97, 99, 106, 108, 109, 113, 114, 152
 Efkafe-i Hümayun Nezareti, 15
 Elazığ, 39, 107, 114, 134
 Enderun Mektebi, 16
 Ereğli, 36
 Ermeni, 11, 12, 13, 17, 20, 30, 31, 32, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 57, 65, 66, 72, 73, 77, 78, 81, 93, 96, 97, 104, 107, 112, 113, 116, 117, 119, 120, 122, 123, 124, 126, 129, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146
 Ermenistan, 31, 36, 39

F

Fatih Sultan Mehmet, 10, 25, 39, 47, 137
 Fenerburnu, 27
 Filistin, 26, 49, 50, 59, 102, 103, 104, 106, 108, 110, 123, 147, 151
 Fransa, 11, 14, 17, 25, 26, 27, 28, 29, 34, 37, 40, 54, 74, 79, 88, 102, 103, 110, 112, 113, 116, 117, 136
 Fransız, 10, 12, 14, 26, 27, 32, 51, 56, 58, 59, 60, 79, 94, 97, 100, 101, 102, 107, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 131, 136, 140, 148
 Fransız Hastanesi, 27
 Fransız Şarkiyatçıları, 10
 Fransiskan, 20, 24

G

Galata, 28, 46, 95, 97, 98, 101, 111, 115, 116, 151
 Galatasaray Sultanisi, 17, 117
 Gayrimüslim, 16, 17, 34, 36, 39, 41, 51, 58, 67
 Gaziantep, 40
 Gregory, 23
 Gregoryen, 23, 41, 107
 Gregoryen Ermenileri, 23
 Güneydoğu Anadolu, 13, 29, 32, 143, 145

H

Habeş, 39
 Haçlı seferleri, 24, 32
 Hariciye Nazırı, 36, 39, 68, 78, 118, 148
 Harput, 21, 31, 37, 38, 39, 42, 59, 73, 79, 81, 90, 107, 128, 129, 133, 134, 135, 143, 144, 145
 Hasköy, 46, 128, 150, 151
 Hatay, 27
 Havaryn, 23
 Hollanda, 21
 Hristiyan, 12, 17, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26, 28, 31, 32, 33, 35, 43, 48, 56, 57, 61, 67, 68, 98, 105, 107, 108, 109, 110, 128, 129, 130, 134, 138, 139, 140, 141, 144, 145, 152
 Hristiyanlığı Dünyaya Yayma Cemiyeti, 10
 Hristiyanlık, 19, 23, 24, 32, 53, 136
 Hz. İsa, 19, 20, 23, 103

I

I. Dünya Savaşı, 110, 114, 140, 152
 I. Meşrutiyet, 147
 II. Abdülhamit Dönemi, 68, 70, 105, 147
 Irak, 26
 Islahat Fermanı, 12, 13, 28, 49, 63, 87, 103, 112, 118, 136, 147
 Ivrea Rahibeleri, 27

İ

İl Maarif Meclisleri, 15
 İncil Yayma Cemiyeti, 10
 İngiliz, 12, 14, 22, 29, 36, 45, 53, 55, 57, 60, 73, 107, 119, 125, 136, 139, 146, 147, 148, 149, 151, 152
 İngiliz Konsolosluğu, 36, 152
 İngilizler, 12, 29, 89, 146, 147, 151, 152
 İngiltere, 10, 13, 14, 21, 25, 28, 29, 34, 37, 38, 40, 54, 57, 65, 75, 88, 102, 103, 132, 139, 146, 148
 İran, 39, 145
 İstanbul, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 20, 23, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 39, 40, 41, 42, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 63, 64, 65, 70, 80, 81, 91, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 105, 108, 109, 110, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 128, 129, 132, * 133, 136, 137, 138, 143, 144, 146, 147, 150, 151
 İtalyan, 27, 32, 47, 57, 65, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 116, 140, 143
 İtalyan Cizvitleri, 27
 İtalyanlar, 10, 94, 98, 99
 İzmir, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 38, 48, 51, 52, 59, 95, 98, 99, 105, 106, 108, 110, 114, 119, 121, 124, 129, 144, 146, 150, 151
 İzmit, 27, 34, 128

K

Kanuni Sultan Süleyman, 11
 Karaman, 36

Katolik, 14, 19, 24, 26, 27, 28, 41, 48, 56, 57, 59, 73, 81, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 106, 107, 110, 113, 117, 120, 136, 139
 Katolik okulları, 14, 28
 Kazım Karabekir, 10, 18
 Kıbrıs, 26, 42
 Kıpti, 39
 Konstantin, 23
 Konya, 12, 33, 36, 59, 113, 114, 126, 131, 143
 Kudüs, 13, 20, 27, 28, 29, 30, 32, 36, 49, 55, 59, 61, 99, 100, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 114, 118, 127, 130, 147, 150, 151
 Kumkapı, 36, 46, 115, 129, 150
 Küçük Kaynarca anlaşması, 25

L

Latin, 10, 47, 117
 Latin kökenli Katolikler, 11
 Lazaryan Enstütüsü, 40
 Les Soeur Saint-Vincent de Paul Hastanesi, 27
 Londra, 10, 36, 102, 133
 Lübnan, 13, 27, 28, 104, 119, 120, 149, 150, 151

M

Maarif Nezareti, 15, 18, 50, 65, 67, 69, 73, 77, 80, 82, 83, 84, 87, 88, 103, 129
 Maarif-i Umumi Nizamnamesi, 21
 Maarif-i Umumiye Nezareti, 15
 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, 11, 15, 16, 63, 71, 81, 87, 88, 91, 97, 112, 147
 Makedonya, 12, 19, 23, 34, 45
 Malazgirt Meydan Muharebesi, 39
 Mamuratül Aziz, 38, 39
 Matmazel Maria Garber, 33, 36
 Matta İncili, 20
 Meclis-i Mukavat Maarif, 15
 Meclis-i Umuri Nafia, 15
 Meclis-i Vükela, 95, 152
 Mehitarist Mektebi, 41
 Mehmet Ali Paşa, 18, 151
 Mekatib-i Rüştüye Nezareti, 15
 Mekteb-i İdadi, 16
 Mekteb-i Rüştüye, 16
 Mekteb-i Sultani, 17
 Mektebi-i Sıbyan, 16
 Melik şah, 24
 Memalik-i Osmaniye, 21, 75
 Meşihat Makamı, 15
 Mısır, 18, 26, 29
 Misyonerlik, 14, 19, 22, 31, 32, 34, 37, 39, 40, 43, 47, 49, 51, 65, 78, 89, 91, 102, 105, 121, 122, 130, 131, 138, 147, 151, 152
 Moskova, 40
 Mr. Kol, 36
 Musevi Mahallesi, 152
 Musul, 27, 114, 125
 Müslüman, 13, 15, 17, 21, 24, 30, 32, 34, 42, 43, 56, 57, 58, 59, 64, 74, 78, 91, 98, 112, 118, 130, 152

N

Napolyon, 37, 40
Nazaret, 27, 106

O

Orta Doğu, 13, 29, 32, 34, 119, 147, 151
Osmanlı, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 70, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 110, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 128, 129, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 151, 152
Osmanlı Devleti, 11, 12, 14, 15, 25, 26, 31, 33, 34, 37, 40, 46, 52, 55, 60, 61, 62, 71, 74, 75, 79, 89, 90, 91, 95, 96, 98, 99, 102, 110, 112, 113, 115, 116, 118, 119, 121, 129, 132, 135, 139, 146, 148, 152

P

Papa, 10, 11, 22, 24
Paris, 22, 40, 74, 96, 103, 110, 137
Patrikhane ve Hahamhane, 15
Protestan, 12, 14, 21, 22, 26, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 39, 41, 44, 45, 46, 55, 56, 57, 59, 66, 71, 72, 73, 91, 93, 112, 118, 119, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 133, 135, 136, 139, 140, 141, 145, 146, 147, 152
Protestan Koleji, 12, 31, 91, 128

R

Ramallah, 27, 127, 128, 130, 149
Reform, 10
Robert Koleji, 35, 53, 75, 117, 121, 128, 136, 137, 138, 139, 140, 144
Roger Bacon, 10
Romon de Lulle, 21
Rönesans, 10, 19, 26
Rumeli, 53, 109, 128, 137, 139, 152
Rumlar, 10, 34, 47, 48, 49, 102, 131, 146, 151
Rusya, 13, 14, 25, 28, 29, 34, 36, 37, 38, 40, 48, 52, 53, 54, 65, 88, 102, 103, 112, 117, 136, 139

S

Saint Antoine Katolik hastanesi, 27
Saint Benoit Manastırı, 11
Saint Louis Hastanesi, 27
Sait Paşa, 39
Selanik, 27, 28, 38, 51, 56, 98, 106, 108, 114
Sivas, 31, 37, 43, 44, 56, 65, 73, 74, 77, 90, 112, 114, 129, 130, 131, 132
Seur Saint-Vincent, 27
Soeurs Saint Joseph Hastanesi, 27
Soeurs Saint Vincent Hastanesi, 27
Sultan Abdülaziz, 41
Suriye, 13, 18, 26, 27, 28, 49, 50, 57, 91, 102, 104, 108, 110, 114, 118, 119, 120, 123, 127, 128, 130, 147, 150, 151
Süryani, 32, 39, 113, 135

Ş

Şarkiyatçılar Cemiyeti, 10
Şişan, 39

T

Tanzimat, 14, 15, 16, 28, 40, 48, 51, 63, 81, 121
Tekke - Zaviyeler, 16
Tiflis, 40
Tokath Abgan, 40
Trablusgarp, 27, 98, 114, 152
Tripoli, 27, 29
Tuğrul Bey, 24
Türk İslam Tarihi, 16
Türkistan, 36

V

Vaftizci Misyonlar Birliği, 10
Van, 11, 29, 34, 35, 36, 38, 44, 74, 106, 107, 108, 114, 125, 129, 145, 150

Y

Yafa, 27, 59, 105, 106, 147, 149, 150
Yeniçeri ocakları, 16
Yunanistan, 19, 23, 26, 48, 51, 75, 102, 131